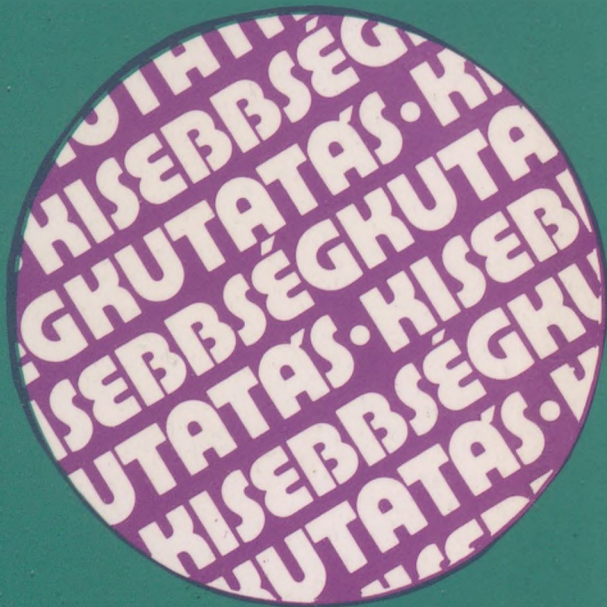

319376

6
4. évf.
1995.
4. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi
irodalomból
4. évfolyam 1995.
4. szám

Tiszteletbeli főszerkesztő:
Niederhauser Emil

Főszerkesztő:
Cholnoky Győző

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244
1368 Telefon: 118-3188

Megjelenik negyedévenként.
Éves előfizetési ár:
1000 Ft (AFÁ-val), külföldön: 24\$
Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár

MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai - 250.- Ft-os
áron megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban és a Könyvtárellátó
Vállalat Kódex Könyvárúházában
(Bp. V., Honvéd u. 5.)

HU ISSN-1215-2684

Készült a **BÍRÓ family** Kft
Nyomdaüzemében
Felelős vezető: Bíró Endre

A kiadvány
"Magyarországi nemzeti és
etnikai kisebbségekért",
a Soros Alapítvány,
valamint a Külügyminisztérium,
a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium és a Magyarok
Világszövetsége támogatásával
jelenik meg.

Tartalom

Erdély (Cholnoky Győző) 363

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- A nacionalizmus, az ipari fejlődés és a modern
állam (Riggs, F.W.) 365
Emlékezet és identitás a fogyasztói társadalom
és a demokrácia korában (Jewsiewicki, B.) . . . 368
Gondolatok a kisebbségi identitás autonómiájáról
(Ritter, A.) 371
Nacionalizmus és instabilitás a korábbi szovjet
érdekszféra térségében (Snyder, J.) 374
A szlávok és napjaink civilizációja (Volkov, V.K.) . . . 376
Hogyan lett a szláv azonosságtudatból szlovák
azonosságtudat? (Horecký, K.) 378
Identitás-konceptusok és etnikai identitásminták
Pozsonyban (Sidler, L.) 380
Feldolgozatlan traumák: München a cseh
közgondolkodásban (Rühl, P.) 383
Macedón avagy görög kérdés? (Meier, V.) . . . 387
A kasubok (Tempel, S.) 388
A kazah nemzetté válás nehézségei és az
országban élő kisebbségek helyzete
(Bogustawski, F.) 390
Versenyben a munkaerőpiacon: bevándorlók és
kisebbségek Amerikában (Kposowa, A.) 395
Gazdaság és etnikum New Yorkban
(Waldinger, R.) 396

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Farnbauer Gábor költészetéről
(Zalabai Zsigmond) 398
Szerb archaikus népi imádságok interetnikus
jegyeinek vizsgálata (Silling István) 403

Kisebbségek nyelvhasználata

- Nyelvhelyesség a kisebbségi magyar
újságírásban (Péntek János, Cseke Péter,
Szabómihály Gizella etc.) 405
Mai vajdasági diáknyelv (Molnár Csikós László) 411
Palics magyar nyelvhasználatának állapot- és
változásvizsgálata (Penavin Olga) 412

Kisebbségek kulturája

- Nemzetközi nevelés multikulturális környezetben
(O'Brien Friederichs, J. – Sen Gupta, A) 415

Erdély

Erdély (Transsylvania, Ardeal, Siebenbürgen) sorsának alakulását – különösen századunkban – kitüntetett figyelem övezi. Az érdeklődés praktikus háttere nyilván az, hogy itt él a határon túli magyarság legnagyobb lélekszámú nemzeti közössége. A vonatkozó források viszonylag nagy száma és néhány akutális téma hordereje miatt e számban a megszokottnál is nagyobb teret szentelhetünk az erdélyi magyarság életkereteinek, kultúrájának, történetének bemutatására.

Nem rajtunk múlt az sem, hogy az Erdéllyel kapcsolatos témák fókuszába az 1995. évi romániai oktatási törvény elemzése került. A téma jelentőségére tekintettel a feldolgozás tudatosan túlnő a megszokott műfaji kereteken. A recenzens voltaképpen önálló tanulmányt írt, mert elvégezte az 1978. és 1995. évi törvény összehasonlító vizsgálatát, sort kerített az új törvényre adott vélemények ismertetésére, s végül a magyar oktatás helyzetének bemutatását politikatörténeti, eseménytörténeti keretekbe ágyazta. Mindezek alapján hitelt érdemlően bizonyítja: az erdélyi magyarságnak az államhatalom egyre kevesebb jogot ad, sőt a maga által vállalt kötezettségeket sem teljesíti.

Balogh Sándor alaposan dokumentált tanulmánya (Erdély és a 2. világháború utáni béke rendezés 1945-1946) a magyar politika kudarcaként jeleníti meg a békekonferencia döntését. Eseménytörténeti szempontból az előzményekhez tartozik a híhedt Maniu-gárák (a "fekete százak") fellépése az erdélyi (elsősorban székelyföldi) magyarok ellen. Az RMDSZ Fehér könyve ezeket az 1944. őszi atrocitásokat írja le szigorúan dokumentációs igényvel, ellenőrzött tények, adatok (többnyire román források) alapján. Utószava szerint a könyv nem népet vádol, hanem "olyan politikai irányzatot, amely céljai érdekében képes akár egy népcsoportot is feláldozni".

Beszámolunk azonban egy örömteli eseményről is, az 1992 és 1942 között Lugoson szerkesztett Magyar Kisebbség új folyamának megindulásától. A nemes hagyomány követése és az új körülményekhez való alkalmazkodás együttes igénye jellemzi a nagyváradi szerkesztőség törekvéseit: a tudományos tárgyyszerűség, a dokumentációs hajlam éppúgy fémjelzi az új folyamatot, mint elődjét, ám kitüntetett figyelmet szentel a nemzetközi jogvédelem, az autonómia-koncepciók friss fejleményeinek a bemutatására.

Az erdélyi témák közül végül Pávai István monográfiája említendő az erdélyi és moldvai magyarság népi tánczenéjéről. Az összefoglaló munka keretet ad a további részkutatások számára, s hasznosságát növeli a függelékben közölt zenei példatár-anyag.

Silling István az archaikus magyar és szerb népi imádságok összehasonlító vizsgálatát végzi el. Az azonosságok és az eltérések bemutatása

mellett irányítja rá a figyelmet az egész régió népi imádságaiban megtalálható közös jegyre, az ún. vándormotívumra (Grál).

Zalabai Zsigmond a szlovákiai Franbauer Gábor magas igényű költészetét méltatja. A költő szerint (Az ész c. versében) az ész kompetenciája csupán a múlt átfogására alkalmas, a mában még nem teremti meg a holnap irányát. Mivel fegyelmezett, tudatos szabadságunkat az erkölcs irányítja, költészetében ez kerül az értékek legmagasabb polcára.

A Nyelvünk és Kulturánk tematikus számot szentel a kisebbségi magyar sajtó elemzésének. Péntek János bevezető értékelése szerint az elektronikus sajtó (mint a leghatásosabb médium-típus) nem képes az "eszményi nyelvi formát" széles körben honosítani, képtelen összhangot teremteni a spontán beszéd, a szövegmondás és az olvasás között.

Az "audiatur et altera pars" jegyében a Kurthen-Losey szerzőpáros a multikulturális eszme (amerikai) konzervatív kritikáját idézi. E szerint a multikulturalitás felmorzsolja a hagyományos értékeket és a társadalmat szeparatista csoportokra szabdalja. D. Carment ugyanakkor – a világpolitika etnikai dimenzióit vizsgálva – arra a következtetésre jut, hogy a konfliktusok politikai kezelése során nem célszerű érték-kategóriákat állítani a viták homlokterébe, mert ezek erősen affektív természetűek és magas absztrakciós szintjüknel fogva különösen alkalmasak a mozgósításra.

Ismerve a kisebbségi jogokról alkotott uralkodó USA-béli eszmét az amerikai M.R. Geroe és T.K. Gump tanulmánya egy új paradigma körvonalazódását sejteti. Argumentációjuk szerint ugyanis a kollektív jogok korrekt szabályozása nemcsak a kisebbségi csoportok, de éppúgy az egyes ember jogait is védené. Követésre méltó minta gyanánt náluk a magyar és a szlovén jogrend és jogalkalmazás szerepel.

Végül F.W. Riggs az etnikai reneszánszban rejlő veszélyekre hívja fel a figyelmet. Az etnicitás nála kettős szerepű: a modern állam létrejöttének oka és következménye egyben. Így az ún. primér etnicitás nem a fennálló államot tartja léte bázisának, sőt elutasítja azt. A felfogást pedig maga az állam gerjeszti az állampolgári jogegyenlőség és a szabadság deklarációjával. Milan Kundera rokonszenve (idézi: P. Rühl a müncheni trauma továbbélését elemezve a cseh közgondolkodásban) azonban a kis népek felé fordul: ők nem ismerik azt az örömteli érzést, hogy egyszerűsmindenkorra vannak. Hadd jegyezze meg jelen sorok írója: a megoldás kulcsa bizonyára erkölcsi, hitbéli dolgokban keresendő.

És ennek jegyében kíván minden kedves olvasójának szép Karácsonyt és boldog új évet:

Cholnoky Győző

Budapest, 1995. november 12.

Nemzeti tudat.

Nemzeti és etnikai folyamatok

A nacionalizmus, az ipari fejlődés és a modern állam

A hidegháborút követő időszak véres etnikai (többnyire polgárháborús) konfliktusai rávilágítottak egyebek közt arra is, hogy századunkban ezek jóval több áldozatot követeltek s többeknek okoztak szenvedést, mint a világháborúk és a regionális nemzetközi konfliktusok. Egyes számítások szerint 1900 és 1987 között mintegy 169 milliónyian veszítették életüket a "democidium"-ok, vagyis a kormányok és az államok által saját népükön, polgáraikon elkövetett tömeges irtások során, míg a polgár- és egyéb háborúk harcterein összesen alig 35 millióan estek el. A tömeges népirtások hátterében többnyire etnikai konfliktusok álltak és állnak. A kisebbségi közösségek lázadásának, tehát e konfliktusok egyik tényezőjének okait Ted Robert Gurr elemezte világméretű áttekintés alapján (ismertetését lásd: Kisebbségkutatás 1994/1., 111-115.).

Alapvető tanulság, hogy a népirtásra majdnem kizárólag nem demokratikus államokban kerül sor (diktatórikus, totalitárius vagy autoritárius rendszerekben): a 169 millióból csak 2 millióan pusztultak el demokratikusnak (is?) nevezhető rendszerek alatt. Az okokat keresve azonban gyakran körkörös, okot és okozatot egymással magyarázó okoskodással találkozhatunk: az etnikai viszályokkal terhelt országokban nehéz demokratikus jogállamot létrehozni, így kisebb az esély a békés fejlődésre, s nagyobb a konfliktusra és erőszakra. Vagy fordítva: a javarészt kulturálisan homogén, ezért nyugodtabb társadalmakban jobban érvényesülnek a polgári értékek, így alig valószínű, hogy a rendszer etnikai konfliktust provokálna ki.

A szerző történeti perspektívát ajánl a kérdés megértéséhez. Ennek fontosságát szerinte aláhúzza, hogy illúzió a konfliktusok gyors rendeződését várni a demokrácia, a műszaki fejlődés és a liberális piacgazdaság térhódításától, illetve azt hinni, hogy az etnikai konfliktusok a múlt szívós, de mégis anakronisztikus csökevényei. A valóság az, hogy az etnikai viszályok és a nacionalizmusok az újkor kísérői, mint ilyenek az ipari forradalom és a racionalizmus korában gyökereznek, és a modern ipari állam kialakulásával erősödtek meg. Tudatosítani kell, hogy ez a fejlődés távolról sem ért véget, s a jövő apokaliptikus iszonyatok lehetőségét hordozza.

Történeti érvelésének első szakaszában a szerző az iparosodással foglalkozik. Az árutermelemből és kereskedésből élő rétegek a kapitalizmus előtti formációkban is fontos szerepet játszottak, de mivel hatalomra nem tehettek szert, tevékenységük nem vált központi jelentőségűvé az államéletben; ez csak a polgárság uralomra jutásával következett be. Hasonló-

képpen az oktatás és a szakképzés sem vált tömegessé, csak miután a burzsoázia vezényelte ipari tömegtermelés megkövetelte a földműveléstől elvont, gyári munkára alkalmas munkaerőt. Végül a földterület, amely a földművelés helyett az ipari termelés és kereskedelem feltételévé vált, a polgárság világtörténelmi uralomra jutását jelképezi, hiszen ennek a történelmi szerepnek egyik ragyogó fejezete a nyugati nemzeti államok egyesítése a múlt században (ide értve az USA kialakulását is), majd ennek folytatódásaként a gyarmatbirodalmak kialakulása.

A modern állam nyilvánvalóan a polgárság mint szupra-nacionális üzleti közösség felemelkedésével párhuzamosan jött létre. Ez a nyugati értelemben vett *citoyen* polgárság leküzdötte saját körében az etnikai feszültségeket és a diszkriminációt, és kialakította a polgári nemzet és állam egymással szinte azonos fogalmát (nemzetállam). Ebben mindenkinek egyaránt és egyenlő állampolgárként helye van, aki elfogadja a népszuverenitáson alapuló demokratikus képviselői rendszert. A polgári demokráciák ezt az identitást kínálták a tradicionális etnikai hovatartozás helyett, sőt ez utóbbinak felszámolására törekedtek (lásd az USA, Franciaország, Németország stb. beolvasztó, homogenizáló államnacionalizmusát).

A hagyomány és az öröklődés helyébe új mítoszok léptek: egyenlőség, jogállamiság, önrendelkezés, igazságosság. Nemcsak a modern ipari állam, hanem a modern etnicitás (nemzetfogalom) is ezeken alapul, ezeknek a terméke. Ez magyarázza kettős szerepét, ti. hogy a modern állam létrejöttének okaként és következményeként is értelmezhető.

Két dichotóm megkülönböztetést is tesz a szerző e fogalommal kapcsolatban, s ezek pedig megvilágítják az "etnikai reneszánszban" rejlő veszélyeket. A primer etnicitást (etnikumot) viszonylag zárt, önálló életet élő szubtársadalmi csoportként értelmezi egy tágabb társadalmon belül, míg a szekundér etnikumok, jóllehet megőrzik kulturális identitásukat, a tágabb társadalom üzleti, szakmai, köz- és magánéletének szféráihoz közvetlenül kapcsolódnak (pl. vegyes házasságokkal is). A primer etnikum tehát nem a fennálló államkeretet tartja léte bázisának, sőt elutasítja azt, a modern mítoszokra, így az önrendelkezésre hivatkozva.

A történelmi distinkció szerint pedig a hagyományos társadalmakban nem vetődött fel a kisebbség-többség viszonya, hiszen ott domináns és marginális kisebbségek játszottak szerepet, s ezt a szereposztást mindenki elfogadta. A modern kor kisebbségei viszont vagy állampolgári jogegyenlőségre törekednek (mint a bevándorló tipikus szekundér kisebbségek közösségei), vagy autonómiára, határmódosításra, illetve elszakadásra és függetlenségre (a primer etnikumok esetében). A modern állam így termelte ki a polgári (*citoyen*), illetve a nacionalista etnikumokat.

A nacionalizmus, tehát a polgári nemzeteszme történetét három szakaszra, három, a szökőárhoz hasonlóan pusztító hatású hullámra tagolja a

szerző. Az első zömében Európához kötődött, és az egyesülés jegyében zajlott. Mivel a kulturális közösségeket és a piacokat megosztó feudális határvonalak és birodalmak gátolták az árutermelés és a kereskedelem fejlődését, a királyi felséget a népfelsséggel kellett felváltani. Így született a nemzetállam (amelyben a nemzetiség és az állampolgárság azonos) és a nemzeti állam (ahol egy nemzeti közösségé a domináns, "államalkotó" szerep), illetve az államnacionalizmus.

A második hullám a felszabadulás jegyében zajlott, zömében a második világháború után, az első hullám vezető hatalmainak gyarmatbirodalmainban, éppen az első hullám modern és európai eszméinek elterjedése nyomán. Ez a folyamat a hidegháború végén a kommunista birodalmak (Szovjetunió, Jugoszlávia) szétesésével folytatódott, de még távolról sem ért véget, hiszen nem minden többnemzetiségű államban erősebb az állami nacionalizmus a nemzetinél (lásd Csehszlovákia felbomlását vagy Belgium fejlődését). A nacionalizmus e hulláma az utóbbi 50 évben az új államok világméretű rendszerét hozta létre.

A harmadik hullámnak csak az előszelét érezzük, s már az is félelmetes, hiszen most a második hullámban kialakult államok igen sok esetben önkényesen megvont határvonala, területi integritása kérdőjeleződik meg az önrendelkezés nevében. A szerencsés, egykor elnyomott gyarmati kisebbségek, akiknek vezetői egy-egy új állam irányítói lettek, lelkesen hirdetik a liberális nyugati eszméket. A kismiszett többi etnikum ezzel csak a tradicionalizmust és a fundamentalizmust tudja szembeállítani, azok nevében törekedve elszakadásra, illetve saját értékek szerint berendezett állam megalakítására.

Ez a neotradicionalizmus, társulva a lappangó konfliktusok fellobbanásának lehetőségével, felmérhetetlen veszélyeket hordoz a következő idősakra nézve. A nyugati demokrácia évszázados fejlődés eredményeként alakult ki. De nem várhatunk évszázadokig a fejlődő világban valami hasonlóra, mert a tétlenség olyan konfliktusok kirobbanását teszi lehetővé, amelyek mellett a mai boszniai, iraki stb. polgárháborúk minden borzalma elhalványul, nem is szólva az eddigieket messze felülmúló, népvándorlás méretű menekültáradatról.

A szerző abban látna megoldást, ha párbeszéd indulna meg a nemzetközi, az ENSZ-ben tömörülő, s mindenekelett a status quo megőrzésében érdekelt és egyetértő államközösség, illetve a nemzetközi szinten nem reprezentált, a status quo ellen minden eszközzel küzdő és tömegeket mozgósító primer etnikumok "földalatti" közössége között. Ha ez és ezáltal a demokrácia kiterjesztése nem sikerül, akkor az új világrend helyett annak ellenkezője, a legrosszabb álmainkat felülmúló káosz fog felülkerekedni a világ jelentős részén.

Emlékezet és identitás a fogyasztói társadalom és a demokrácia korában

A történész professzor életének fontosabb színtereihez kapcsolódik e tanulmányában. Lengyelországi, zairei és québeci példákon vizsgálja, hogyan válik egy közönséges árucikkből egy adott nemzet identitását kifejező szimbólum. E szimbólumok – hangsúlyozza – a társadalmi-politikai kontextus változásával megváltoztathatják tartalmukat.

A látszólagos magától értetődés Vovelle-i értelemben nyer súlyt, miszerint a történelmi igazság pillanatában egy adott csoport önazonossága evidens lesz a beállott társadalmi-politikai szerkezettel. Az ilyen pillanatokban a "mi" válik uralkodó alanná, ami egyben folyamatosságot is kifejez a múltból a jelenen át a jövő irányába.

A biográfiai indokokon túl két további szempont alapján kötötte össze tárgyait a tanulmány írója. A három helyszínt hasonlatossá teszi ugyanis az, hogy posztkoloniális/posztautokrata társadalmakról van szó, ugyanakkor valamennyiben dominánsan római katolikus gyökerű kultúra alakult ki, mi több, ezekben a térségekben a protestantizmust mindig veszélyesnek ítélte meg a köztudat.

Az egyik vizsgált tárgy egy kitűző, mely az egyén politikai hovatartozását jelzi. A másik egy rendszám tábla, mely elsődlegesen a tulajdonos adott közösségben hivatalosan is regisztrált jelenlétéről tanúskodik. A harmadik esetet példázó festmény valamely magánlakás nappalijában mindig egy választott közösség számára tanúskodik a háziak identitásáról. Jellegében mindhárom tárgy "modern". A tárgyak árnyékának kettős természete van (Barthes-i értelemben): az egyik a domináns ideológia, a másik a banalitás, vagyis a hétköznapi drámája. Az emlékezet és az identitás kapcsolata ennél valamivel bonyolultabb, mert a "másik" által vetett árnyék és a vizsgált tárgy árnyéka több árnyékot eredményez, hasonlóan ahhoz, mint amikor több fényforrásunk is van. Ha az árnyékok egy síkban helyezkednek el, még nehezebb megkülönböztetni őket. Identitásról vagy egyfajta kapcsolatról van-e szó? Ehhez meg kell ragadni a helyet és azt a körülményt, amelyben az árnyékok keletkeztek, és vissza kell redukálni őket egészen a saját árnyékig, a nyugati historiográfia szekularizáló gyakorlata szerint mindaddig, amíg a társadalmi aktusban a társadalom politikai tárgy marad.

A québeci rendszám táblán franciául szerepel egy mondattöredék: "Emlékezem" (= Je me souviens). A táblácska tehát nemcsak semlegesen

regisztrálja az adott államigazgatási egységhez tartozást, hanem egy politikailag-történelmileg "valódi québeci fajta"-ként definiálható csoport által kizárólagosan igaznak tartott mondatot is föltüntet. Nyilvánvaló szembehe-lyezkedés ez a 60-as években "fehér néger"-nek gúnyolt francia nyelvű lakosság részéről az angol-amerikai dominanciával szemben. Az "Emlékezem" jelmondat egyébként 1883-ban jelent meg először hivatalosan a tartományi címer részeként. A francia forradalom előtti időkre utal, amikor egyrészt a francia király, másrészt a katolikus egyház fennhatóságát élvezte Québec. 1789-et követően a kanadai római katolikus egyház képviselte a francia szuverenitást, és az "igazi" francia értékeket. A XIX. század folyamán érkező bevándorlók, főleg az írek példája nyomán a francia katolikusok szinte a Gondviselés által felruházva érezték magukat a nyelv és a hit szuverenitásának megőrzésére. A nemzeti egyház voltaképp a modern állam felügyeletét gyakorolta az oktatás, házasságkötés, anyakönyvezés, cenzúra stb. területén egészen a II. Vatikáni Zsinatig, beleértve a "Nyugodt Forradalom" időszakát is.

Az 1960-as években föllépő technokraták vezették be az "Emlékezem"-jelmondat használatát a rendszámtáblákon. Ilyen értelemben a nagyonis szakularizált jellegű, új virágzás felé mutató, politikailag önálló, gazdag és független Québec képét vetíti előre. Mellette egyre terjed a "wampum" nyaklánc viselete is, ami az írokéz indiánok emlékezetét hivatott fölfrissíteni, és azt az evidenciát sugallja, hogy egy földrajzi területnek nincs két őslakossága.

A másik tárgy az a kitűző, amelyet Lech Wałęsa visel zakója hajtókáján: a chęstochowai Fekete Szűzanyát ábrázolja. Két kultúrát jelöl a kis tárgy: a Nyugat politikai kultúráját és nacionalista tartalmat is. A két jelentés erősíti egymást. Egyfelől a szabadságot semmibe vevő, a modern társadalmat megvalósítani képtelen szovjet hatalom ellen lázad, és annak nemzetellenes, vallásellenes erői ellen fordul másfelől. A lengyel katolikuság számára hihető valóság, hogy a tatár betörésektől, a hódító svéd protesztánsoktól és a Szolidaritás elleni szovjet intervenciótól a Fekete Szűzanya védte meg őket. Karol Wojtyła pápává választása ezt a meggyőződést még inkább legitímálta.

A nyugat által bizonyos geopolitikai megfontolásokból mítikussá növelt Wałęsa alakja mögött (ld. Béke Nobel-díj) valójában a nép önkritikája, a szovjet elkötelezettségű kormánnyal, és a kommunizmussal való szembe-fordulása sorakozott föl. Walesától egyébként – családi háttéréből következőleg – sokkal inkább kommunista elkötelezettséget várt környezete, ám az ő példaképe az igen ellentmondásos Piłsudski lett (még bajuszviseletében is).

"Aki a múltat ellenőrzi, a jövőt is ellenőrzi" – tartja Orwell. A Madonna és a lengyel nép mint a kereszténység két védőbástyája a nemzeti tudatban

összeforrott. A lengyeliség a keresztény nyugatot Sobieski vezette seregével megvédte a törököktől, később a XVII. századi svéd inváziótól, majd 1920-ban a Vörös Hadseregtől, vagyis Róma szemenszedett ellenségeitől.

Walęsa 1990-es szovjetellenes megnyilvánulásával felkínálta Jaruzelski tábornoknak Pilsudski szerepét. Időközben azonban a helyzet egyre inkább úgy alakult, mintha egy oldalon harcolnának, s az ellenségéből Walęsa inkább az utód szerepét venné át.

A harmadik tárgy, amelyet a nemzeti identitás és emlékezet szemszögéből vizsgál meg a szerző, a 70-es és 80-as évek modern zairei polgári otthonainak nappalijában kiakasztott olajfestmény. A nappali szoba a leginkább városinak tekinthető kasai törzs otthonában kifejezi a modernizmust, a monogám családfő-modell elfogadását, aki afrikai tájképekkel, festett falusi idillekkel stb. nyilvánítja ki hovátartozását, társadalmi-anyagi sikereit. "Régi" és "új", "pogány" és "keresztény", "mi" és "mások" élnek itt együtt. A szülőfalu és a belga kolónia képe hierarchikus kötöttséggel szerepel itt. A Lumumba kinszenvedését ábrázoló festmény igen ellentmondó tartalmú, hiszen a gyarmatosítók hivatalát folytató Lumumba 1960 augusztusában csapatokat küldött Kasaiba, a luba törzs lemészárlására. Márpedig a mai katangabeli kasai-luba népcsoport nem vállal közösséget múltjával. Új, immigráns törzs tagjaiként mutatkoznak be. Kettős emlékezetükben Lumumba valóságos mítikus hős lett, akit a szeparatista katangai vezetők – így Mobutu – ölettek meg. Egy bizonyos, hogy a katangai kasaiak népi festészete zairei Krisztusként ábrázolja Lumumbát a 70-es és 80-as évek tablóin. Egyébként is jellemző, hogy naív festészet a Fájdalom útját egy mai afrikai városba helyezi, és Krisztust egy szerencsétlen sorsú fekete bőrű ember alakjában ábrázolja. Jelenleg egy másik politikai vezetőt, a Mobutuvval szembenálló Tshisekedit azonosítják a Messiással.

Összefoglalólag: úgy látszik, hogy bár két "nyelvtanról" van szó, egy adott elbeszélő szerkezetben jelentkező specifikus tárgyhoz kapcsolódóan kölcsönösen erősíti egymást. Az egyik nyelvtan szekularizálja a katolikus felfogás szerinti "választott nép"-et a vágyott frankofón, nyugat-európai, nyugati identitáshoz. A másik a kollektív memóriát alakítja át az egyént jellemző "modernséggé". Mindkét viselhető politikai misztérium – a rendszám-tábla, a kitűző – segítségével a történelmi tragédia újrajátszható, akár egy magnón. A három elemzett esetben pedig a kollektív identitás emlékezete termelődik meg újra meg újra mégpedig a ráismerés feszültségén túl az egyediből kollektívává lett politikai tárgyban és a történelemben mint tragédiában is.

A történelem mint nemzetformáló erő jellegzetesen hegeli kategória. Egy politikai közösséghez tartozást kifejező tárgy Norbert Elias fogalmával élve az "egyének társadalmát" jelöli. A tárgyaknak önmagukban ez idő szerint csakis piaci értékük van. Lumumba mártíromsága a kongói nép egységére

emlékeztet, s egyben a luba törzs megpróbáltatásaira. Waleša életrajzában hivatkozik egy lengyel tábornokra, akit nem nevez néven, de aki tudatosította benne a lengyel nép Jalta óta tartó mártíriumát. A québeci katolikus egyház több mint két évszázada kisajátította a kanadai franciák kollektív emlékezetét és identitását. "Apostol"-népnek tartják magukat.

Krisztus szenvedése az isteni kiválasztás kérdését is fölveti, s ezzel kapcsolatban a nép fölemelésének kényszerű vállalását is. Így születik meg a "választott nép" misztériuma pl. a romantikus Zygmunt Krasinskinél.

Jelenleg is alkotmányos vitában áll egymással Québec és Kanada többi tartománya az "igazi nemzet" kérdésében. Walesa választási kampánya során többször kényszerült elutasítani az antiszemitizmus vádját maga felől. A luba törzs pedig egyenesen úgy emlegeti magát, mint akik a belgák zsidói voltak.

Nem fogadható el, hogy a nacionalizmust a világpiacon bárki is politikai gátnak emelje a "saját" és a "többiek" közé. Sokkal inkább tárgyalási eszközzé kell tenni. A nemzeti identitás megélése összhangban áll a globális piackultúrával. Több okból is. Először is, mert a játékban – úgymond – részt lehet venni, másodsor meg nem szükséges egy helyen lennünk ahhoz a médiakultúra korában, hogy egyet gondoljunk. Lévi-Strauss és Bourdieu is hangsúlyozza a rituális elem fontosságát a folyamatosság megőrzésében. Az identitás, a választott néphez tartozás misztériumát a CD-k, a videók ismételt lejátszásával bárki újraélheti.

Persze az óvatosság nem árt, nehogy a történész folytonosan ugyanazokat a kérdéseket tegye föl. A hagyomány fölfedezéséről volna szó, ami – mint tudjuk – ihletet ad a folytonos harchoz. Krisztus szenvedésének szekularizált változatai egyszerűen egy újfajta hagyomány megteremtésének eszközei, miközben még néprajziak és máris egészen modernnek. Bourdieu pedig azzal biztat bennünket, hogy a történelem kigyógyíthat minket a történelemből.

Jewsiewicki, Bogumil: The Identity of Memory and the Memory of Identity in the Age of Commodification and Democratization. = Social Identities, 1. vol. 1995. 2. no. 227-262. p.

K.J.

Gondolatok a kisebbségi identitás autonómiájáról

A rousseau-i "polgár-nemzet" és a herderi "nyelv-nemzet": a modern európai államfelfogás és államszerveződés két ellentétes sémája. Egyikük sem adekvát a politikai, hatalmi tagozódás kereteiben szinte mindenütt meglevő kulturális-etnikai pluralitással. Az egyik azért, mert egyetemlege-

sen közömbös ez iránt, a másik, mert a pluralitásból csupán egyetlen elem foglalkoztatja. A különböző identitások egymás környezetében alakuló léte, sorsa eredendően a nyers gazdasági, hatalmi erőviszonyokat követi, törvényszerűen a kisebbségek rovására, – amennyiben pozitív beavatkozások nem történnek.

Az állampolgári makroközösségek megszervezésének pluralizmus-barát elve csak későn, a pusztító konfliktusok évszázados gyakorlatából lassan józanodva nyert polgárjogot, bár átültetése a gyakorlatban máig makacs közegellenállásba ütközik. Egy-egy többségi államszervezet fennhatósága alá került kisebbség, a jelenség eddigi történetének tanúsága szerint, létének különböző történeti, politikai fázisaiban a fennmaradásért vívott aktív küzdelem, illetve az önfeladás, a konszolidált beolvadás között jelentkező változatos konfliktushelyzeteken megy keresztül. (Már nem a kisebbségek konfliktusa az, amikor a kisebbségi etnikum és/vagy nyelv "anyaországa" hídfőállásként használja fel külső csoportját a hódításhoz, terjeszkedéshez, továbbá az sem, amikor lakóhelyükről üldözik el őket azaz etnikai "tisztogatás"-t hajtanak végre ellenükre.)

A még eleven kisebbségi lét alapja a kulturális-etnikai identitás igénye, tudata. Ez belülről fakadó önmeghatározást jelent, ami többféle forrásból táplálkozik, így csoporteredet-tudatból, a kibocsátó etnikai főcsoporttal számontartott rokon és azonosságtudatból, az élőkönyvesi gyakorlat tapasztalatából (különbözésből). Az identitásformálás alapját az ezek eredőjeként képződő lokális, regionális öntudat adja. A konkrét identitásforma különféle paraméterek dominanciájával alakul ki ebből az öntudatból:

– Földrajzi-gazdasági identitás fejlődik ki a tartós, regionálisan jól elhatárolt kisebbségi létviszonyokban. Az önazonosság tartalma ez esetben – a nyelvi-kulturális-etnikai másságon túlmenően – a teljes környezeti (természeti, klimatikus, gazdasági-infrastrukturális) tapasztalatot is magába foglalja. Az így meghatározódó identitás a régiót mint létkeretet és mint hagyományt teljes körűen birtokolja, harmonikusan és aktívan, azaz alkotó módon tölti ki.

– Történeti-politikai identitást alakít ki a csoporttörténet hagyományához, az etnikai-kulturális nagyközösséghez ("anyaország", ha van ilyen) és a környezeti-többségi közösséghez fűződő viszony. Itt a politikai elem nemcsak létrehozza az alapszituációt (etnikai terület felosztása, elszakítása, migráció fogadása), hanem állandó napi tényező marad: a kisebbségtartó ország, nemzet pozitív vagy negatív kisebbségi politikája, az anyaország kisebbségi külpolitikája, továbbá az olyan szélsőségek, mint a likvidáció és az annexió. A történeti-politikai paraméterek működésének valamennyi variánsát szemléletesen, éspedig olykor riasztó szemléletességgel példázza mindaz, ami a német etnikai kisebbségek körül történt az évszázadok során és történik mindmáig.

– Nyelvi-kulturális identitás az anyanyelvi kommunikáció és emlékezet, a nyelvi-etnikai kultúra egész történeti rendszerével, az anyaországgal is meglevő kapcsolat jegyében alakul. Ez az az alapváltozat, amelyben az identitás a többi paraméter zavara mellett is még jó ideig működőképes, mert gyökerei az etnikum egyéneihez kötődnek. Egészséges, harmonikus kisebbségi viszonyok mellett a nyelvi-kulturális identitás optimális fokozatát a diglosszia azaz a kétnyelvűség együttes, összetartozó jelenléte jelzi.

A fenti paraméterek tiszta egyensúlya olyan ideális állapot, amely teljes körű jelenlétük esetében is csak kivételesen és csak átmenetre szólóan adódik. Vagyis: tartósan stabil, s akár csak átmenetileg stabil identitást rendkívül nehezen lehet elérni. Az identitásminőség dinamikáját a kisebbség pillanatnyi, belső szocio-kulturális viszonyai és a politikai, gazdasági függés-viszonyok egyként befolyásolják.

A belső feltételek oldaláról számbaveendő tényezők: az önszerveződés foka, a tanultsági standard, a gazdasági színvonal. A dinamika a túlhajtott csoport-egoizmustól (szeparatizmus) az identitás elhalásáig (asszimiláció) terjed.

Külső viszonylatban a többségi környezet, a kisebbségtartó ország "tárgybani" politikája és az anyaország magatartása egyaránt döntő. E tekintetben az optimális és kívánatos lehetőség: a kisebbségi jogosítványok valamilyen autonóm körének kivívása, ami az illető államokat és magukat a kisebbségeket is kielégíti. Az anyaország határozott fellépése és közreműködése nélkül – persze – az asszimiláció nehezen tartóztatható fel. De ne kívánja senki az irredentát, azt az állapotot, amikor az anyaország – expanziós terveikre ráhangolódva (ld. a náci-német állam példáját) – a kisebbségtartó ország ellen hangolja véreit.

A kisebbségi identitástudat, sajátos paraméterei és viszonylatai szerinti működése során, mindig valamilyen konfliktuson halad keresztül, s így a konfliktus – megoldott vagy tartósított helyzetként – a lététől elszakíthatatlan elem. Az identitási konfliktus egyébként – a kisebbségtartó ország politikájához való viszony felől nézve – egyben az állampolgári lojalitás konfliktusa is. Ha ez megszűnik, megszűnt az identitás maga. Napjaink kisebbségeinek jövőjét konkrétan meghatározó tényezők közül a fentiekhez kapcsolódva a következőket érdemes kihangsúlyozni:

– Egyetértésre jutnak-e az érdekelt partnerállamok a közös politikai erőfeszítéseket illetően a kisebbségekkel kapcsolatban? Ennek útja-módja az, ha a kisebbséget összekötő kapocsként és a multikulturalitás hordozójaként üdvözlik és kezelik. A kisebbségek, illetve a többségek le tudják-e küzdeni a múltbeli sérelmeket, továbbá az elkövetett vétségek nyomán fellépő gátlásokat? A dédelgetett sérelmek övezetében kompenzációs tudat formálódhat, ami kilép a reális helyzetből. E gátlásokra ismét a német példa a legkézenfekvőbb: a hitleri bűnök utóhatásaként az NSZK hosszú időn át

nem tudott, nem akart fellépni a német kisebbségek jogos igényeinek védelmében.

– Az érintett partnerállamok közötti kétoldalú egyezmények mellett miként fejlődik tovább a kisebbségvédelem nemzetközi normarendszere, miként tesz szert kötelező érvényre?

– Természetes realitássá válik-e az anyaországok segítségnyújtásának elfogadása az anyanyelv-megőrzés és a szélesebb anyanyelvi művelődés tekintetében.

Ritter, Alexander: Das Eigene im Konflikt mit dem Fremden. Zur kulturellen Identität von Minderheiten. = Deutsche Studien, 23. Jg. 1995. 125. H. 44-59. p.

K.S.

Nacionalizmus és instabilitás a korábbi szovjet érdekszféra térségében

Egyes elemzők a szovjet birodalom összeomlásakor azt remélték, hogy elérkezett egész Európa számára a béke és biztonság új korszaka, míg mások szerint a szovjet blokk szétesése kapcsán jelentkező konfliktusok miatt hamarosan nosztalgia fog ébredni a hajdani hidegháborús stabilitás iránt. Hogy végül is kinek lesz igaza, az legfőképp a volt szovjet övezetben tapasztalható nacionalizmusokon, illetve a fejlett demokrációk erőfeszítése-in fog múlni. Nagyon gyakran láttatják a nacionalizmust valamiféle irracionális, érzelmi, az érveléssel szemben rezisztens jelenségnek. Az ügy azonban ennél bonyolultabb. Érdemes mindenekelőtt szemügyre venni a nacionalizmust kiváltó okokat és helyzeteket. Az első ok a különböző nemzetek és nemzetiségek földrajzi összekeveredése, miközben általánosnak számít az a kívánság, hogy minden népnek legyen saját állama. A kisebbségben lévők ezért szeretnék elszakadni a többségi államtól. S ha – ráadásul – az anyanemzet saját állama is mögöttük áll, akkor a konfliktus máris nemzetközivé szélesedik (lásd az örmény – azeri konfliktust Karabah körül).

A második ok: ha egy nemzet máris erős állammal rendelkezik, de eközben erőt vesz rajta az a meggyőződés, hogy joga van más népeket, államokat leigázni, hiszen azok – úgymond – fenyegetik létét. Az ilyen nagyhatalmi nacionalizmus robbantotta ki a két világháborút. Ma nemigen van hasonló veszély Európában.

A nacionalizmusnak három indítékát vagy formáját különböztethetjük meg. Az őseredeti ("zsigeri") nacionalizmus esetén egy közösség összetartását szervező erő vagy tudat megnyilatkozásáról van szó, amely gyakorta

kötődik bizonyos helyhez (esetleg az eredet vagy igen fontos esemény helyéhez). Az ilyen helyekhez könnyen kapcsolódik egy múltbéli aranykor mítosza, vagy az adott nép kiválasztottságának tudata. Ráadásul e tradicionális mítoszok az örökérvényűség igényével kívánnak hatni. Az ilyen típusú nacionalizmusoknak kevesebb tér jutott Nyugat-Európában (ahol inkább a meglévő állam keretének kitöltése mozgósította a lakosságot), mint Kelet-Európában, ahol a modern állam megteremtése időben követte a nemzeti tudat ősi mítoszok mozgatta térhódítását. A két világháború előtti kelet-európai hipernacionalizmusok a nemzetiségi összekeveredetség és a hosszan ható nemzeti mítoszok, továbbá a modernizáció új feladatai közti feszültségek hatására lobbantak fel. A kommunizmus bukását követően is számos konfliktus ebbe a típusba sorolható Koszovótól Karabahig. Több mai ok is erősíti ezt a veszélyt, így az erőskezü állam gyengülése, az országok közti gazdasági együttműködés visszaesése és a politikai elitek nacionalizmust instrumentáló manipulációja. Ezzel együtt szélesebb európai biztonsági problémát ez a konfliktustípus nem hordoz, kivéve, ha valamely nagyobb állam egyik oldalon védnökként közbe kíván lépni. A nagyobb kelet-európai államok (Ukrajna, Orosz-, illetve Lengyelország) nem igazán mutatnak e téren komoly veszélyforrást. Egyedül az orosz kisebbségnek a FÁK-országokban romló helyzete lehet aktivitást kiváltó gyúanyag.

A racionális nacionalizmus esete akkor áll fenn, ha a kollektív önvédelem kényszere erős nemzeti összefogást követel meg mindenkitől. Az ellenséges környezet, fennálló sebezhetőség s az önteljesítő próféciaik baljós csillagzata (emlékezzünk az 1914 előtti német politika ilyen mechanizmusára) együttesen jókora agresszív potenciát hordoz. A moszkvai konzervatívok például azt vetették a gorbacsovi politika szemére, hogy megszüntette a nyugati védőövetet, s ráadásul asszisztált az ősellenség Németország újraegyesítésében. Ezen orosz nacionalista tendencia ellensúlyozására adták ki a londoni NATO-nyilatkozatot, s hasznos lenne, ha a jövőben olyan összeurópai biztonsági struktúrákat hoznának létre, amelyek megnyugtatók az oroszokat. Elmondható általánosságban, hogy ma nem érvényesül nyugat-keleti fenyegetés. Van viszont kelet-keleti fenyegetés, hisz a horvát-szerb konfliktus lényege az, hogy féltik saját nemzetiségüket a másik állam területén.

A gazdasági folyamatok is hozzájárultak a szovjet birodalom felbomlását követő nacionalista veszély kibontakozásához. A központi parancsuralmi gazdaságirányítás múltán a különböző csoportok, s így a különböző nemzetiségek is eltérő helyzetbe kerültek. Egyesek profitáltak az átalakulásból (például a volt Szovjetunió fejlettebb balti és kaukázusi régiói vagy a Balkánon a horvátok és szlovénok), mások inkább vesztesként jelennek meg az általános egyenlőtlenség színpadán. A vilmosi Németország kisemizett rétegeit például könnyen lehetett faji, nacionalista alapon mozgósí-

tani. Ezért nagyon fontos, hogy a piaccgazdaság okozta fenyegető társadalmi folyamatokat enyhítsék, például a külföldi működő tőke bevonásával.

A katonai-gazdasági kihívások okozta konfliktusok különösen felerősödhetnek, ha az uralkodó elit célszerűnek látja bevetni a nacionalizmust gerjesztő manipulációt. A volt szovjet blokk számos országában tartja hatalmát az egykori kommunista nómenklatúra, nem egyszer átfestve magát nacionalista receptek szerint. A szélesebb nemzetközi közösség igen sokat tehet a veszélyek mérséklésére. A nacionalista demagógia ellen a legjobb ellenszer olyan páneurópai leszerelési programok megvalósítása, amelyek kihúzzák a talajt az agresszív erők alól. Fontos a gazdasági együttműködésbe való bevonás, a politikai-gazdasági engedményeknek feltételhez kötése, vagyis hogy az adott állam bánjon elfogadhatóan polgáraival, nemzeti és vallási kisebbségeivel. E kritériumok az Európai Közösség, s az EBRD döntéseiben is helyt kaptak. A szerző itt főként az egyéni szabadságjogok előtérbe helyezésére voksol, mert szerinte (utolsó lábjegyzetében fogalmaz így) az 1919-es kollektív kisebbségvédelmi szerződések eredménytelensége egyrészt azon múlott, hogy nem állt rendelkezésre kényszerítő erő, másrészt Németország és Magyarország a szerződést offenzív eszközként használta fel irredenta célkitűzéseikhez Lengyelország és Románia ellenében. Ezért, mondja Snyder, az ENSZ a második világháború után a kisebbségek jogainak védelmére közvetett, az egyéni jogok biztosítását szorgalmazó megközelítést választott (e következtetést a szerző számára. J. Rotschild *Ethnopolitics* című 1981-es monográfiája sugallta).

Snyder Jack, : Nationalism and Instability in the Former Soviet Empire. European Security Without the Soviet Union. Ed.S. Croft – Ph. Williams. London, 1992. 6-16. p.

S.P.

A szlávok és napjaink civilizációja

Miért bukott meg olyan látványosan a "reális szocializmus"? E kérdésre kétféle válasz létezik. Az egyiket maguk az érintett országok vallják, s ennek lényege: a versenyképtelenség miatt. A másik választ Nyugat-Európában és az USA-ban alakították ki. Eszerint a szétesése az ő győzelmük következménye a harmadik "hidegháború" csatái-csatározásai végén. Az olyan veteránok, mint Z. Brzezinski és H. Kissinger, most azt tanácsolják: a "győzelem gyümölcseit" le kell szüretelni. Újabban a dolgok – s ez nyugtalanító – a második válasz logikája szerint alakulnak.

A Harvard Egyetem Stratégiai Kutatások Intézete 1993-ban azzal a hipotézissel állt elő, hogy a jövőben a világfejlődést nem az ideológiai és

gazdasági ellentétek és ellentmondások fogják meghatározni, hanem hét vagy nyolc alapvető civilizáció kölcsönhatásai. E civilizációk a következők: nyugati, konfuciánus, japán, iszlám, hindu, szláv-pravoszláv, latin-amerikai és meglehetősen afrikai. E civilizációk közül mindegyik rendelkezik a maga kultúrtörténeti paradigmájával, szellemi értékskálájával és vallási másságával. Ezek a különbségek felettébb ellenállóak, s nehezen lehet őket egymással kibékíteni. Bár e különbségek nem szükségképpen torkollnak konfliktusokba, mégis: a jövőben a legkomolyabb bonyadalmak a különböző kultúrák határvonalai mentén várhatók. Ez azonban nem zárja ki az egyazon civilizációhoz tartozó országok-régiók konfliktusait.

Az iménti perspektívából miként néz ki a szlávok helyzete? Mindenki ismeri Puskin megállapítását "a szlávok ősi ellentéteiről", amelyek csak rendkívüli esetekben ültek el ideig-óráig (pl. a fasizmus idején). Napjainkban a centripetális erők hatalmas erőre tettek szert körükben. Elég, ha a jugoszláv válság iszonyataira hívjuk fel a címen a figyelmet. A "szláv egység" és a "szláv kölcsönösség" ügye, hiába Jelcin és II. János Pál, a pravoszláv és (újabban) a katolikus egyház erőfeszítései a szlávok közötti megbékélés érdekében, manapság az "aggodalom szindrómája, hogy az ember a szlavofília rossz hírébe kerül". Vannak – persze – méltatlan képviselői is a szláv népek barátságának. Ilyen pl. Vladimir Zsirinovszkij, akiről még Szolzsenyicin is, akitől pedig nem áll messze a "szláv kölcsönösség" eszméje, így nyilatkozott: "Zsirinovszkij az orosz hazafi karikatúrája, mintha valaki az ő figuráján keresztül akarná az orosz patriotizmust mint rossz monstrumot bemutatni."

Egyes szláv nemzetek még szláv eredetüket is megpróbálják időnként "lerázni". A horvátok a második világháború idején gót származásúaknak mondták magukat. Manapság idáig ugyan egyik szláv nemzet sem merészkedik el, csak éppen elfordul mindentől, ami szláv. A tudományban is mítosznak tartják a szlávok egységét, valami olyasminek, ami a "világ proletárjai, egyesüljetek" helyébe léphet, mint azt a lengyel Malgorzata Majowa kifejti.

Mostanában a kultúrák várt szárba szökkenése és kölcsönös megteremkenyítése, modernizálódása helyett a kulturális területeken a "westernizálódás" megy végbe, amelynek következménye a különféle kultúrák nemzeti sajátosságainak a folklór szintjére való hanyatlása. Különösen a kis létszámú nemzeteket fenyegeti emiatt nagy veszély, köztük a szláv nemzetek többségét. Ilyen feltételek mellett a szláv egységre és kölcsönösségre való hivatkozás nem értelmezhető kulturális izolációra és művi elhatárolódásra való felhívásként, hanem ellenkezőleg: az élő történeti örökség felhasználására buzdít s több reményre a jövőt illetően. E pozícióból az emberiség jövője nem a civilizációk harcaként merül fel, hanem kölcsönhatásként és fokozatos közeledésként.

A nacionalizmus a politika területén vívja utóvédharcait. Ám ezek a harcok meglehetősen kegyetlenek, s nem véletlenül áll középpontjukban a ruszofóbia. Az oroszok nyakába varrt pánszlávizmus ismét "madár-ijesztőként" szerepel, s mint Oroszország "neoimperialista ambícióinak" eszközeként vezetik elő. A szlávok számára a ruszofóbiának különös jelentősége van, minthogy a legnépesebb szláv nemzet ellen irányul (az összes szláv fele orosz). A negatív megítélés szférája ezáltal lassan-lassan valamennyi szláv népre áterjed, s belülről is diszkriminálja a szlávok közötti kapcsolatokat.

Összefoglalásként az orosz szerző még egyszer hangsúlyozza: a szláv egység mai formában való kívánása nem jelenti a szláv nemzetek izolálását, sem azt, hogy e nemzetek más kultúrkörökbe tartozó nemzetekkel konfrontációba akarnának kerülni. A vele kapcsolatos gondolatok a kölcsönös megértés és a széles körű együttműködés keresésére irányulnak, különösen ami a kulturális szférát illeti.

Volkov, V.K.: Slovania a súčasná civilizácia. = Slovenské pohľady, IV.+111. roč. 1995. 1. no. 87-93. p.

F.T.

Hogyan lett a szláv azonosságtudatból szlovák azonosságtudat?

A 19. századig a szlovákok hungarus azonosságtudattal rendelkeztek, bár érzékelték, hogy II. József halála után köreikben az mindinkább magyar azonosságtudattá válik.

Ján Kollár 1824-ben, amikor közzétette a Slávy dcérát, elsöre a szláv azonosságtudatot ajánlotta mind a szlovákság, mind az egész szlávtság használatára. Tettével a szlovákok körében a kicsinység és az elmaradottság érzését próbálta kompenzálni. Sikeresen, mivel a szlovákok tisztában voltak szláv voltukkal.

Kollár önmaga is olyannyira lelkesült leleményéért, hogy – T.G. Masaryk megállapítása szerint – "a nemzeti vágyakat egészen a nemzeti kizárólagosságig, tehát az igazságtalanságig fokozta fel". Íme: ez volt az első lépés a későbbi nacionalizmusok felé.

A szláv azonosságtudat a cseheknél is megtette a magáét: a cseh történeti pozíciók javítása érdekében – Václav Hanka tollából – hamisításra adták a fejüket. Ezt a zöldhegyi (zelenohorský) és királyudvari (královodvorský) kéziratnak (rukopisnek) nevezett hamisítványt maga Masaryk leplezte le a későbbiekben.

Amikor azután a szlovák irodalmi nyelv kodifikálásával Štúrék leválasztották nemzetüket a "cseh törzsről", a korábban egységesen csillogó kollári kölcsönösség (vzajomnost) többféle kifejtést nyert és károsodást szenvedett el. Štúrék ugyan még – hegeli és herderi hátszéllel is erősítve – nagyjából Kollár és Šafárik nyomdokaiban haladtak, de Ján Palárik már kénytelen volt az orosz-lengyel konfliktusokat látva kijelenteni: "Amíg tehát Lengyelország a pétervári abszolutisztikus kormány nyomásának lesz alávetve, a mi szláv kölcsönösségről szóló tanunk nem enyhíti meg a lengyelek keblét, s oroszgyűlöletüket sem töri le".

Az ún. "maticai éveket" követően, minthogy sem a "memorandumosok"-nak (1861), sem az Új Szlovák Iskola híveinek nem sikerült megvalósítaniuk törekvéseiket, a magyarosítással való szembeszegülés "utolsó szalmaszála" újólág mégis a szláv azonosságtudat és ruszofília lett. Az igazodás fő letéteményese S.H. Vajanský.

Az oroszok elítélendő csekedeteit és az orosz muzsik elesettségét a magyar párti propaganda (FMKE révén) messzemenően hasznosította, úgyhogy a szlovákok körében megint terjedni kezdett a hungarus azonosságtudat.

A hű szlovákok mindenesetre foggal és körömmel védték a Nagymorva Birodalom és Cirill és Metód hagyományáig visszapörgetett szláv azonosságukat. Többen állítják: ez a gyöngesség jele volt, mivel közép- és újkori történetükben nem rendelkeztek államisággal.

Az első világháború élesztette fel ismét a szlovákok reményeit. Kezdeményezőként a jól szervezett amerikai szlovákok léptek fel, akiknek szláv azonosságtudatában egyre több volt a szlovák elem. Noha – akárcsak Andrej Hlinka – maguk is szükségesnek látták a csehszlovák orientációt, de figyelmeztettek a csehek szupremációjával kapcsolatos veszélyekre is. Egyébként Hlinka is megérezte a csehszlovakizmus mindazon veszélyeit, amelyek következtében az éppen szárba szökkenő szlovák azonosságtudat könnyen letörhet, mégpedig gyorsabban, mint a történelmi Magyarországon. (Hogy később, a Szlovák Állam idején miként éltek vissza Hlinkával, ahhoz neki nincs semmi köze, még csak holmi jobboldali szervezés-előkészítéssel sem lehet őt megvádolni – állítja szerzőnk.)

Szerencsére, az első köztársaság idején a csehszlovakizmus ellenére erőteljesen fejlődött a szlovák azonosságtudat. "Mert ha nincs ez a fejlődés, miként keletkezhett és létezhetett volna 1939 és 1945 között a szlovák állam? Hogyan élhette volna át a nemzet a kegyetlen háborút és a szlovák kormány egy részének nem szlovák, hanem németbérenc orientációját? Hogyan indulhatott volna a Szlovák nemzeti felkelésbe szlovák és szláv jelszavakkal" – kérdi a dolgozat szerzője. Ezt követően azt bizonygatja, hogy a Szlovák Állam minden embertelensége a "törpe minoritás" számlá-

jára írandó, amellyel szemben mindig határozott volt a népi-nemzeti (esetenként: passzív) ellenállás.

Sajnos, 1948 februárja után ismét nekiláttak a szlovák azonosságtudat megnyirbálásának, amely a kommunisták szemében nacionalizmusnak látszott. 1989 azonban reneszánsza volt ennek az azonosságtudatnak, s többé a szocialista országok "baráti segítsége" sem tudta teljesen elnyomni.

1993. január elsejével a Szlovák Köztársaság létrejötte pontot tett a szlovák azonosságtudattal kapcsolatos küzdelmek végére. Persze azért továbbra sem szabad szem elől téveszteni: a jelenlegi állapot legfeljebb "treuga Dei". Egyebek mellett a szlovákoknak rendezniük kell szomszédsági viszonyaikat, hogy azonosságtudatuk méltónak ítéltessék meg az Európába való (szellemi és politikai) beintegrálódásra.

Horecký, Konštantín: Slovenské straty a nálezy, 5. = Slovenské pohľady, IV.+111. roč. 1995. 3. no. 56-66. p.

F.T.

Identitás-konceptusok és etnikai identitásminták Pozsonyban

Pozsony – a falai között lezajlott 20. századi etnikumcserék miatt nem véletlenül – a különféle etnikumkutatások népszerű terepe lett. A Kisebbségkutatás néhány pozsonyi kutatásról eddig is közölt referátumot (Tolerancia és intolerancia Közép-Európa nagyvárosaiban, a modell: Pozsony. 1944. 2. sz. 133-137. p.: Vegyesházasságok Pozsony környékén. 1994. 4. sz. 360-361. p.) Ezúttal egy svájci szerző dolgozatát kívánjuk referálni.

Az identitás fogalma tulajdonképpen olyannyira definiálatlan, mint a társadalomé. N. Elias mondja: "Mindenki tudja vagy legalábbis tudni véli, hogy mi 'a társadalom'. E szót az egyik ember a másiknak mint olyan pénzermét adja át, amelynek értékét olyan bizalmasan ismeri, hogy nem is kell azt verifikálnia... De vajon tényleg ismeri-e?". Mindenesetre az identitás valós léte tagadásának (C. Lévi-Strauss), vagy változatlanságának (A. Green) éppen úgy vannak hívei, mint többé-kevésbé változó természetének. Ez utóbbiak vannak többen (Georg Kreis, a "balanszírozó Én-identitás" fogalmával dolgozó L. Krappmann, a csoportidentitást hirdető E. Erikson, a család etnikai identitását vizsgálataik tengelyébe állító pszichanalitikusok, az Én-Mi modellel operáló N. Elias és a kollektív identitás tanát hirdető C. G. Jung).

A kollektív identitás – mondhatni – par excellence megjelenési formája az etnikai identitás. A vele járó magatartás kétféle lehet, úm. etnocentrikus és multikulturális orientáltságú.

Az etnocentrikusan orientált egyének hajlamosak arra, hogy a "mi és mások" ellentétet meghatározó kritériumként alkalmazzák, a saját csoportot és a mások csoportját egyaránt homogén egységnek, változatlan, "genetikailag bekódolt" valaminek tekintsék. Empirikus vizsgálatok bizonyítják: az etnocentrikus gondolkodás tele van irracionális elemekkel, minden bajnak "idegen hatalmak összeesküvésére" való visszavezetésével. Az efféle gondolkodás irracionális volta különösen akkor tűnik ki, ha az az "idegen csoport" statisztikailag elhanyagolható létszámú és hatalmú kisebbség. Az etnocentrikusok meggyőződése: az igazság csak akkor győzhet, ha a saját csoport hatalmi igényeinek kielégítését senki és semmi nem korlátozza.

A multikulturális orientáció az előző szöveg ellentéte, s mint ilyen az egyéb kultúrák iránti nyitottságával tűnik ki. A multikulturális személyiségek saját kultúrájukat nem tartják sem az egyetlen lehetségesnek, sem a legkiválóbbnak. Ellenezőleg: értékelik a kulturális sokféleséget, meg akarják érteni, nem pedig megvetni. Ez különösen a bilingvizmus szintjén mutatkozik meg: az etnokulturálisan motivált politikusok a kisebbségek gyermekeinek gyors asszimilációjában hisznek, mégpedig anyanyelvük és a vele összefüggő kultúra elhanyagolása révén. A multikulturálisan motivált politikusok ezzel szemben fontosnak tartják, hogy a bevándoroltak gyerekei anyanyelvüket és a többség nyelvét egyaránt megtanulják. Úgy vélik, hogy a két- és többnyelvűségnek köszönhetően az emberi teljesítőképesség célszerű felhasználást nyer. E probléma Szlovákiában ott lényeges, ahol a kisebbségek nyelvi – és vele együtt kulturális – fennmaradása a tét. Persze a nyelvvel való (nyelvtörvényi) manipuláció nem kizárólag mai jelenség. A múltban is lényeges tényezője volt a tolerancia-intolerancia viszonyának.

A pozsonyi mintagyűjtéshez a szerző többféle módszert vetett be, csak hogy minél valóságosabb eredményekre tegyen szert (mélységi interjú, egy témára koncentráló beszélgetés, narratív beszélgetés, a gyűjtő nézeteinek hangoztatásával végbement megfigyelés).

Az első adatgyűjtés 1992 tavaszán kezdődött és a szlovák alkotmány szeptemberi elfogadásáig tartott. Az interjúk-beszélgetések nyomán a következőket lehetett megállapítani:

1., A szlovákok saját nemzetük kiválóságát (a világon való legjobb voltát) a csehektől, a zsidóktól, a cigányoktól, a magyaroktól és az osztrákoktól való elhatárolódás céljából hangoztatják több-kevesebb nyíltsággal lépten-nyomon.

2., Sokan az idősebbek közül szívesen emlékeznek vissza a pozsonyi etnikumok (szlovákok, németek, magyarok) és vallások (evangélikusok, katolikusok és zsidók) toleráns együttélésére, amikor is különbségek azért voltak, ám nem tolakodtak előtérbe.

3., Meciar nem érvekkel győzött meg, hanem azzal, hogy a nem nacionalisták esetében is a nemzetben fellelhető aggodalmakra hivatkozott. Fellépései – mondta a konkrét beszélgető – pszichopatologikusak.

4., A populizmus, amennyiben hatalomra kerül, soha nem marad meg benne sokáig, mivel a politikai rendszert viszonylag könnyen meg lehet változtatni, a gazdasági váltás időbe, a mentalitás megváltoztatása pedig még több időbe kerül.

5., Az új alkotmány Szlovákiát nemzeti államként definiálja. Meciar szerint vele az ország újabb lépést tett a politikai emancipáció és a politikai rendszer stabilitása felé. A széles közvélemény és a külföld, azért is, mert a szavazás előtt a 16 magyar képviselő kivonult az ülésteremből, ezt az állítást nem fogadta egyértelműen.

6., A pozsonyi szlovákok és magyarok identitástudata merően különbözik egymástól – tanúsította egy szlovák-magyar "konfrontációs interjú". A magyar fél Pozsony elszlovákosítását kérte számon, amit felettébb nehéz elviselni.

A második beszélgetés sorozat 1992/1993-ra esett, amikor is sok minden a törzsi gondolkodás visszatérésére utalt ("a nacionalizmusra hajlamos emberek identitásukat szimbólumokra alapozzák, s olykor hisztériába esnek a nemzeti zászló megpillantásakor vagy a nemzeti himnusz felhangzásakor").

Mečiar pártjának hívei és korifeusai (közülük az egyik tolmácsolta az alábbiakat) feltétlen bizalommal vannak főnökük iránt, aki "túlságosan is jó Prága számára". Ez – bizony – jellegzetesen fiúi-atyai viszony. (Vele szemben Havel – akár így, akár úgy – csak rossz pontokat érdemel.) A "Mi, szlovák nemzet" passzussal kezdődő alkotmány csak tiszteletet érdemel, s vele kapcsolatban nincs helye semmiféle kifogásnak. Miközben az illető korifeus azt nyilatkozta, Meciar pártjának semmi köze sincs az antiszemitizmushoz, később a párt lapjában voltak olvashatók a legrosszabb zsidóellenes mocskolódások.

A fiatalok – tanúsítja egy csoportbeszélgetés – leginkább közömbösek a politikával szemben. Vannak, akik nem szeretik a cseheket, de nem tudják miért. Az a néhány fiatal, aki tárgyyszerű érveléssel áll elő, legtöbbször "süket fülekre" talál.

A szlovákiai helyzetet csupán a múlton keresztül lehet megérteni. (NB. Elemzését még a cseh és a szlovák elválás előtt végezte el a szerző.) A jelen tendenciái a tolerancia problematikájával viaskodnak. Mindazonáltal még élnek a múlt tanúi, akik – hasonlóan a pozsonyi óváros gyönyörű, ám elpusztított házaihoz – hírt adnak a hajdani toleranciáról és a régi eleganciáról. A város életének arról az időszakáról beszélnek, amikor a német és a magyar nyelv használata mindennapos dolog volt, akárcsak a szlováké.

Kelet- és Nyugat-Európában egyaránt él a kulturális együvértartozás gondolata. A fejlődés azonban töredezett. E töredezettség oka annak az etnikai csoportnak leglényegéből adódik, amely egyfelől kulturális együvértartozást ígér, másfelől azonban veszedelmes sztereotípiák felé terel. Az etnikai fejlődés mindig ambivalens.

A szerző úgy véli, hogy a különbségek tudata csak akkor szűnik meg kínozni bennünket, amikor önmagunkat olyan idegenekként akceptálhatjuk, akik nem képeznek semmiféle egészet(!). Ennek következményeként paradox társadalom, az idegenek társadalmá jön létre, akik kölcsönös módon "en masse" akceptálják egymást, mihelyst felismerik magukban, hogy idegenek. A soknemzetiségű társadalom tehát valójában az extrém individualizmus eredménye lenne, amely azonban ismerné saját nehézségeit és határait – állítható J. Kristeva nyomán. Akárcsak a régi Pozsonyban, ezt az állapotot is a tolerancia fázisai, illetve a törvényteleniségek idején bekövetkező agresszív intolerancia-fázisok fogják jellemezni.

Sidler, Lia: Koncepty identity a etnické vzory identity v Bratislave. = Slovenský národopis, 43. roč. 1995. 1. no. 5-19. p.

F.T.

Feldolgozatlan traumák: München a cseh közgondolkodásban

Az 1945 utáni cseh fejlődés szempontjából a háborús évek történéseihez hasonló jelentőségű maga a háborúhoz vezető út. 1938. március 15. a müncheni diktátum napja, mikor az agresszív szomszéd szétörte a cseh köztársaságot, s romjaiból egy protektorátust hozott létre. Van olyan szemlélet, mely épp ekkortól tekinti megnyitottnak a második világháborút, hisz a Csehszlovákia elleni agresszió, a Fall Grün és a Fall Weiss, vagyis a lengyelek elleni nyílt támadás egy sorozatba illeszkedik.

A lengyelek minden erejükkel ellenálltak, míg a csehek látható beletörődéssel fogadták az elháríthatatlant. E különbségből számos olyan kérdés fakad, amelyre máig ambivalens válaszok születnek. A fiatal csehszlovák nemzetnek ez lett volna az első minőségi próbája? Ha van katonai ellenállás, akkor ez megváltoztathatta-e volna a világtörténelem folyamatát, vagy legalább a nemzeti érzésre jótékony hatást gyakorolhatott-e volna? Ha a cseh gondolkodás a saját múltat nem is képes egyértelműen minősíteni, annál inkább megteszi ezt Anglia és Franciaország akkor játszott szerepével. Az árulás napja – ilyen címen készült egy film a történelmi sorsfordulóról a hetvenes években. Az első köztársaság lakosságának nagy része őszintén híve volt a francia kultúrának és demokratikus hagyományoknak: 1938

úgy tűnt, hogy a franciák jó időre elveszítették ezt a vonzalmat. Az inga kilengése akkor a csehszlovákiai politikai jobboldalnak kedvezett, amely azután ennek következtében 1945 után alig juthatott szóhoz, úgy összeforrott a jobboldal fogalmával a kollaboráns jelleg. Még hosszabb távú hatást eredményezett a kommunisták iránt felerősödött szimpátia. A Szovjetunió elleni német támadás a cseh protektorátus kommunistáinak ellenállását is kiváltotta, akik azután a háború végén le is aratták ennek gyümölcseit.

Ahogy az utca embere, úgy változtatta meg politikai irányultságát maga Beneš elnök is. Annak fejében, hogy a szovjet vezetés hajlandó volt elismerni emigráns kormányát, s a csehszlovák határok változatlan jellegét (Kárpátalja kivételt képezett), továbbá előzetes hozzájárulását adta a németek majdani kitelepítéséhez, Beneš kész volt messzemenően együttműködni a cseh kommunistákkal. A londoni és moszkvai emigráció közös szándékát fejezte ki a háború befejezése előtt kibocsátott kassai kormányprogram. Ennek politikailag legkeményebb pontjaként minden olyan párt jövőbeni működését megtiltották, amely a kollaboráció vádjával volt illethető. Ezáltal a baloldali pártok hegemon helyzetbe kerültek. Ilyen szempontból az 1948. februári hatalomátvétel a megelőző évek politikai tendenciáinak betetőzéseként is felfogható. A kassai kormányprogram demokratizmusa persze messze elmaradt a két világháború közti csehszlovák politikától, s hogy ez lehetségessé vált, ahhoz egyebek mellett Münchenre is "szükség volt".

Am ha a München utáni időszak résztvevői le is szerepeltek, elég-e ennek az időszaknak a feldolgozásához, hogy kizárjuk őket a politikai arénából? Az első cseh kísérlet az 1938-1948 közt történetek feldolgozására 1993-ban született a cseh korona országainak múltját összefoglaló kétkötetes szintézisben. A totalitárius szocializmus évtizedei után bizonyára mélyebb megértéssel lehet megközelíteni a protektorátus szereplőinek lélektanát is. Azt is lehetne mondani, hogy a két korszak megértése egymást erősítheti.

A kassai kormányprogram már 1945 végére mélyrehatóan módosította a csehszlovák társadalom arculatát. Az ipari üzemek egyhatodát, az ipari foglalkoztatottak mintegy 60%-át már ekkor államosították. Ez a folyamat 1948 elejére azt eredményezte, hogy a foglalkoztatottak 80%-a tevékenykedett az állami szektorban. A hadigazdálkodás nyugati példái (pl. Anglia állami iparpolitikája a háborús időszakban) is közrejátszottak abban, hogy az állam túlhangsúlyos szerepe nem a sztálinizmus attribútumaként jelent meg a társadalom előtt.

1990 után a V. Klaus vezette erők különösebb nehézségek nélkül tudták végrehajtani a privatizációt s egyben szinte lényegtelenre zsugorítani a korábbi állampárt szerepét (ellentétben oly sok újdemokratikus állammal e térségben). A cseh privatizáció kettős sajátossága, hogy az 1948-as kommunista hatalomátvétel után államosított javakat visszaadták korábbi tulaj-

donosaiknak, viszont az 1945-1948. közt elvett tulajdonra ez nem vonatkozik. Ezáltal rövid úton zárták ki a németeket a privatizáció lehetőségéből. A katolikus egyház vagy a zsidóság kártérítése is meglehetősen vontatottan s fenntartásokkal valósul meg.

A müncheni trauma megkettőződik a szudétánémetek "vad kitoloncolása" (divoký odsun) emléke által. V. Černý emlékiratában így fogalmaz: "Akkor született népünk rossz lelkiismerete." A fentiekben említett kétkötetes cseh történet a nemzetiségi kérdés illetően "megoldásáról" azt mondja, hogy az "modern történelmünk legszomorúbb fejezetei közé tartozik". Hogy ezen értékelés nem könnyen válik cseh földön általánossá, azt megtapasztalhatta Havel elnök, amikor a németek kitelepítését amorálisnak bélyegezte. A reakciók legalábbis ambivalensek voltak, mert ha a kitelepítés úgy is zajlott volna, ahogy a potsdami nagyhatalmi döntés előírta, vagyis "szervezett, humánus formában" (messze nem így volt), akkor is egy ország lakosságának 30%-át veszítette el, méghozzá olyan lakosságát, amely évszázadokon keresztül együtt formálta a csehekkel az ország képét egyes és átvitt értelemben egyaránt.

Sajátos vita zajlott a cseh médiák közreműködésével a Schindler listája című filmről. Legtöbb országban e film az egyéni morál legalapvetőbb kérdéseit bolygatta fel (akaratszabadság, a felismert erkölcsi szükségszerűség veszélyeinek vállalása), ami Németországban ráadásul avval tetőződött meg, hogy miért nem akadt több Schindler a nácizmus ellenében. A cseh megnyilatkozókat viszont zavarta Schindler szudétánémet volta, s egyáltalán egy szudétánémet iránti tiszteletadást is bántónak minősítettek.

Az 1990 utáni jogállami viszonyok tették először lehetővé, hogy egy német nemzetiségű cseh állampolgár keresetet nyújtson be a brünni alkotmánybírósághoz a Beneš-dekrétum alapján végrehajtott kisajátítás ellen. Vélekedése szerint az 1921-es csehszlovák alkotmány nem ismerte a dekrétum fogalmát, azon túlmenően Beneš 1938-ban lemondott elnöki posztjáról, s különben az 1945-ös parlamenti választások sem voltak demokratikusak, így nem is tekinthetők legitimnek az eredmények. Az esélyek persze kezdettől minimálisak voltak. Az elutasítás érvrendszere tömörítve a következő: Beneš kényszerhelyzetben mondott le, de a háborús években a szövetséges hatalmak is elnöknek tekintették, s a londoni kormányzat hadat üzent Hitlernek, kifejezve ezzel a nép akaratát (s az 1921-es alkotmány is minden hatalom letéteményesének a népet tekintette), az 1945 utáni nemzetgyűlés nem volt kevésbé legitim, mint az 1920-as alkotmányozó nemzetgyűlése (hisz az nem választás útján jött létre).

A Schindler film fogadtatása és az alkotmánybírósági kereset elutasítása jelzi, milyen nehéz még ma is a tradicionális németképet túlhaladni. A németek megítélésében rejlő szorongást 1968 óta az oroszoktól való félelem valószínűleg felülmúlja. Ugyan a csehek néha hajlandók kizárólag

sajnálkozva gondolni a szerencsétlen sorsú oroszokra, ám a nagyorosz politika agresszivitása – például Csecsenföld esetében – újraéleszti az elutasító hozzáállást. A németek mai megjelenése viszont a hétköznapi szintjén szüli újra az averziókat a sok olyan üzlet, szolgáltatás miatt, amely csillagászati ára következtében a belföldinek nem, a határon túlról jötteknek viszont annál inkább megfizethető.

A nagypolitika szintjén 30%-os részesedéssel Németország a Cseh Köztársaság legnagyobb kereskedelmi partnere, s az Európai Unióhoz való csatlakozás dolgában is a németekhez való viszonyt tartják meghatározónak a csehek. E tekintetben érezhetően rivalizálnak a lengyelekkel, s ha egy német politikus melegebben beszél az utóbbiakról, mint róluk, akkor valóságos politikai viharok törnek ki Prágában...

A német-cseh viszonyt jelentősen alterálta Havel 1990-es megnyilatkozása. Honfitársai akkor inkább szkepszissel és elutasítással, mint támogatással reagáltak. Elképzelhető, ha Havel megnyilatkozása akkor hasonlóan nagylelkű német választ eredményez, akkor ma más lenne a támogatók és elutasítók aránya. A német kormány azonban a cseh áldozatok kárpótlását a szudétanémet igények rendezéséhez kötötte, amivel a csehek sehogy sem tudnak egyetérteni. Ezek után következett Havel 1995 februárjában a Károly Egyetemen elhangzott beszéde, melyben a német-cseh viszonyban az ok-okozat folyamat sajátosságaira utalt, s okként az 1938-as traumát nevezte meg. Ezzel együtt Havel ismét hitet tett a múltbeli együttélés értékeinek elismerése mellett.

Új helyzetet jelent a cseh tudat számára az, hogy a szlovákok is önálló államban élnek (a háborús időszakban ez annyiban különbözött a mai helyzettől, hogy akkor külső erőszak választotta el a cseheket a szlovákoktól). Kérdés persze, hogy a parlamentek egyébként legitim döntését egy népszavazás szentesítette volna-e? A csehek az elválás utáni évek pozitív szaldóját érzékelik: nem kell a kevésbé fejlett országrész felemelését finanszírozni, meg lám ott olyan politikusok teremnek, mint Mečiar, így hát jobb nélkülük meglenni. A hétköznapi szintjén így ambivalens a két nép kapcsolata. Viszont a kívülálló irányában mégis inkább az összetartozást érzékeltetik (ahogy igen hasonlóan tapasztalható ez a svédek és norvégok kapcsolatában).

M. Kundera azt mondja, hogy a kismemzeti lét nem mennyiségi fogalom, hanem állapot, sors, minthogy a kis népek nem ismerik azt az örömteli érzést, hogy egyszersmindenkorra vannak, ellenkezőleg minden kis népnek vannak olyan életszakaszai, amikor a halálnál előszobáznak. S ha egy nagy nép figyelmetlen vagy arrogáns irányukban, már létezésüket látják fenyegetve, megkérdőjelezve. Hisz létük – mondja Kundera – valóban merő kérdés.

A cseh gondolkodásban érzékelhetők 1938, 1948, 1968 és 1989 összefüggései. A "bársonyos forradalom" maga is feldolgozandó élményt jelent. Elősegítheti viszont ezt a feldolgozást az a sikeres folyamat, amely az 1989-es átalakulás óta a Cseh Köztársaságot a térség élvonalába emelte.

Rühl, Paul: Die nicht verarbeiteten Traumata. Für die Tschechen begann der Zweite Weltkrieg mit "München". = Osteuropa, 45. Jg. 1995. 5. H. 445-454. p.

S.P.

Macedón avagy görög kérdés?

Miközben az EK (újabbán: EU) a jugoszláv konfliktus első pillanatától fogva jelen volt a válságkezelésben (más kérdés: milyen eredménnyel), a közösség egyik déli tagja, az EU fellépését keresztezve, maga támasztott nehézségeket a balkáni utódállamok egyikének. Íme, Görögország és Macedónia fura esete!

A kérdés előtörténetében tulajdonképpen szerb-, illetve jugoszláv-görög területi vitáról volt szó, szélesebb értelemben valamennyi görög ajkú kisebbségi hovatartozásáról. Ilyen vitája Görögországnak a jugoszlávokon kívül Albániával és Törökországgal is volt és van. Most azonban "csak" az új szuverenitásba átvitt "macedón" név használati jogát vitatja el, azzal az érveléssel, miszerint a több állam területére kiterjedő régió (s természetesen Görögországról van szó elsősorban) ősi fogalmának politikai kisajátítása "megengedhetetlen". Nemcsak "sért" más államokat, de területi aspirációs jelentést is felvesz. A szóvita többek értelmezése szerint a görög területi igény "szemérmes" körülírása, egyfajta tehetetlen harag kifejeződése, amiért az EU-kötelékben nem tudták megragadni a "pillanatot", azaz Jugoszlávia széthullását a terület megszerzésére. Mások szerint a kérdés görög belpolitikai élű, a hatalmi csoportok vetélkedésének egyik leágazása. Vagy: erről is, amarról is szó van.

Igaz, a görög érzékenységnek valóságmagva is lehet: a jugoszláv korszak egyes macedón nacionalistái olykor pánmacedón elképzeléseknek adtak hangot, s a görög polgárháború kommunista összefonódása ugyancsak hagyott hátra sebeket: kitermelt egy emigrációs ellenzékét, mely macedón szintéren ugyancsak tevékenykedett. Mindennek azonban vajmi kevés köze volt és van a felségjelzésekhez és a fogalomtörténethez. Az újkori szláv Macedónia mint régiófogalom az 1878-as Berlini Kongresszus elemzéseiben és döntéseiben jelent meg először, amikor is a területet Törökországnak hagyták. Később csatolt és főképp osztott terület lett görög,

szerb és bolgár részesedéssel (állandó, kölcsönös aspiráció tárgyaként), mielőtt a szerb rész jugoszláv tagköztársasági státusához jutott.

Görögország 1992-től mindenesetre tárgyalásokat kényszerített ki a független Macedóniától a név és a lobogó módosítása ügyében (melyeken az EK mint közösség nem képviseltette magát, viszont Mitterrand francia elnök a görög igény mellett lépett fel), majd az eredménytelen tárgyalásokat felfüggesztve, blokáddal fenyegetőzve szólított fel a változtatásra. Macedónia ellenállt. A blokádnak 1994 februárjában bekövetkezett, és súlyos károkat okozott és okoz a fiatal államnak, de közvetve az egész Balkánnak is. Macedónia szállítási stb. útvonalai, a Kis-Jugoszlávia elleni nemzetközi embargó miatt Észak felől, Görögország "jóvoltából" pedig Délről is el vannak zárva. A keleti (bolgár) és nyugati (albán) irányú igénybe vétele a terepviszonyok miatt is roppant költséges lehetőség. Így mindinkább kérdéses Macedónia egzisztenciája. Kényszerűségből immár maga kérte, hogy újra tárgyaljanak. De nem volna szabad az EU részéről magára hagyni Macedóniát. Ideje volna Görögország figyelmét felhívni saját rendezetlen számláira kisebbség-ügyben.

Csak még jobban feszíti a kérdést Szerbia magatartása: máig nem ismerte el Macedóniát (legutóbb ez megtörtént, s ennek következtében a macedón elnök majdnem egy merénylet áldozata lett – a szerk.), elemzők szerint látogatja a visszafoglalás vagy az osztozkodás lehetőségét. (Nem hivatalos görög források tudnak egy 1992-es belgrádi ajánlatról Macedónia felosztását illetően.) A kényszerű provizórium Macedóniában súlyos belső feszültségekkel fenyeget. Az újnacionalisták egyelőre felhagytak ugyan Nagy-Macedónia gondolatával, viszont az albán kisebbség ellen fordultak. Félő, hogy Görögország akár az albán "kártyát" is kijátszhatja, jóllehet pillanatnyilag saját vitafrontot tart fent Albániával az odarekedt görög etnikumra vonatkozólag. (Friss sajtójelentés szerint a görög embargót – kétoldalú tárgyalások alapján – 1995 októberében feloldották – a szerk.)

Meier, Viktor: Von der mazedonischen zur griechischen Frage. = Europäische Rundschau, 23. Jg. 1995. 1. H. 17-24. p.

K.S.

A kasubok

Lengyelország a rendszerváltás nyomán kezdte, illetve engedte meg "felfedezni" kisebbségeit, amikor már 45 éven át a nemzetállami koncepció járta. Az 1945-től lappangó létre és csendes elvándorlásra kényszerült, de még mindig majd egy milliányi német kisebbség mellett hirtelen fény vetődött a kb. fele akkora létszámú kasubokra is. (Az iméntinél szűkebb lét-

számbecslésekkel is lehet találkozni.) Korábbi sorsuk és jelenük legalább annyira komplikált, mint a németeké. 20. századi jelenlétükről eddig szinte egyedül a köreiből elszármazott Günter Grass nyugat-német írótól értesülhetett a világ, akinek Bádogdob c. regénye idevágó önéletrajzi elemeket is felvonultat.

A kasubok ama elbai-keleti-tengeri szlávok utolsó maradékai, akik összefoglaló néven mint pomeránok ("partlakók") voltak ismertek a koraközépkortól, s többségükben az egyéb nyugati szláv, illetve germán honfoglalások és hódítások nyomán tűntek el. A kasubok lengyel hűbéri oltalom alatt mentették át magukat a mai Słupsk, Sopot, Szczecin és Gdańsk környékén. Ez a kereszténység felvételével és az uralkodócsalád beházasodásával egybekötött váltás 1000 körülre esett. A területi szuverenitást (korlátozott formában) évszázadokon át őrizték, bár területükön többször csapott át a német lovagrend felvonulása, s a német, valamint a lengyel etnikum is mind nagyobb számban szivárgott be közéjük. "Dux Cassubiae" rangú uralkodóházuk 1637-ben halt ki. Magát a kasub megnevezést 1238-ig lehet visszakövetni a forrásokban.

A 16-17. század a megosztottság kora a kasubok történetében: Nyugat felől a német, keletről a lengyel birtokosság behatolása mind meghatározóbbá vált, s a német reformáció még erősebb választóvonalat húzott a korábban egységes etnikumon belül. (A protestáns kasubok megkülönböztető neveként a szlovinc terjedt el.) A protestáns övezetben a valláskövetés nyomán az elnémetesedés is kezdetét vette, később az asszimiláció a katolikus vidékeken is megjelent, amikor Lengyelország felosztásával a 18. század végétől egészen 1918-ig a terület a poroszoké, illetve Németországhé lett. A nyelvi különállás szűk övezetre zsugorodott össze, nagyjából a ma is meglévő, néhány száz négyzetkilométeres kasub falusi régióra.

A német beolvasás ellen aktivizálódó kasub ébredés csak a 19. század második felében jelentkezett, s 1910 körül érett be nagyobb arányokban. Az 1919-es lengyel visszatérés, ami csak a fél területet érintette, nem kedvezett különösebben az identitásőrzésnek, mert a lengyelrel elég közeli rokonságban álló nyelvet egyszerűen lengyel dialektusnak tartották. A Németországnál maradt kasub területen ezzel egyidejűleg az elnémetesedés szinte teljessé vált, s végül 1945-ben németként kergettek el innen minden kasub származását is. Az 1945-ben nyugat felé "eltolt" Lengyelország eleinte mereven elutasította a kasub autonómia-igényt, majd 1956-tól minimális fokozatban eltúrte a kulturális önszerveződést. Ekkor alakult meg a "Kasub Társaság" (később: "Kasub-pomerán Társaság", Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, ZKP), mely 1989 óta eredményesebb erőfeszítéseket tesz az etnikum eredeti kultúrájának és identitásának megmentéséért.

A kasub nyelv (kaszëbski) több dialektusváltozatban él, írásnyelvi normája még nincs. Első szótárát az 1890-es években készítették. Elterjedt-

sége az etnikum egyharmadára tehető. Oktatását, a történelem folyamán először, 1991-ben vezették be néhány elemi iskolában és egy középiskolában, de egyidejűleg kasub népfőiskola is megkezdte működését. A katolikus egyház egyébként már évekkel korábban iktatta be a nyelvet saját rituális gyakorlatába. Minimális adásidőt a regionális rádió és televízió is beállított 1990-től, s megtette első lépéseit a kasub nyelvű sajtó. A ZKP kezdeményezésére nyelvészbizottság dolgozik az írásnyelvi norma kialakításán.

A nyelv ügyében elért első eredmények az öntevékenység, a kommunális és egyházi pártfogás talajára épülnek. A jogrendszer egyelőre mindezt nem támasztja alá. Az 1992-es átmeneti alkotmány nem tartalmaz kisebbségi vonatkozású elemet, de a távlatra szóló alkotmányozási folyamat reményt keltő a témában.

A kasub irodalmi hagyományt a 15. század elejéig visszakövethető nyelvemlékek, korai protestáns vallásos munkák, majd az ébredési korszak didaktikus és folklorisztikus művei ölelik fel. Szorosabb értelemben vett irodalom csak a 20. században fejlődött ki, mindenekelőtt Alexander Majkowski alkotói és irodalomszervező tevékenysége nyomán. Ugyanezt a szerepet az utóbbi negyedszázadban Jan Drzeżdżon tölti be. A fiatalabbak közül talán Józef Borzyszkowski és Edmund Kamiński neve fémjelzi a lokalitáson túlmutató kasub értéket.

Tempel, Sybille: Die Kaschuben. = Osteuropa, 45. Jg. 1995. 6. H. 545-553. p.

K.S.

A kazah nemzetté válás nehézségei és az országban élő kisebbségek helyzete

Kazahszoán etnikailag tarka ország. Az államalkotó kazahokon kívül (becsült számuk 3 millió 400 ezer körül van, ami a lakosságnak kb. 40%-a) több mint 6 millió orosz, hozzávetőlegesen 1 millió ukrán, 700 ezer német, 300 ezer fehérorosz, 60-300 ezer lengyel és 120 ezer egyéb nációjú (tatár, koreai stb.) állampogár lakja.

A kazah nemzetté válás nehézségei

A kazah nacionalisták, akik az elmúlt néhány év során igencsak aktivizálódtak, a nemzeti nyelv elsajátítását és presztizsének emelését tartják a nemzetté válás fő kritériumának.

1992 első fél évében az ország 40%-nyi kazahjából alig 40% tudott csak kazahul. Ez az adat egyéni bevallások alapján adódik. Ezzel szemben egy

ugyancsak 1992-ből származó szociológiai felmérés nyomán hivatalosan tették közzé, hogy az államalkotó etnikum körében 95%-os a kazah nyelv ismerete. Ez az adat több mint kétséges, hiszen az eloroszosodás folyamata lépten-nyomon tapasztalható. De még ha az iménti arány valós is lenne, a nyelvtudás önmagában korántsem teszi a kazah társadalmat korszerű nemzeti társadalommá. Nevezetesen azért nem, mert a kazahok megőrizték a tradicionális törzsi-nemzetségi társadalom struktúráit.

Mindmáig három nemzetség fogja át őket. Közülük a fő zszu és a közép zszu nagy szerepet játszik a politikában. A hajdani kommunista pártvezér, Kuňajev a fő zszuhoz tartozott, a mai elnök, Nazarbajev a közép zszu "gyermeke". Igen-igen: "gyermeke", mert a zszuk hatalma olyan erős, hogy jelentősebb döntései előtt az elnök a zszu elöljárójával kénytelen konzultálni.

Jelenleg a közép zszu adja az államapparátus "gerincét". Ez ugyancsak nyomás alatt tartja az elnököt, főként ami az ország meglehetősen erősza- kos és türelmetlen "kazahosítását", valamint oroszellenességét jelenti. Fel- merült az is, hogy a fő zszu "felségterületén" található fővárost, Almatát (korábban: Alma-Atát) e funkciójában váltsa fel a közép zszu területén fekvő Akmola (orosz nevén: Celinograd). A terv megvalósítását a rossz gazdasági helyzet és a lakásmizéria legalábbis elodázza.

A kazahokat az oroszok megjelenése előtt (1864) sem tudta semmi és senki egységes állammá integrálni. Mostanában a kazah elit egy része az iszlámot szeretné ilyen erővé korszerűsíteni. Csakhogy a kazahsztáni mo- hamedánok szunniták, s nem pedig siiták. Az előbbi irányzat általában is alkalmatlan bármiféle (fundamentalista jellegű) integráló kényszer kifejtésé- re, a kazahok körében még inkább nem, mivel struktúrái alkalmazkodtak a törzsi-nemzetségi megoszláshoz, a nomád életmódhoz, és szimbiózisra léptek a sámánizmus hagyományaival. J.P. Lenga, a kazahsztáni és középázsiai apostoli adminisztrátor is tanúsítja: "A fundamentalizmus az ország lakosságának többsége számára idegen." Ezért alighanem naivítás komolyan számítani az iszlám segítségére a korszerű nemzetté válásban.

"Korábban az emberek féltek, pl. attól, hogy kizárják őket a pártból, manapság senki nem fél semmitől. Ellenkezőleg: az ország nyilvánossága előtt a bűnözők kiépítik a maguk "fekete struktúráit". Az emberek nem tudják, kinek higgyenek, egyfajta káosz uralkodik felettük" – konstatálja ugyancsak J.P. Lenga. És valóban: ennek külső jelei Almatában lépten-nyo- mon tapasztalhatók. Egyfelől pazarló életmód, álomautók, mulatozás, más- felől mélyülő nyomor. A gazdagság forrása a korrupció, ezen belül is a hatalomhoz tartozó személyek korrumpálása. Ezt Kazahsztánban akként magyarázzák, hogy a "korrupcióhoz való jog" mindenkit megillet, aki a hatalom meghatározott fokára küzdötte fel magát. Ez ugyancsak nem mozdítja elő a nemzetté szerveződést.

Végül: a nyugatiak képtelenek megérteni, s ezért áthatolhatatlannak nevezik a kazahok ázsiaiakra jellemző magatartását. Az átlagos kazah egyfelől valóban jó ember, de különös hajlama van a pánikba esésre és önértékelésének heves ingadozására. Éppen emiatt ahhoz tartja magát, hogy soha ne árulja el, hogy saját véleménye is van, amíg nem ismerkedik meg az "idősebbek" álláspontjával. Mindez a korszerű nemzeti lét egyik feltételének, a bel- és külgazdasági kapcsolatokra, rugalmas bel- és külkereskedelemre való alkalmasságnak nagyfokú hiányát jeleníti meg.

E szemle egyik fő informátora, Stanisław Zapaśnik, aki a kazahsztáni helyzet alakulását 1991-ben még reménykedve figyelte, napjainkra meglehetősen pesszimista lett az ország további sorsát illetően. Erről így vall: "...Kazahsztán nyersanyagokban a világ leggazdagabb országai közé tartozik. Fokozatosan megismerkedve a nemzetgazdaság korszerűsítésének terveivel, már-már elhittem, hogy a volt Szovjetunió szinte egyetlen utódállamként le tudja küzdeni a kommunista gazdaság felbomlásának következményeit, és be tud törni a legfejlettebb országok élvonalába. Egy év elmúltával immár bizonyítékaim voltak rá, hogy mennyire tévedtem. Most azzal az előérzettel hagyom el Almatát, hogy korántsem csak a gazdasági reformok vannak veszélyben, hanem Kazahasztán léte is a jelenlegi állami keretekben."

Az ország oroszágának megpróbáltatásai

1991 és 1992 folyamán ugyancsak Stanisław Zapaśnik az országban beszerzett nyilatkozatokat a következőképpen summázhatta: "...a kazah nacionalizmus soha nem torkollik a Kazahsztánban élő más népek képviselőinek nyílt üldözésébe", bár azért lehetett volna óvatosabb is, mivel 1986-ban Alma-Atában és több más városban már előfordultak nacionalista alapú zavargások ("decemberi események"). Ám aztán az "egyek kiderültek", ami a legutóbbi időig tartott.

A lumpen elemeket talán a "decemberi események" közelgő évfordulója lelkesíti (nyilván: megfelelő helyekről manipulált) oroszellenes atrocitásokra, az állami apparátust pedig minden bizonnyal az 1994. évben elfogadott alaptörvények (nyelvtörvény, alkotmány) "jogosítják fel" az ország számszerű többségben lévő kisebbségének zaklatására. (Per tangensem jegyezzük meg: Kozsahmetovval szemben éppen az oroszok szavazatai biztosították az elnöki széket Nurszultan Nazarbajevnek.)

Mivel az alkotmány nem teszi lehetővé a kettős állampolgárságot, az orosz lakosság ezt a védtelenség érzetével éli meg. Annál is inkább, mivel egyre határozottabban követelik tőle a kazah nyelv tudását, miközben a nyelv megtanulásához egyáltalán nincsenek meg a feltételek (alig van alkalmas tanár, kézikönyv stb.). Ennek következtében szinte pánikszerűen

folylak az ország elhagyása (kb. 300 ezren cselekedtek így). Mivel ez az exodus (eltekintve a kozákok "kimenekítésétől") teljesen szervezetlen, sokan az anyaország nehézségeit megtapasztalva mégis visszatérnek. Valójában ez Oroszország és Kazahsztán közös érdeke is.

Oroszországi azért, mert Szentpétervár vagy Novoszibirszk lakosságával azonos nagyságrendű hazatelepülőt egyszerűen képtelen befogadni. Kazahsztán pedig azért, mivel az orosz szakemberekre égetően szüksége van a nemzetgazdaság működtetése szempontjából.

A modus vivendi fenntartásához mindkét országnak fontos ütőkártyái vannak. Oroszország esetenként az üzemanyagszállítások leállítását helyezi kilátásba, sőt nem zárkózik el Észak-Kazahsztán kérdésének felvetésétől sem. Itt arról van szó, hogy a területet, amely a 17. századtól kezdve az orosz birodalomhoz tartozott, csak a bolsevikok ajándékozták Kazahsztánnak. Ez elegendő okot szolgáltat ahhoz, hogy a jövőben az orosz állam többet törődjön a kazahsztáni orosz kisebbség védelmével. (Már csak a kisebbség békén tartása miatt is szükség van kiegyensúlyozott állami törődésre, mert különben, mint már megtette egyszer, jön Zsirinovszkij, aki Kazahsztán orosz bekebelezésének ígéretésével igencsak össze tudja zavarni a vizeket.)

Kazahsztán csereképpen nem kérdőjelezi meg Oroszország közép-ázsiai pozícióit, túri Szemipalatyinszk és még további két atomtelep működésének kellemetlen következményeit, "elhiszi" Nazarbajev békülékeny üzeneteit, és elfogadja azt a gyakorlatot, ahogy személyi okmányaik módosítása során akár akarják, akár nem, minden oroszok kazah állampolgárságot jegyeznek be, mintegy az imént említett közös érdek "megpecsételéséért". (Mivel szinte naponta változnak a települések nevei, az utcaelnevezések, az említett módosításra évente többször is szükség van.)

...ami a többi kisebbséget illeti

A többi kisebbség számára az országban mintha kedvezőbb lenne a légkör. Ennek több oka van. A fő ok: a kisebbségek nem vétkesek a kolhozosításkor és az atomkísérletek megkezdése óta elkövetett kazahellenes lépésekben. Továbbá: jóval kevesebben vannak, mint az oroszok, ezen belül több náció tagjai, s nem egyszer éppen orosz erőszak telepítette őket az országba. Lakóhelyük szerint is szétszórtak, aminek nem utolsó következménye: több közöttük a "kazahizálódott", mint az oroszok között.

Ez persze nem jelenti azt, hogy az oroszellenes rezgéseket időnként nem vennék magukra is. Pl. Franciszek Bogusławski, a Kazahsztáni Lengyel Szövetség elnöke arról számol be, hogy mindenképpen ellene vannak az anyaországba történő visszatérésnek. Bár a visszatérés nem kívánatos volt a lengyelek és a kisebb létszámú kisebbségek többsége akceptálja,

valamint tudja azt is: az anyaországban nem várja őket földi paradicsom, időnként sokan szívesen távoznának.

Ehelyett a lengyel és a többi érdekelt államnak az volna a kötelessége, hogy nem feledkezze meg tartósan és esetenként messzire szakadt honfitársairól. Nem ártana pl. ösztöndíjakat létesíteni, különféle tanfolyamokra meghívni a honfitársakat, tanárokat küldeni hozzájuk (az egyik ilyen önkéntes tanár, Janina Dłużewska be is számol az efféle misszió áldozatos, mégis lélekemelő voltáról), papokkal ellátni a plébániákat (J.P. Lenga szerint a lengyel püspökök inkább engedélyezik a papok afrikai szolgálatát, mint a kazahsztántit).

1996-ban lesz hatvan éve annak, hogy a sztálini önkény Kazahsztánba deportálta az ukrainai lengyeleket és németeket, akiket később több szláv nemzet tagjai is követtek. Hiba volna, ha ezt az alkalmat az illetékes anyaországok kormányai nem használnák fel intenzív kiállításra távoli nemzetársaik mellett, és persze: igen erőteljes kulturális felkarolásukra. Ez utóbbira azért van szükség, mert a szóban forgó kisebbségek, különösen a városok lakói részben máris elvesztették nyelvüket és kultúrájukat. (1956-ig szó sem lehetett anyanyelvű iskoláztatásról, és azután is csak igen nagy nehézségek árán indulhatott meg e tekintetben valamiféle fejlődés. Ennek egyik szimbóluma: Almatában 1991-ben lengyel kulturális központ létesült.)

Az igen kis létszámú papságnak is része van a nemzeti tudat fenntartásában. J.P. Lenga erről így nyilatkozik: "A papoknak nem céljuk, hogy Kazahsztánban fejlesszék a lengyel identitást. Ez ennek másodlagosan mégis bekövetkezik, mivel a lengyelekkel lengyelül kommunikálnak, lengyelül mondják el a rózsafűzért és más imákat, a szentmisét is lengyel nyelven celebrálják."

A kazah állam az egyházakkal szemben indifferens, úgyhogy a kommunizmus elmúltával minden egyházban nagy a templom- és imaházépítési kedv és buzgalom. Az építkezéseket – a mecsetépítésen kívül – az állam nem támogatja, de nem is tiltja.

A mohamedánok, a pravoszlávok és a katolikusok jól megférnek egymással, s e vallások vezetői között is ökonomikus szellem uralkodik, bár ez nem jelent túlságosan szoros együttműködést. A katolikusok száma kb. 500 ezer. Többségük lengyel és katolikus német, a szláv kisebbségiek többsége pravoszláv.

A lengyel Boguslawski talán az összes nem orosz ajkú kisebbség nevében is szól, amikor mondja: "Kazahsztánban jelenleg viszonylag veszélytelen a helyzet, és a repatriálásról nemigen beszélnek."

Bogusławski, Franciszek: Co czeka Polaków w Kazachstanie? = Więź, 38. rok. 1995. 3. no. 60-63. p.

Dłużewska, Janina: Nie teskine za Polską. = u.ott 64-66. p.

Versenyben a munkakerőpiacon: bevándorlók és kisebbségek Amerikában

A folytatódó bevándorlás továbbra is különféle aggályokat táplál az USA lakosságának és politikusainak egy részében, s a vélt hátrányokat sokan nyomósabbnak tartják a bevándorlásból származó haszonnál. Tartanak attól, hogy a bevándorlók nem tudnak elhelyezkedni, hogy elnyerik a munkahelyeket a hazai, főleg (faji) kisebbségi munkakeresők elől, hogy igénytelenségükkel a bérek csökkenését idézik elő, s végül hogy jelentősen megváltoztatják Amerika lakosságának etnikai és faji összetételét. A tanulmány a középső két állítás valóságtartalmát vizsgálta az empirikus szociológia módszereivel, az 1940-1980 közötti időszak elsősorban népszámlálási adatai alapján. Korábbi kutatások ugyanis nem adtak egyértelmű választ e két kérdésre: fokozódik-e a munkanélküliség az amerikai kisebbségek körében a bevándorlás következtében, és csökken-e a kisebbséghez tartozók keresete a bevándorlók megjelenésével?

Az előzetes ismeretek alapján felállított munkahipotézis mindkét kérdésre igenlő választ sugallt, mindkét folyamatot a bevándorlók számának növekedésével egyenes arányúnak feltételezve. A kisebbségek körébe soroltak a kutatásban minden nem fehérnek minősülő személyt. A feldolgozott adatsorokat több táblázatban adja közre a szerző.

A számadatok, ha nem is mindenben, de igazolják a hipotézist. A tízvenként megtartott népszámlálások közül azonban az 1940-es kivételével mindegyik párhuzamosságot mutatott a bevándorlók száma és a kisebbségi munkanélküliség emelkedése között. Igaz, az emelkedés csak 1970-ben és 1980-ban volt statisztikailag számottevő mértékű. Az adatok részletes elemzése azonban megmutatja, hogy a helyi kisebbségek munkanélküliségében változatlanul vezető ok maradt az alacsony képzettségi fok, s végeredményben emiatt kerülnek hátrányba a bevándorlókkal szemben oly gyakran. Az alacsony fokú képzettség a munkanélküliséget befolyásoló elsődleges tényezők egyike, s elsősorban a nem fehér amerikai lakosság körében jellemző. További fontos tényező a gazdaság általános helyzete: 1950-ben és 1960-ban, az általános fellendülés időszakában a jelentős mértékű bevándorlás sem tudta érezhetően növelni a kisebbségi munkanélküliek számát.

A munkabérek tekintetében talán még egyértelműbben igazolták a számadatok a hipotézist. A bevándorlók megjelenése nyomán többnyire szá-

mottezően csökkentek a kisebbségek átlagbérei. Itt is megemlítendő azonban a kisebbségekre jellemző belső tényezők bércsökkenő szerepe: ide tartozik elsősorban az alulképzettség, továbbá a magas válási arány, végül a csökkent munkaképességűek magas aránya.

Az amerikai kisebbségek és a bevándorlók munkaerőpiaci versengésében tehát a kisebbségek húzzák a rövidebbet, mind a munkahelyek, mind a munkabérek tekintetében. Ez a két csoport mindenestre a társadalmi rétegződés legalján helyezkedik el: legalul a faji kisebbségek, s közvetlenül fölöttük a bevándorlók, akik közt szintén jelentős a képzetlenek aránya. Ez a helyzetbeli hasonlóság az oka, hogy ronthatják egymás esélyeit. Gyakran ugyanis ugyanazokért az alacsony presztizsű munkahelyekért versengenek mindkét csoport tagjai, így a bérszínvonal alacsony marad, illetve a bevándorlók jelenléte a "kapukon kívül" eleve az alacsonyabb bérek elfogadására készíti a kisebbségi munkavállalókat.

A bevándorlásnak a kisebbségekre gyakorolt negatív hatása el kell, hogy gondolkodtassa a közéleti vezetőket, hiszen ez a trend a feszültségek fokozódásához, illetve robbanásszerű kitöréséhez vezethet a faji kisebbségek körében. Ugyanakkor a kisebbségek hátrányos helyzetének belső tényezői (mindenekelőtt az alulképzettség, de a kábítószerfogyasztás stb. is) is hathatós beavatkozási, cselekvési programot igényelnek.

Az intézkedések közé azonban semmiképp sem volna helyénvaló beiktatni a bevándorlás korlátozását vagy tiltását. Egyrészt közönséges bűnbakkeresés és az igazi okok tagadása lenne a bevándorlókat felelőssé tenni a kisebbségek problémáikért, másrészt egy ilyen lépéssel (amely az alacsony képzettséget igénylő, rosszul fizetett munkaköröket mintegy megvédené a kisebbségek számára) a politikai döntéshozók beismernék, hogy az ilyen munkaköröket éppen a kisebbségeknek szánják.

Kposowa, Augustine J.: The impact of immigration on unemployment and earnings among racial minorities in the United States. = Ethnic and Racial Studies, 18. vol. July 1995. 3. no. 605-628. p.

Ba. K.

Gazdaság és etnikum New Yorkban

A szociológiában élénkülő érdeklődés tapasztalható az etnikumok gazdasági tevékenységének vizsgálata iránt. A korábban szinte kizárólagosan kulturális jellegű érvrendszer és leírás mellett egyre inkább előtérbe kerül annak kutatása, milyen hatással van az etnikumok társadalmi szerkezetére azok gazdasági tevékenységének jellegére és eredményességére. Az etni-

kumok gazdasági tevékenységének szociológiája bizonyos értelemben a gazdaságszociológia egyik sajátos területének tekinthető.

Ide sorolható tanulmányában feldolgozott szociológiai vizsgálatot a szerző három amerikai etnikum (fekete, karibi, koreai) körében végezte. Az adatokat összesen ötven építkezési alvállalkozótól gyűjtötte össze New Yorkban. A választás éppen azért esett erre a szakmára, mivel az építőiparban érvényesülnek talán a leginkább az etnikai kötelékek. A hasonló származású munkaadók és alkalmazottaik körében áramlik az információ, tervek és szerződések születnek, terjednek az ismeretek. A szakmunkások inkább saját etnikumukból választanak betanítandó segédet, mert tartanak attól, hogy a kiképzendő idegenek esetleg letörnék a béreket. Az alvállalkozók idegenek helyett – ha csak lehet – saját munkásaik ismerőseit vagy rokonait bízzák meg a részmunkákkal. Végül a fővállalkozó is a számára legismertebb csoportból választ ki legszívesebben alvállalkozót, hiszen ez utóbbit az "idegeneknél" megbízhatóbbnak tartja, és egy honfitárs (földi) esetében kevésbé valószínű, hogy szerződését megszegve egyszerűen távozik.

Ilyen szempontból a koreai etnikum leírása a legtanulságosabb, hiszen az építési szakma hagyományos etnikai alapú szerveződésén belül is az egyik legzártabb és leghatékonyabban működő gazdasági közösséget "jeleníti meg" New Yorkban. Közösségük zártsága strukturális előnyt jelent számukra, hiszen biztos háttérrel képez. Ezen túlmenően azonban a koreaiak céltudatosan ki is használják ezt a hálózatot, és következetesen előnyben részesítik honfitársaikat a jobban fizetett munkák betöltésénél, míg a gyengébben fizetett munkahelyekre egyéb bevándorlókat toboroznak. Ennél is többet jelent azonban az a tény, hogy a koreai vállalkozók és munkások többsége építkezési szakismeretek és szakképzettség birtokában érkezik New Yorkba, ami lehetővé teszi azonnali bekapcsolódásukat az építőiparba.

A koreai vállalkozók eredményessége az ázsiai származású középosztályra támaszkodik, amelynek vagyonosodása folytonos megrendeléseket jelent a rokon etnikum szakmunkásainak, szemben a fekete amerikai vállalkozókkal, akik nem rendelkeznek ilyen ügyfélbázissal. Az etnikai alapú ügyfélkör gyakorlatilag védett piacot képez a koreai munkavállalóknak, hiszen egyéb származásúak alig férhetnek hozzá. A gazdasági siker fontos tényezője végül az is, hogy a koreai közösség társadalmi szerkezetéből következően az ügyfelek és a vállalkozók ugyanazon etnikailag determinált információforrásokból tájékozódnak, szerzik értesüléseiket (közösségi rendezvények és események, koreai nyelvű sajtó, tévéadás stb.). Nem véletlen, hogy az építési vállalkozók képviselői jól láthatóan jelen vannak és szerepet vállalnak a közösség valamennyi szervezetében, klubjában és egyesületében. Ez nem feltétlenül jelent direkt üzleti kapcsolatokat vagy

megrendelészajzolást, de az ismertség és a társadalmi kapcsolatok révén szerzett tekintély mindenképp hozzájárul a gazdasági eredményekhez.

Természetesen mindhárom etnikum érzékeli a társadalmi válaszfalakat, a fehérek társadalma és a sajátjuk köré emelt gátakat. Ezek segítenek a saját identitás meghatározásában, de annak felismerésében is, amivel az illető etnikum nem azonos. A fekete amerikaiak számára bizonyul a legnehezebbnek az etnikai válaszfalak átlépése szakmai tevékenységükben. Ez talán azzal is magyarázható, hogy ők a szociálisan és etnikailag (fajilag) tagolt amerikai társadalomba születtek bele, míg a karibi szigetekről vagy Koreából érkezőknek a faji megkülönböztetést nem vagy alig ismerő otthoni társadalmukból a diszkrimináció és a kirekesztettség élményét nem, csupán szaktudásukat kellett magukkal hozniuk. Az építőipar pedig olyan szakma, amelyben ugyanaz a szaktudás könnyen érvényesíthető a legkülönbözőbb társadalmakban.

A legcsekélyebb etnikai szolidaritás a fekete amerikaiak körében tapasztalható, és ez rányomja bélyegét gazdasági eredményességükre is. A bevándorlás egyik következményeként ugyanis ebben a közösségben fokozódott a belső megosztottság és rivalizálás. A saját etnikumból kikerülő ügyfélkör hiányában a fekete vállalkozók és szakmunkások az államhoz fordulnak megrendelésekért, így aztán kénytelenek számolni a nagy szakszervezetek igényeivel és befolyásával is, amit koreai szaktársaik társadalmi szerkezetüknek köszönhetően elkerülhetnek.

Waldinger, Roger: The other side of embeddedness: a case-study of the interplay of economy and ethnicity. = Ethnic and Racial Studies, 18. vol. July 1995. 3. no. 555-580. p.

Ba. K.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Farnbauer Gábor költészetéről

Farnbauer Gábor a mai szlovákiai magyar költészet legkülönösebb hangú képviselője. Zalabai Zsigmond írása fejezet a szerző *Verstörténés (A szlovákiai magyar líra újabb nemzedékei, 1970-1988)* című, kiadás előtt álló monográfiájából.

"Költészetet csak nagyon messziről vagy nagyon közelről lehet csinálni"-idézi A hiány szorítása című kötetének mottójaként Tandori Dezső gondolatát Farnbauer Gábor. Első önálló kötetében azonnal szembetűnik világképének és – persze – nyelvezetének különössége, szinte sokkolóan jelez-

ve, hogy e szövegek szerzője valóban "nagyon messziről" próbálkozik "költészetet csinálni". Filozófiai műveltséget, sőt a modern természettudomány bizonyos ismeretét is előfeltételezik e bonyolult bölcséleti líra egyes darabjai, külön-külön is, de még inkább akkor, ha Farnbauer világképének, ontológiájának és antropológiájának mint koherens rendszernek a mélyszerkezetét próbáljuk meg birtokba venni.

Költészetében a személyesség fölszívódott a személytelenbe, nyelvezetének markáns fogalmisága az elvonatkoztatás irányába mutat. Nem az emberi jelenségek (a szociológia, a történelem) oldaláról, hanem az emberi lényeg (a filozófa és a kulturantropológia) tartományából – "nagyon messziről" – közelít a vershez. Az effajta törekvés önmagában persze nem új, hiszen Farnbauer egyik önjellemzőként értelmezhető verscímét idézve, a reflexió misztériuma nem ismeretlen a költészet történetében. E vonulat korábbi képviselőitől azonban Farnbauer Gábor több tekintetben különbözik. Leginkább abban, hogy ő egy mai reneszánsz szellem. Nem csupán a humán tudományok tájékozott és rendkívül művelt ismerője, hanem a modern fizika tudósaként világképébe szervesen beépült századunk természettudományos ismeretanyaga, mely új fénybe állította a filozófa egynéhány alapkérdését is.

A másik különbség, amely Farnbauer Gábort az objektív líra, az ontológikus-metafizikus költészet korábbi hagyományaitól megkülönbözteti, nyelvi – stiláris jellegű. Szókészlete antilírai jellegével hökkenti meg az olvasót, tudományos, filozófiai, logikai, matematikai, fizikai, etikai és lélektani szak kifejezések valóságos özöne kavargog a kötetében. Stílusának szaknyelvi jellegét nemcsak a görög-latin műveltségű szók nagy száma erősíti föl, hanem az a fajta számítógépes nyelv is, melynek ilyen megnyilvánulásai vannak: Absztrakt I-indulat, OO-optimalizált optimalizáció, IP-identitásparaméter. A formalizáltság legszélső fokán olyan szövegek állnak, mint Az ibolya illata (amely eltekintve a címétől és a Dosztojevszkijtől vett mottótól, szavakat alig-alig tartalmaz, lényegében egy bonyolult vegytani képlet fél lapot betöltő ágrajzolata), illetőleg mint a nyolc bonyolult képlet- és egyenletstort versszerűen egymás alá író Foglalkozási ártalom című "költemény". Végül a harmadik vonás, hogy a költő szívesen alkalmazza a neoavantgarde antilíra eszközeit, kompozíciós módszereit, a montázs technikát.

Farnbauer lírájának sajátossága, hogy a szövegek intellektuális terhelése mégsem süllyeszti víz alá az olyan esztétikai minőségeket, mint amilyen az elégikusság vagy a groteszkség, amelyek mégiscsak az érzelmkifejező irodalmiság ismérvei (pl. Negatív költészet, Konceptualista vers, Érzelmek iskolája, Zsolozsma, Névnapi kesergő, Az elektron dala c. költemények). Legjobb versei azt tükrözik, hogy a világlélmény és az emberi élet átélésének két különböző módozatát: a filozófikus-tudományos tudatformát, illetve a költészetet mint élményszerű érzelmkifejező tudatformát igyekszik vala-

mi egészen különös hatású egységgé gyúrni. Költészete visszatükrözője a visszatükrözőnek (a flozófiának, a tudománynak), a logika kínálta csontvázra azonban – változó sikerrel ugyan – rátapasztott annyi eleven emberi anyagot (érzelmet, történetdarabkát, helyzetképet, eseményt) is, hogy szövegeit antilíraiságuk ellenére mégis a líra körein belül tarthassuk számon.

Poétikai szempontból Farnbauer Gábor Próbaút című kötete alapján három verstípus körvonalazódik. Az egyik a gnómák, a négy sornál nem hosszabb, egyetlen képből álló, szentenciát, illetve paradoxonszerű gondolatot tartalmazó versek csoportja (Isten, Jézus, Ember, Zsolozsma, Kiskapuk).

Másik verstípusa: a közepes terjedelmű szövegek csoportja. Ezen belül altípusok különíthetők el. Az emberi tavasz a hagyományosabb lírai helyzetképhez áll közel. Az érzelmek iskolája afféle modern családi zsánerkép. Az Én-blues a beszéltnyelvi vers monológyszerű példája. A Távlataim záradéka természettudományi szakszavakkal modernizált szonett. A Zsámolyi Pista bácsihoz profán életkép, meditáció az élet értelméről. Kiemelendő itt a meditáció mozzanata, ugyanis a költő a hagyományosabb műfajokban is mindenkor igyekszik átlendülni a köznapokból a metafizikába.

A harmadik verstípust a prózaversek – a költő szavával "esszéversek" – csoportja képviseli. Szövegei az értekező prózához állnak közel, ugyanakkor élményszerűségük abból fakad, hogy apró történeteket villantanak föl (pl. Esszé a szabadság tényéréséről és tisztánlátásomról, Esszé az angyali üdvözletről, Egy másik élményről, Még be nem fejezhető esszé). A mindennapi történetektől azonban mindig a gondolati általánosítás magasabb régióba emelkedik a költő. A prózaverseken belül különféle változatokat találunk. (Egy másik élményről, Mi ez az. . . , Új Novella).

Ezeket a versváltozatokat közös nevezőre hozza az a törekvés, hogy bennük Farnbauer a létezés ellentétes oldalait egyidejűleg élje át és éreztesse meg, hogy a partikuláris minőségekből átlendüljön az egyetemesség szférájába, olyan kérdésekre próbálva feleletet adni, hogy mi a lét, mi benne az ember immanens sajátossága, az élet értelme.

Néhány költő – mindenekelőtt Tözsér Árpád és Tóth László – eddig is szembenézett már a Lét ellentétes pólusaival, a Semmivel, de talán egyikük sem olyan következetesen, mint Farnbauer Gábor. Távlataim záradéka című szonettjében jellemzi ezt az életérzését. A "semmi értelme az életnek" kategorikus következtetésnek a költő lírájában három forrása fedezhető fel. Az egyik: az emberi élet mulandósága, a halál tudata, amellyel olyan érett költeményekben néz szembe, mint az Érzelmek iskolája. A második forrás afféle negatív metafizika, leszámolás azzal a tudattal, hogy a "levés"-en kívül van bármiféle egyéb fölöttes bizonyosság: Világszellem vagy Isten, aki célszerűséget kölcsönözne a világ "önokúságának" (Egy sokszorozódás, Esszé az angyali üdvözletről).

S végül életérzésének harmadik forrása – valamennyi közül ez a legeredetibb terep – a tudomány, azok a tanulságok amelyek új fénybe helyezték napjaink filozófiai gondolkodásának néhány alapvető kategóriáját. Kulcsvers e tekintetben az Elektron dala c. költemény, mely oly irritálóan modern, hogy szinte az atomfizika bővületében élő jövőbeli századok lírájának hangját véli kihallani belőle az ember.

Ellentmondások által testesül meg énjében a valóság, akár a természetben, a társadalmi létben vagy éppen az emberben. Az ellentétes filozófiai fogalompárok a részecske-fizika tapasztalatai alapján a "határozatlansági reláció" tartományában hozhatók közös nevezőre, s éppen ez a tartomány az, amely mai világképünket, valóságértelmezésünket bizonytalanná, tudásunkat relatívvá, jövőképünket kétségessé tette, s mind ontológiai, mind pedig gnoszeológiai értelemben seregnyi megválaszolhatatlan kérdést vetett föl. A költő ezekkel a kérdésekkel viaskodik minden oldalról körüljárva a filozófiai kategóriákat (Magányunk tárgyaként, Spontán motivációból kivetkőzött ember, A hiány szorítása, Köznapok metafizikája, A teljesség grádicsa, Egy másik élményről, Konceptualista vers).

A farnbaueri világkép kulcsfogalmának Zalabai Zsigmond az elektronképet tartja, mert nemcsak az anyag és a világ szerkezetét sikerült vele a költőnek érzékletessé tennie, hanem az emberi létezés, a szellem értelmezését is új fényel megvilágítania. Az emberi tudat szerkezetét ugyanolyan ellentmondásos paradoxonnak látja, mint az anyagi világét, az univerzumét. Verseiben azokat a törvényszerűségeket igyekszik megragadni, melyek az ember "immanens természetfölöttiségének" tényéből következnek. Az egyedi vonások nem érdeklik, sőt az Én-bluesban, Az én nevem című szarkasztikus "himnuszban", a Születésnap-i költeményben, a Névnapi ke-sergőben leplezetlen iróniával szemléli önmagát, és az én-lírát. Farnbauer figyelme elsősorban olyan kategóriák felé irányul, mint a tudat, a szellem, a célelvűség, a megismerés (megismerhetőség) kérdései (Szövegmaglya, Esszé az ember kulcsáról). A költő versek sorában éli át a kínzó dilemmákat, melyek szerint a világot érteni ugyan nem értjük még, de a tapasztalatok által birtokba vett világot ugyanakkor érteni véljük már. Az ész című remek kis költeményében, az elvont tárgyiasság poétikájának e szép megnyilvánulásában azt mutatja föl, hogy az ész kompetenciája csupán a múltat fogja át, a mában még nem teremti meg a holnap irányát. Az ész "zavarodott kis állatka..., rácson kívüli fogoly", a létezés egészét nem képes áttekinteni. "Fintorog kényszereinken,/ s mi több - fintorog élvezeteinken", s miközben, mint a Minden furcsát. . . című versében írja, "közösül velünk. . . az ösztön szűk folyosóján", azért "nyugodtan lehülyéz".

Ész és ösztön, racionalizmus és irracionális, értelem és érzelem, indulat és gátlás, parttalan individualizmus, illetve fegyelmezett kollektívizmus – ezek a főbb ellentétpárok, amelyek Farnbauer Gábor bonyolult

gubancának, az elektronnál bizony nem kevésbé meghatározhatatlan embernek a lényegi jegyei megragadhatók (Ihlet).

A létezés felelősségét kutatva az ember "disszonáns identitásában" fedezi föl az egyik választ (Szövegmágia), a másik válasz pedig abból a fölismerésből születik, hogy az ember tudatos lény, sajátja a fegyelem, az "ellenőrzött gátlás" (Don't drink and drive). Ugyanez a gondolat kifejtettebb formában tér vissza A szégyenlősség metafizikája című esszéversében, mely szerint az embernek, mint társadalmi lénynek megvan az a képessége, hogy alkalmazkodjék embertársaihoz, illetve a világhoz.

Fegyelmezett, ellenőrzött, tudatos szabadságunkat ezek szerint az erkölcs irányítja. Az értékek legmagasabb polcára ezt helyezi Farnbauer Gábor.

Közelítünk ezzel ahhoz a ponthoz, ahol kezd nyilvánvalóvá válni A hiány szorítása című kötet gondolatmenete. Az űrben kallódó irányban a költő változatlanul úgy érzi, hogy a "semmi legközepén" foglal helyet, de immár "konok keljőljancsi" módjára, akit vágy, szándék, akarat motivál: "győzni a kétség terhét". Ezt teszi a Gyufaszál című tömör versében is, ahol az ember küldetését abban látja, hogy képességeit, teremtő-alkotó adottságait hozzátegye a világhoz, s új értékeket teremtsen a munka által.

Farnbauer antropológiájának, amely századunk természettudományos ismereteinek birtokában birkózik az ősi-új kérdésekkel, legkifejezőbb archetípusa a Jézus-ember. Az ő sorsában tudja a költő legtömörebben összefogni a létezés ambivalenciáit (Krisztus a 2. ezred fölött, Az utolsó kölcsönhatás).

Míg a költő a Távlataim záradéka című szonettben tagadta, hogy az evolúciónak bármiféle metafizikai értelme is volna, addig Az utolsó kölcsönhatásban már közli, hogy "Elképzelhető, hogy az evolúció metafizikai értelme a szabaderő létrejötte". Márpedig ha ez az erő és vele együtt képességünk, hogy belenyúlhatunk a "lélek berozsdált szerkezetébe" rendelkezésünkre áll, következőképpen a tudatos és etikus cselekvés sajátossága fajunknak, akkor ez annak a farnbaueri gondolatnak a költői felmutatását jelenti, hogy "immanens természetfölöttiségünk" a létezés disszonanciái közepette képes vigaszt is nyújtani: a teremtő-alkotó élet, az emberi méltóság s az erkölcsi értékek vigasztát.

Végezetül egyetlen "disszonanciára" hívja fel a figyelmet Zalabai Zsigmond, nevezetesen: vagy marad Farnbauer Gábor az ontológikus köreiben továbbra is (vállalva azt a témakorlátozottságot, amely – Radnóti Sándor Pilinszky könyve szerint – a végső kérdéseket ostromló "misztikus" költészetet jellemzi), vagy pedig végrehajt bizonyos világképi nyitást, az "itt és most"-ban is felmutatva az általánost, az egyetemet, nyitást a Grendel-prózához és a személyes és közösségi sorsot filozófikumként is átélni tudó legjobb Tőzsér-versekhez hasonló módon.

Szerb archaikus népi imádságok interetnikus jegyeinek vizsgálata

Vajdasági magyar archaikus népi imádságok gyűjtése az 1970-es évek végétől tart. Közreadásuk is megkezdődött már.

A népi szakralizmus vizsgálatában nem kerülhetők meg az itt élő népek hagyományainak azonosságai, illetve kölcsönhatásai, ugyanis sok esetben csak más nyelvű, de azonos vallású közösségek szokásai egyazon helyen egyazon módon nyilvánulnak meg. Így van ez például a bácskai Doroszlón, melynek közismert katolikus Mária-kegyhelyére magyarok, sokácok, bunyevácok, németek, szlovákok, cigányok egyaránt járnak.

A velük együtt élő görögkeleti vallású szerbeknek is megvannak a maguk szent helyei, az általuk vodicának nevezett kultikus terek. Zombor környékén a nyugati és a keleti egyház hívei évszázadok óta keresik fel bizonyos napokon e helyeket, ahová az idők folyamán szakrális kis építményeket, kápolnákat, kereszteket, szobrokat emeltek. Beszédes Valéria néprajzkutató Sztapáron (Ósztapár, Stapar), az ottani vodica eredetét kutatva, olyan vallási jellegű szövegekre bukkant, amelyekben az archaikus népi imádságok műfajára ismert. Invitálására kereste fel Silling István a sztapári vodica pünkösdi "búcsúját", a szlavát 1992-ben, amikor is néhány nagyon szép szerb archaikus népi imádságot sikerült gyűjtenie. Később Zomborban is talált néhány rövidebbet, főleg a népi gyermekimádságok között.

Az imák szent szövegének elemzése során érdekesnek ígérkezett a magyar nyelvű archaikus imákkal való összevetés is. Mindkét esetben a hivatalos egyház tudta nélküli és liturgikus keretein kívüli, élőlőszóban örökített népi kulturális emlékekről van szó, melyek eredete a távoli középkorba nyúlik.

A Silling István által gyűjtött magyar és szerb archaikus népi imádságok különbségei elsősorban az ortodox, görögkeleti és a római katolikus egyház közötti különbségekből adódnak. Alapvető hasonlóság azonban a két vallás népi szövegeiben a Mária anyai gyászatát, fájdalmát megjelenítő rész, mely a bizánci vallásból eredeztethető. A Bogorodica – Istenszülő tisztelete pedig a korai középkorban jött létre a pravoszláv vallású keresztényeknél. Erdélyi Zsuzsanna szerint "ugyanazon spiritualitás lehet az áhítattörténeti háttérük, ugyanaz a laikus forma a kegyességi előzményük" mint a magyar imádságoknak. Ez a laikus forma pedig a középkori passiók, nagyheti misztériumok, Mária-síralmak liturgikus része volt. Ebből az idővel elfelejtett vagy

idejétmúlt közköltészeti alkotásokból maradt meg a nép ajkán egy-egy töredék, megőrizve a szakrális téma emlékét, immár imafunkció felvételével. S a továbbélés már egyéni, illetve családi funkcióvá vált, – segítő erőt tulajdonítva e szövegeknek.

Az imádságok szerkezeti tagolódásában nem találunk eltérést. Mindkét vallás imái természeti képpel indulnak, majd központi részként Jézus halála, illetve Mária fájdalma domborodik ki. Eltérő azonban a népköltészeti alkotások egyik stilisztikai sajátossága: a háromszori ismétlés alkalmazása. A vajdasági magyar archaikus népi imádságokban nincs erre példa, ugyanakkor a sztapári szerb népi imádságokban bőséggel megtalálhatók az ismétlések. Ez a jelenség egyébként rokon a világszerte ismert és értékelt szerb epikus hősénekek stilisztikai jellegzetességeivel.

A harmadik szerkezeti egység szintén azonos a két vallás népi imádságaiban. Ez pedig a záradék, a bűnök bocsánatának ígérete. A szerb imádságok ígérete azonban nem korlátozza a megbocsátható bűnök számát, mint az például sok magyar imádságban hallható (egy, három, öt, hét, száz bűn megbocsátása), hanem egyszerre nemcsak az imádkozó, hanem három családtagja is elnyerheti a bűnöktől való teljes szabadulást. Érdekes, hogy ugyanez az ígéret található egy Pilisszentkereszten gyűjtött szlovák imádságban is.

A szlovák imádságokat is napjában háromszor kell elmondani, mint a szerbeket, míg ez a követelmény a magyaroknál ritka.

A záradékban található az ígéretet szentesítő égi lény megnevezése is. A szerb imádságokban: Bog (Isten), a vajdasági magyar szövegekben ez többféleképpen variálódik: Atyaisten, Krisztus Urunk, Mária. Az efféle variálódási lehetőség a szerb imádságoknál sem kizárt, csak kimutatásához több gyűjtött szövegre volna szükség. Leszögezhetjük tehát, hogy ezeket a szövegeket a középkor szellemiségében élő, magát bűnösnek tartó ember szabadulásvágya hozta létre a szabadulás hathatós lelki eszközeül.

Az eddig ismert olasz, magyar, szlovén, horvát, lengyel archaikus népi imádságok ismeretében a szakkutatás az egyik legismertebb motívumaként a Grál- motívumot tartja számon: ez Jézus vérének felszedése, begyűjtése, tárolása egy edényben, a hegytetőn álló kápolnában. Ennek változatai a szerb népi imádságokban éppúgy előfordulnak, mint más európai népek imaanyagában. Akár vándormotívumnak is nevezhető az imáknak ez a része. Ez azonban egy európai alapmotívum, mely a passió vagy misztériumjátékok fontos eleme volt: az élet (a vér ennek a szimbóluma) adása a bűnös emberekért.

A szerb imádságokban a vércseppek "maggá" válnak, virág vagy rózsa nő belőlük. Ez a virág tulajdonképpen Jézus-szimbólum, valójában a mennybe száll amikor az angyalok leszedik és koszorúba kötve fölviszik az Atyaisten elé. A motívum ilyenfajta előfordulása megtalálható még a román

imádságokban is, de a magyarokból sem hiányzik. Így van ez például Erdélyi Zsuzsanna Tolna megyei Zombán gyűjtött, de bukovinai eredetű szövegében: "...Oda mennek a szent angyalok,/ Szent vérit elhullatták,/ Szent vérit elszedik,/ Kosarakba szedik./ Minden kosárba piros rózsa nyílik..."(32.ima).

A szerb népi imádságok régiségét archaikus nyelvezetük is jelzi, főleg a régmúlt idő igealakjai, hasonlóan a magyar imádságoknak a 16-17. századot idéző múlt idejű igealakjaihoz.

Az eddig ismert szerb népi imádságok szépsége és középkori szellemiséget őrző archaizmusa legalább olyan fontos és izgalmas kutatási feladat, mint a vajdasági magyar szövegekkel való további foglalkozás.

Silling István: Szerb archaikus népi imádságok interetnikus jegyeinek vizsgálata. = Létünk, 1995. 1-2 sz. 69-81 p.

K.O.

Kisebbségek nyelvhasználata

Nyelvhelyesség a kisebbségi magyar újságírásban

A Nyelvünk és kultúránk megkésett, 1993. évi augusztus-decemberi számában tárgyalt téma időszerűsége okán érdemel figyelmet.

A templom és az iskola – mondjuk Reményik nyomán – a nemzetiség és az anyanyelv két fő intézménye. Nyelvi hatását tekintve melléjük nőtt a tömegkommunikáció. Péntek János szerint, ha jól élnek vele, ha igényes normatív nyelvváltozatot képvisel és terjeszt, összetartó erővé is válhat.

Az erdélyi magyar nyelv sokak számára oly kedves székely regionalizmusai, tömör dallamai beszélőkkel egyetemben 1919-ben szigetelődtek el. Napjainkban egyre fogyatkozik a humán értelmiség, egyre szűkülnek a falusi közösségek, és mindinkább csökken azoknak a száma, akik az anyanyelv igazi őrzői és hordozói.

A nyelvi elszigeteltséget és széttöredezettséget a tömegkommunikáció a legutóbbi időkig nem tudta ellensúlyozni. Az írott sajtónak ugyan voltak hagyományai és neves művelői, de az ötvenes években indult bukaresti, kolozsvári és marosvásárhelyi rádióadások munkatársai amatőrök voltak. Ezek a stúdiók a balos propaganda eszközeiként indultak, és változó intenzitással azok is maradtak betiltásukig, 1985-ig. Emlékezetes irodalmi, színházi műsoraikkal az eszményi normatív nyelvet is közvetítették, többnyire azonban nem haladták meg a regionális köznyelv szintjét. A magyar országhatárhoz közel fekvő területek a beszédkultúra és a nyelvi műveltség

színtartásában sokat köszönhetnek a magyarországi tömegkommunikációnak. A budapesti rádió hangja azonban alig jutott el a keleti nyelvterület peremére. A sajtótermékek a diktatúra időszakában – néhány igényes elméleti és irodalmi folyóiratot leszámítva – kilencven százalékban a nyelvi fertőzés forrásai voltak: a hivatalos román bikkfanyelv rossz fordításait kolportálták.

Ma a publicisztikai nyelvnek meg kell szabadulnia a nyelvet is kompromittáló hazugságoktól, eufemizmusoktól, az alkotó szellemet megnyomorító öncenzúrától. A romániai magyar televízió- és rádióadásoknak napjainkban kulcsszerepük lehetne a normatív, eszményi nyelvi forma terjesztésében. Ezt a szerepet azonban nem képesek betölteni, talán az egy marosvásárhelyi rádió kivételével. A beszédkultúra és a kellő szakmai képzettség hiánya miatt a műsorok többsége nem tud összhangot teremteni a spontán beszéd, a szövegmondás és a szövegolvasás között. Mind a szövegolvasásban, mind a beszédben a hangsúllyal és a vele szorosan összefüggő szórenddel van a legtöbb probléma. A hangos sajtó mai szereplői nemigen tudnak a mondathangsúlyról, annak kiemelő szerepéről, a fő- és mellékhangsúlyról, a szakaszhangsúly tagoló és ütemező szerepéről, amit már a múlt században olyan meggyőzően fejtegetett Brassai Sámuel a Szórend és accentus című tanulmányában. A felolvasásokban szinte kizárólag a kötött hangsúly érvényesül. Ehhez monoton dallamforma, éneklő intonáció társul. A román és egyéb indoeurópai nyelvi minták, valamint a gyorsabb beszédtempó következménye, hogy eltolódnak az időtartam viszonyok, illetve a rövid-hosszú oppozíció mint disztinktív fonológiai jegy, egyre inkább eltűnik.

A televízióknak néha túlságosan is nagy a béklyózó ereje. Ritkán tapasztalható összhang a verbális közlemény és a metakommunikáció között.

A sajtó nyelve pontosan jelzi, hogy annak a fiatalabb munkás- és műszaki értelmiségi rétegnek a leghiányosabb az anyanyelvi műveltsége, amely román iskolát végzett, és szakmáját is román nyelven sajátította el.

A szerző a hiányzó nyelvművelő műsoroknál is fontosabbnak tartja a nyelvi eszmény felmutatását, a nyelvi öntudat erősítését, a nyelvvél foglalkozást. Egy-egy ötperces vers a rádióban vagy a televízióban fölér egy nyelvművelő előadással, egy rossz bemondó nyelvi hatása pedig egy jégveréssel.

Cseke Péter a romániai magyar sajtó számbavétele után tér át a nyelvhasználati gondokra. 1989 előtt a romániai magyar sajtónak már-már megszűnt a hírközvetítő szerepe. Egyfajta tudathasadásos tünet kezdett mutatkozni a hatalmon lévők és az újságolvasók nyelve között. Kissé leegyszerűsítve: kétféle tolvajnyelv fejlődött ki, mely között alig volt érintkezési felület, s furcsa módon az információk könnyebben áramlottak a különböző nyelvű közösségekhez tartozó, de ugyanazon az oldalon álló személyek között,

mint "belmagyar" relációban. A fordulat után azonban erről a sajtónyelvről pillanatok alatt kiderült, hogy használhatatlan. Az általános nagy értékváltságban zavar támadt a nyelvi értékek körében is. "Az újságnyelv, jelesül a romániai magyar újságok nyelvi értékét az határozza meg, hogy mennyire tudja ellátni közvetítő szerepét az olvasó tájékoztatásában, kisebb mértékben irányításában, nevelésében."

Cseke Péter a "sajtónyelvi gondok között" első helyen a nyelvi hitelességet, a nyelvi meggyőző erőt említi. A '89 előtti publicisták hangnemet változtattak ugyan, de szemléletet aligha, s ezért a régi sztereotípiák helyett újabbak töltik meg a napi és hetilapok hasábjait. A szerkesztőségekbe került eszmeileg hiteles embereknek viszont, rajtuk kívül álló okok miatt, fogyatékos az anyanyelvi kultúrájuk. Az ideális az volna, hogy a szellemi minőség a nyelvi eszmények következetes érvényesítésével társuljon.

A Magyar Újságírók Romániai Egyesületének kezdeményezésére 1990 őszén újraindult az újságíróképzés a kolozsvári egyetem bölcsészkarán. Az érdeklődés jellegére utal, hogy nem a bölcsészkar hallgatói vannak többségben a kétéves újságírói szakon. A rádió és a televízió is igényli az utánpótlást. Bízató jel az is, hogy a romániai magyar sajtóban már lehet nyelvművelő jegyzeteket olvasni, és tervezik a Romániai nyelvvédő szótár kiadását is.

Mivel a nemzetiségi lét kereteinek kiépítéséhez hiányzik az anyagi háttér, halmozottan hátrányos helyzetbe került az újjászülető romániai magyar sajtó. Miközben magára vállalta a társadalmi önszervezés elindítását és irányítását, egyszersmind saját működésének feltételeit is meg kellett volna teremtenie. A romániai magyar sajtó történetét tanulmányozva megállapítható, hogy a kisebbségi önszerveződésben mindenkor nélkülözhetetlen szerepe volt a lapvállalkozásoknak.

Az 1989-es decemberi fordulatot követően a diktatúrát túlélő lapok kétharmada címet változtatott, 1990-ben pedig huszonhat helységben négyszer annyi sajtótermék jelent meg, mint az önkény idején. A romániai magyarságnak olyan sajtóhálózatra van – volna – szüksége, amely hitelesen tájékoztat, a szélsőséges többségi sajtó dezinformációit hatékonyan cáfolja és otthon és külföldön egyaránt az irányvesztettség állapotában lévő "kisebbségi tömegek önértéktudatát erősítik".

A továbbiakban a szerző az 1926-ban alapított Korunk helyzetét vázolja a '89-es fordulat óta, s azt igyekszik felmérni, hogy a szellemi munkát gátló folyamatok egyre erősödnek. Zaklatások között dolgozik a folyóirat szerkesztősége. Ennek ellenére a Korunk Baráti Társasága által életre hívott, korántsem mellékes mellékorgánium, az immár harmadik évfolyamába lépő Korunk Sajtófókuszt kiadása tovább folyik. Ez hetente ad objektív áttekintést a román politikai és kulturális lapokból, ugyanakkor megjelenik a romániai magyar sajtó román nyelvű szemléje is, a Magopress. Készül az első

román nyelvű válogatás a Korunk utóbbi három évfolyamából, amit később félévenként kívánnak megjelentetni.

* * *

Szabó Mihály Gizella a szlovákiai Magyar Anyanyelvi Társaság előnyelvi szakcsoportjának távlati terveibe illeszkedően a szlovákiai magyar politikai sajtó nyelvét elemzi oly módon, hogy összevetéseket is tesz a megfelelő magyar szövegekkel. Két egyenként tízezer szavas szöveget hasonlít össze, műfaj szerint kommentárt, tudósítást, riportot és híryananyagot. A vizsgált anyag a mai nyelvhasználatot tükrözi. A tematikai sokszínűség következtében a feldolgozás közben terjedelmes szószedet keletkezett, de az egyes szavak és kifejezések gyakorisága alacsony volt. Ha értékelhetőbb eredményeket akarunk kapni, állapítja meg a szerző, a jövőben vagy a vizsgált szövegek terjedelmét kell növelni, vagy tematikát szűkíteni.

Az elemzés eredményei a következőkben foglalhatók össze. A szókészletet tekintve nincs lényeges különbség, eltekintve attól a két kisebb csoporttól, amely csak a magyar, illetve a szlovákiai magyar nyelvhasználatra jellemző. Pl. csak Magyarországon használatos politikai terminusok: igazságtétel, puha diktatúra, médiatörvény, médiaháború, média-szakértő, Tisztelt Ház. A szlovákiai magyar sajtót jellemzik: restitúció – kárpótlás, rezignál – lemond, föderáció – szövetségi állam, grémium – vezetőség, vezető testület, reszort – tárca stb. Ezek az idegen szavak ismertek a magyar sajtóban is, de jóval ritkábban fordulnak elő, mint a szlovákiai magyarban. Ebbe a jelenségcsoportba sorolhatók azok az esetek is, amikor a szlovákiai magyar sajtóban használják a szlovák tükörfordítást, de a Magyarországon elterjedt párját is. Pl. háromoldalú tanácskozás, háromoldalú érdekegyeztető tanács, szlovákul: tripartita, Magyarországon pedig érdekegyeztető tanács.

A politikai szóhasználatban mutatkozó különbségek az átvitt értelmű kifejezéseket is érintik. Pl. Magyarországon a damaszkuszi út (Esterházy) kifejezés futott be hihetetlen karriert, a szlovákiai magyar lapok viszont a köpönyegforgatókat bírálták, és a szlovák "vymena kabátov" és "byt'pri (plnom) válove" állandósult kifejezések hatására olvasható a kabátcsere, illetve a vályú mellé törekvők kifejezés, valamint az utóbbiból keletkezett a vályúharc összetétel is.

Úgy tűnik, ha Magyarországon egy kifejezés elterjed, akkor szinte szakszóvá válik, használata majdnem kizárólagos lesz. A szlovákiai magyar sajtóban viszont mind a Magyarországon használatos, mind a szlovákban divatos vagy szlovák mintára létrejött kifejezést is használják. A szóhasználat egybeesése leginkább akkor várható, ha az adott kifejezés grammatikai és szemantikai szerkezete a két nyelvben egybeesik vagy hasonló.

Más esetekben valószínűbb, hogy a szlovákiai magyar sajtó inkább a szlovákban elterjedt szót, szerkezetet fogja előnyben részesíteni.

A szlovákiai magyar nyelvhasználat másik jellemzője, hogy egy idegen (főleg latin) szónak a szlovákban használt alakját általában analógiás úton "magyarossá" alakítják. Pl. kolaps – kollapszus, expertíza – expertízis. Megfigyelhető ennek az ellentéte is, vagyis, amikor a magyarországi szóhasználatban elterjedt idegen szót, vagy szakkifejezést lefordítják: pl. prioritások – elsőségek. Ez valójában a nyelvi bizonytalanság egyik megnyilvánulási formája. A szlovák nyelvben a jelzős összetételek helyett jelzős szó szerkezetek vannak, s ez a szlovákiai magyar nyelvhasználatra visszahat. Pl. népképviselők helyett népi képviselőket írnak az újságok, szerkezetátalakítás helyett pedig szerkezeti átalakítást.

Simon Szabolcs a szlovákiai új Szó c. újság cikkeinek címét vizsgálja szintaktikai, stilisztikai szempontból. A cím legfontosabb funkcióinak meghatározása után a nyelvtani szerkezet alapján nyolc különböző csoportot állít fel, majd összevetést készít az 1988-ban és az 1992-ben használt címfajták között. A legjelentősebb eltolódás a teljes mondat értékű címeknél tapasztalható. Ezek száma az újabb cikkeknel jelentős növekedést mutat. A szerkezet a tudósító műfajú cikkek témamegjelölésére a legalkalmasabb. Általában elmondható, hogy a vizsgált anyagban a beszélt nyelvi formák, népies szólások, hivatalos kifejezések, idegen szavak egyaránt előfordulnak. Az újságnyelv tehát változatos és sokszínű. Az Új Szó címeire már nem jellemző az erős direktivitas, vagyis az itt használt nyelvben is kimutatható, hogy a volt pártlap független napilappá változott.

Stilisztikai szempontból is jelentős a változás. A régi sematikus szerkezetű címek teljesen eltűntek, s helyettük a nagyobb feszültséget keltő dinamikusabbak sokasodtak el. 1990 óta az Új Szóban szép számmal fordulnak elő szenzációs címek, amelyek korábban egyáltalán nem jellemezték a lapot.

* * *

Kótyuk István a kárpátaljai magyar sajtóról szólva kiemeli az országos nyelvi közeg hihetetlen igénytelenségét, sőt zagyvaságának bomlasztó hatását, amelyet a "szovjet népbárátkoztató és népkeverő politika teremtett és tartott fenn". Egyébként is természetes, hogy a folytonos nyelvi érintkezés, a két- vagy többnyelvűség, a nyelvek szinte percenkénti váltakoztatása hamar kikezdi a nyelvérzékét, nem is annyira a grammatika és a szókészlet, mint inkább a szófűzés, a kifejezés szabatosága, a stílus felől.

Kárpátalján a magyar újságírásnak nincsenek hagyományai, mert folytonossága megszakadt. Az önálló magyar publicisztika 1944-ben megszűnt, az újságírók elmenekültek, s negyvenöt után valami egészen más

kezdődött: újságfordítás, botcsinálta, szakmailag teljesen képzetlen, s a forrásnyelveket, az orosz és az ukránt is csak menet közben tanuló fordítókka, akik akkor sem lettek volna képesek megszabadulni az orosz nyelv mereven dagályos, feszesen fennkölt stílusának hatása alól, ha nem követték volna meg tőlük a szinte szakrálissá magasztosított pártdokumentumok szó szerinti fordítását, ha nem függött volna fejük fölött a szándékos elferdítés gyanújának Damoklész kardja. Ezen a bázison indult meg a 60-as évek elején az úton-útfélen toborzott, tollforgatásra vállalkozó gárdával, egyetlen szakképzett zszurnaliszta nélkül az önálló kárpátaljai magyar újságírás. Ráadásul az újságíróktól sem önálló véleményt, sem önálló gondolatokat nem vártak el, csupán a felülről árasztott "gondolatok" újrafogalmazását. Ilyen körülmények között nem születhetett hatásos, világos, színes, közérthető publicisztikai stílus.

Ma örülhetünk, ha a köznyelvben hemzsegő russzizmusok, ukranizmusok közül egy sem kerül be a sajtó nyelvébe. Egyéb nyelvhelyességi hibák azonban nagy bőséggel fordulnak elő. Pl. a -hat, -het képzős igék visszaszorulása a "lehet+főnévi igenév" javára (lehet mondani, meg lehet állapítani), teljes a bizonytlanság az igekötők szórendi helyét illetően (nem elképzelhető), nagy a vacillálás a vonzatok használatában is.

Az itt elhangzottak nemcsak a Kárpáti Igaz Szó stílusára érvényesek, hanem a többi periodikus kiadványra, valamint a rádió és a televízió magyar adásainak nyelvére is, bár ha az utóbbi időben a kárpátaljai magyar sajtó nyelve sokat tisztult, színesedett, és remélhető, hogy hamarosan eléri az anyaországi közepes színvonalat.

* * *

Ágoston Mihály a kisebbségi magyar sajtó elemzésének többféle lehetséges aspektusából emel ki néhányat. Véleménye szerint az újságíróknak többek között az anyaországi közoktatási és felsőoktatási intézményekben kellene anyanyelvileg és szaknyelvileg fölkészülniük. Ha azt akarjuk, hogy a kisebbségi olvasótábor anyanyelvi hátrányát behozzuk, ha a korábban is hangoztatott anyanyelvi integrációnak eleget kívánunk tenni, akkor ez a többlet az újságíró-képzésben nem minősíthető illúzióknak, és nem szabad róla lemondani sem.

A kisebbségi területeken sajátosan nagy és fontos szerepe van a fordításnak, mivel a nyelvhelyességi problémák zöme innen ered. Az anyaországi és a kisebbségi szerkesztőségek közötti rendszeres kádercsere és a kölcsönös belső lapszemle is javíthatná a helyzetet. Ezek megszervezésére a szerző az anyanyelvi konferenciát tartja a legalkalmasabbnak.

Péntek János: Hol a nyelvi ideál? = Nyelvünk és Kultúránk, 1993. szept.-dec. 17-21. p.

Cseke Péter: A romániai magyar sajtó néhány kérdése, különös tekintettel nyelvi, nyelvhasználati gondjainkra = uo. 21-34. p.

Szabó Mihály Gizella: A szlovákiai magyar politikai sajtó nyelve. = uo. 35-39. p.

Simon Szabolcs: Újságcímek az Új Szóban. = uo. 39-46. p.

Kótyuk István: A kárpátaljai magyar sajtó nyelve. = uo. 47-49. p.

Ágoston Mihály: A kelet-délvidéki kisebbségi magyar sajtó nyelvéről. = uo. 49-54. p.

K.O.

Mai vajdasági diáknyelv

Molnár Csikós László azért tartja fontosnak a meg-megújuló diáknyelv vizsgálatát, mert a nemzetiségi, vagy ha úgy tetszik kisebbségi körülmények között külön jelentősége van, arról tanúskodik, hogy él még a közösség nyelvteremtő ereje.

A diáknyelv olyan rétegnyelv, amely bővelkedik nagy stiláris erejű, új elemekben. Szinonimabősége, ötletessége, humora ugyancsak stiláris erejét mutatja.

A magyar diáknyelv iránti érdeklődés nem új keletű. A múlt század óta számos tanulmány és szótár látott napvilágot a témában (Dobos Károly: A magyar diáknyelv szótára 1898, Parászka Gábor: Diákszótár 1915, Matijevics Lajos: A vajdasági magyar diáknyelv 1972.)

A diáknyelv a generációváltások miatt rendkívül változékony. Matijevics 1961 és 1968 között gyűjtötte az anyagát huszonhat vajdasági helység harmincnyolc iskolájában. Molnár Csikós László a nyolcvanas években kezdett gyűjteni szavakat és más lexikai egységeket a Matijevics által nem kutatott helyeken is és meglepődve tapasztalta, hogy számos olyan kifejezésre bukkant, amely Matijevics szótárában nem, vagy másképpen szerepel.

Jellegzetes példaként szolgálhat az elégtelen osztályzatok megnevezése, amely Matijevicsnél 54 címszóból áll, de Molnár Csikós gyűjteményében további 14 változata van az egyesnek: betolej, bika, firka, gamcsi, hosszú meg egyenes, kancsi, karó, monying, pálca, villám (a dupla egyes megjelenésére és a betony (három egyes osztályzat közös neveként szerepel). Gyarapíthatnánk még a példatárat az egyes tantárgyak elnevezéseivel is.

Gyakran megtörténik, hogy a diáknyelv köznyelvi szavakat ruház fel más értelemmel. Ezek különösen igék esetében tapasztalhatók. Pl.: abál= tud, jól felel, bedob=megezik valamit, beleesik=beleszeret, béna= ügyetlen,

csúnya, fríz=frizura, gödör=pizzasütőde, kever=táncol, lemar=csókolózik, nyakal= nagyban eszik, nyomul=kábítószeretik v. jár valakivel stb.

Molnár Csikós gyűjteményében számos változatuk található a fiúra, illetve férfira valamint a lányra ill. nőre utaló megnevezéseknek. A hatvanas évekhez képest a következők számítanak újak: cuki pofa, fickó, hapsi, haspek, koma, kullogó, pantalló, sumcik stb. (ezeket fiúkra mondják), bébi, buksza, cicus, jenő (=jó nő) liba, maca, szesztra, zszszka (ezeket pedig lányokra).

A diáknyelv szavai között sok ötletes, találó megnevezés van: bolhász=biológia tanár, bubori=pattanásos gyerek, kipittynt=kiöltözött, seprűnénikék=takarítónők stb.

Sajátos, állandó szókapcsolatok is létrejönnek, olyasfélék, mint a szó-lások= csikorgatja a fogaskerekét=sokáig gondolkodik, melegíti a szék-et=sokat tanul, fején csírázik ki=unja már, beletört a gedorája= nem sikerült neki stb.

A diáknyelv teljes mondatokat is produkál, amelyek bővelkednek új elemekben, és amelyek igen nagy stiláris erővel bírnak. Mennyivel kifejezőbb, ha azt mondja a diák, hogy A tantárs engem pecázott ki a karóalbumból, ahelyett, hogy A tanár engem hívott fel az osztálykönyvből. Vagy: A sulibakter megrázta a kolompot. Köznyelven: az iskolaszolga csengetett.

A diáknyelv kifejezőereje, szinonima bősége, stiláris ereje, folyton megújuló változa eleven színtöltés a vajdasági magyar nyelvnek.

Molnár Csikós László: A vajdasági magyar diáknyelv napjainkban. =Híd, 1995. április-május. 347-351 p.

K.O

Palics magyar nyelvhasználatának állapot- és változásvizsgálata

Napjainkban fokozódik az érdeklődés az élő, beszélt nyelv iránt. A vizsgálatban a szociológiai tényezőknek is fontos szerepe van. Kiderült, hogy vége a nyelvjárások bezárkózottságának, és az új gazdasági-művelődési viszonyok új nyelvi ízlést hoztak magukkal. De az is kiderült, hogy létezik vagy létezhet egy alapnyelvjárási réteg. Ennek változata az egyéni és családi színekkel tűzdelt, átmeneti jellegű regionális köznyelv, illetve egy viszonylag stabil, standard nyelvváltozat. A regionális köznyelv állandó változásban van. Ennek keretében a nyelvi állapot minősége és frekvenciája is változik, miközben egyfajta területi kötődés jellemzi.

Alapigazság a nyelvészetben, hogy a természetes élő nyelvet működés, azaz használat közben lehet a leghívebben megismerni.

Palics nyelvének megismeréséhez Penavin Olga nagyszámú adatközlőtől helyszíni gyűjtéssel 55 oldalnyi nyelvi anyagot halmozott fel. Az adatgyűjtés mindig természetes beszédhelyzetben történt, hosszabb szövegek esetén magnetofonnal.

Palics (Palić), "Bácska gyöngye" Szabadkától 9 kilométerre található, az először 1462-ben említett Palij pusztában, az 1580-82-ből származó Pálegyháza melletti Paligo palus, a mai Palicsi tó mellett, a bácskai löszhát és az ettől északra elterülő homokhát találkozásánál. A múlt században meginduló nagyméretű erdő- és gyümölcsfatelepités megkötötte a homokot, úgyhogy határát ma már nagy kiterjedésű akácosok, feketefenyő- és nyárfaerdők, valamint gyümölcsösök borítják. Ezeket gondozni kellett. Megjelentek a pusztán legeltető juhászok mellett a "búdárok", az az a búdárházakban, szőlőskerti vityillókban lakó magyar és bunyevác szőlőművesek, akik a környék településeiből verődtek össze. A magyarok első rétegeként Horgos, Martonos, Királyhalom, majd Bácsszőlős, Szabadka, sőt még Csantavér szegény népe telepedett ide. Ők kibocsátó közösségük nyelvjárását hozták az új otthonokba. A tó nyugati, déli és keleti területén a lösz feletti humuszréteg lehetővé tette az intenzív földművelést. A bunyevác, magyar, szerb és horvát lakosság tanyásította a vidéket. A tó halászokat is vonzott.

Az 1920-as 30-as években a polgárosodó Szabadka lakói – orvosok, tanárok, kereskedők, hivatalnokok – nyári lakokat építettek a tó környékén. Ez a réteg egyszersmind Palics lakosságának nyelvét is magasabb szintre emelte, minthogy a korabeli magyar köznyelvet terjesztette szerb nyelvtudása mellett.

1944-ben mindenfelől érkeztek betelepülők. Ez a folyamat egészen az 1980-as évekig tartott, egy egészen új települést alakítva ki a városhoz közelebb eső részen. A "gyűttmentek" között a régi Jugoszlávia népein kívül a kisebbségek is képviseltetik magukat. Egészen új réteget képviselnek a külföldön vendégmunkásként gürçölők, akik itt fektetik be megtakarított pénzüket. Ennek a rétegnek a nyelvhasználatát szociális helyzetétől, kulturális szintjétől függően a részleges vagy teljes diglosszia jellemzi, amelynek változatai a nyelvjárásiasságtól a köznyelvi szintű nyelvhasználatig szóródnak. Az átmenő vendégforgalom nyelvi hatása jelentéktelen, főleg a szókincsben érződik, az argó szavak megjelenésében.

Az adatszolgáltatók az eddig jellemzett rétegekből kerültek ki. A szerző figyelembe vette még a nemek és az életkor szerinti megoszlást is, valamint azt, hogy az illető bilingvis-e vagy monoglott. Munkamódszere szerint megfigyelte a spontán beszédet, az egymás közötti, a családon belüli és az idegenekkel szemben érvényesített kommunikatív kódhasználatot. Ha szükség volt rá, interjút készített, és ha kellett, hangosan olvastatta az embereket. A szöveg Herceg János Örökség c. elbeszélésének két oldala volt,

melyben 117 középzárt ë-s szó szerepel, de figyelte a nem verbális kifejezőeszközöket is.

A palicsi közösség magyar nyelvének informatív jellegű leírásában a standard magyarral egybevetve a következő megállapításokra jutott: mivel Palics nem homogén nyelvjárási közösség, azaz erősen rétegzett eredetű kisebb csoportokból tevődik össze, elsődleges nyelvváltozatuk – eredetüknek, társadalmi tagoltságuknak, kulturális különbözőségüknek megfelelően erősen heterogén mind fonetikai szinten, mind a tájszavak ismeretében.

A nyelvjárásos beszéd legkövetkezetesebb használói a hajdani búdárok, halászok, földművesek legidősebb egyedi és azok az utódaik, akik nem kerültek el a környezetükből. Nyelvük fonetikai jellemzői: az ö-zés mint nyelvi hagyomány tovább él a családban, de szórványosan be-beugrik az idegennel folytatott beszélgetésbe is: embör, mindönki, télön, gyerök, eccör stb.

A középzárt ë-zés általános jelenség: eméntem, mөг, gyerök, өtt. Egy-egy alakban viszont kommunikációs kudarcként a nyílt e is megjelenik a középzárt ë helyett.

Az ü-zés is megfigyelhető: üdős, üsmer, üng.

A mássalhangzóknál feltűnő a palatalizáció: rokony, betonyon, keny, feny, nyöl, szappany.

Az intervokális mássalhangzó megnyúlik: esső, jeggye, órakkor.

Alaktani jelenségek: az értelmiség stigmatikusnak tartja a "suk-sükölést", a "nákolást", illetve a "meszetet", "banántot", "tustot híz"-féle accusativust, a bír ige használatát a ható ige képzője helyett. Az "ez mellett", "az miatt"-féle megoldás kevésbé bántja még az értelmiség fülét is.

A mondattani jelenségek közül szintén parasztosnak tartott még: "A tollat, akit vettem.", "A disznótorok, akik összehozták az embereket, lassan megszűnnek."

A köznyelvűsödés, mint sok más helyen is, a középkorúaknál a nyelvjárásság egyfajta csökkenését, szegényedését hozta magával, amihez hozzájárult az iskolán kívül a magyar köznyelvi és az a szerb nyelvű információáramlás, amely a legkülönbélebb médiumokon keresztül "folyik".

Az is elfogadott tétel a dialektológiában (itt is beigazolódott), hogy a diglossziát, az anyanyelvi kétnyelvűséget, a nyelvjárás és a köznyelv tudását az életkor, az életforma, a családi-nyelvi hagyomány és a nyelvi műveltség rétegzik. Itt sem egységes a diglosszia, többek között a tökéletlen diglosszia is jelentkezik.

A középkorúak és a fiatalok olvasását tesztelve, az iskolában rögződött kiejtés a domináns. A középzárt ë még tartja magát mindkét nemű nyelvjárásos beszélőnél, de már megjelent mint presztizsváltozat a köznyelvi neológ nyílt e.

Nemcsak ebben, hanem a tanulmányban elemzett többi társadalmi réteg nyelvében is megfigyelhető, hogy a neologizmusok átmeneti alakokon keresztül változtatják, gazdagítják a nyelvet. Közben gyakorta a nyelvi normák konfliktusára is sor kerül, s válik stigmajelölővé a helytelen alak.

A nyelvjárás itt is a diglosszia egyik alaprétege. Megvalósulása és állapota a használó közösségek társadalmi, gazdasági, művelődési szintjétől függ. Hajdani normatív volta, specifikuma a társadalmi mozgás, rétegezetség és a migráció miatt csökkenő tendenciát mutat. A nyelvjárás és az írott és beszélt normatizált köznyelv közötti különbség egyre csökken. Ugyanakkor a különböző fokú kétnyelvűségnek, a reflexszerű szituatív nyelv váltásnak is megvan a konkrét oka és hatása bizonyos közlési zavarok, pl. az esetleges szerb nyelvi interferencia megjelenésében.

Egyszóval a kis, körülbelül 10 ezer főnyi palicsi közösség magyar nyelve is erősen heterogén.

Penavin Olga: Gyorsfénykép egy kisebb bácskai közösség élő nyelvhasználatáról. = Üzenet, 25. évf. 1995. 4-6. sz. 201-210. p.

K.O.

Kisebbségek kultúrája

Nemzetközi nevelés multikulturális környezetben

A cikk szerzői egy nemzetközi oktatási program többkultúrájú közegben történő bevezetésének feltételeit vizsgálták. Először az egyénben lezajló változásokat sorolják elő, majd pedig leírják a módszer működését osztálytermi, illetve azon kívüli csoportos viszonyok közt.

Az interakciók megértéséhez mindenekelőtt szükségesnek látszik az egyén és a csoport identitásának viszonyát feltárni. Erre Erikson 1959-es elmélete a legalkalmasabb. Eszerint az identitás többdimenziós, deriválható és reaktiválható jelenség, melyből megérthető az egyén és a közösség kapcsolata is. Az egyén identitása aktív szerkezet a megfelelő preferenciákkal, szerepekkel stb. a kapott élmények függvényében. Folytonos kölcsönhatásban áll a környezet normáival, elvárásaival és integratív képessége van. (Howarth és Gillham, valamint Harre sok tekintetben másként vélekedik.)

DuPreez állítása szerint a nemzetközi hallgatóságban némi feszültség áll fenn saját magát és szerepét illetően. Elsősorban az az egyén rendelkezik identitással, aki az új csoportban kezdeményez, reagál stb. Tajfel ebből a szociális identitást meghatározó dinamikus kapcsolatból kiemeli az

önbecsülést, amely a csoporthoz kapcsolódás során egyre változik. Erikson sem tagadja, hogy a csoporthoz tartozás, különösen ifjú korban az identitás kialakításában mindenképpen nagy szerepet játszik (1968). Fontos, hogy különbség van az egy kultúrára szorító nevelési norma és a többkultúrájú intézményi norma között. Az identitás megtartásához, fejlesztéséhez kognitív és affektív feladatokat kell teljesíteni. Ezeket a hallgató történelmi környezetének értékei alterálják. A különbözőségek tudatában meg kell vizsgálni, hogy a csoport egyes tagjai miként viselik el a kényszerítő körülményeket (fokozott önbecsülést például).

A kultúrabeli különbözőségek nemcsak az életrajz, hanem a módszer-tan, az oktatási célok, az értékelés területén is hatnak a napi pedagógiai gyakorlatra (pl. a tanár vagy a tanuló jelentőséget tulajdonít a modern és a hagyományos közötti különbségnek).

Módszertanilag érdekes, hogy elfogadja-e a tanuló a diákközpontú kísérletet, pl. az osztálybeszélgetésben hajlandó-e részt venni? Az oktatási célok között általában a magasabb fokú tanulmányokra ösztönzés szerepel, illetve ha ez nem eredményes, fölvetődik a felelősség kérdése.

A nemzetközi oktatási folyamat tudatosságot igényel. A hallgató tudatosan változtatja saját szerepét, normáit, identitását, majd ezek értékelését végzi el.

Tudati/viselkedésbeli változás vonatkozásában tudomásul kell venni, hogy nem mindenki fog minden más kultúrához tartozó értéket integrálni. Sőt, bizonyos hierarchiát is föl kell/lehet állítani az elsődlegesen fontos változtatások sorrendjéről. Suzuki 1992-es kísérletében első helyre tette az ún. "metafizikai mély meggyőződés" és a "fizikai mély meggyőződés" kategóriapárost, mely alapvetően az egyén vallásos és erkölcsi felfogását vizsgálja. Ezeknek érvényességét meg lehet-e változtani vagy sem?

Alkalmazkodás-elutasítás dilemmája merül fel pl. a jó-rossz erkölcsi megítélésében. Időleges (pl. csak a tanulmányok idejére) vagy állandó változás következik-e be e téren? Az efféle változások, változtatások egyáltalán nem függetlenek a kultúrától. A változások egymással kölcsönhatásban valósulnak meg, de itt célszerű megkülönböztetni, hogy tudati vagy viselkedésbeli, illetve hogy érvényes, elfogadott, tartós-e egy-egy változás.

Intézményi értékek vonatkozásában fontos, hogy – mivel egy csoport tulajdonságát több egyén egymás közötti viszonya jellemzi – kezdetben közös cél tűzessen ki. Ha ezt a későbbiekben nem tudják elérni úgy az elvi alap és maga a csoport is feloszlik. A többkultúrájú oktatásban a változatlan elemet tulajdonképpen maga az intézmény képviseli. A nemzetközi iskola elvárja hallgatóitól, hogy kritikusan, ugyanakkor előítéletek nélkül értékeljék a saját, illetve a másik kultúrájának az értékeit.

Az intézményi állandó tényező a közös közvetítő nyelv használata.

Az oktatási folyamatban való részvétel mind pedagógiai, mind pedig szociális stratégiát igényel. Multikulturális közegben ezek a stratégiák eltérnek a saját környezetben alkalmazottakétól. A tanulóknak is új szociális stratégiákat kell alkalmazniuk. Zaidi e tekintetben "multinacionális harmadik kultúráról" beszél (1975). Szerinte a tanulóknak hármasszoros kulturális identitása van: a) a saját, történelmileg adott, b) a sajáttól eltérő környezeté, c) az intézményen belül kialakított. Lalonde megfigyelései szerint (1975) minél hosszabb időt tölt valaki más környezetben, illetve minél fiatalabb korban, annál inkább hajlamos elsajátítani azt a más kultúrát.

További nehézséget jelent, hogy a "más" kultúrának is megvan a maga szerkezete. A tanulók erőfeszítéseket tesznek arra, hogy miközben saját történelmi-kulturális és etnocentrikus viselkedésük határait erősítgetik bizonyos vonatkozásban meg is akarják őket szüntetni a többkultúrájú közegen belül. Brislin megfigyelése szerint (1986) a csoporton belüli kapcsolatok egy idő után stabilizálódnak.

A csoport stabilizálódására kohéziót, illetve pluralizmust ösztönző erők hatnak. Érdekes, hogy pl. a csoport nyelve két irányban is "működik", mert egyfelől a közös második nyelv a csoport identitását növeli, másfelől pedig az egyén érvényesülésének záloga is.

Az attitűd/viselkedés is két irányban hat, mert az egyénnek meg kell változtatnia, és mert ki kell fejeznie azt a készségét, hogy az intézményi környezethez, az ott érvényes kultúrához megfelelő stratégiát alkalmaz. Ennek következtében időleges és végleges változások mehetnek végbe.

További kutatásokat igényel a nemzetközi közegben zajló multikulturális oktatási folyamat olyan kérdésekben, mint: az általános eredmények eléréséig az ellentétes kulturális nyomások milyen mértékig érvényesülnek: az ellentétes nyomások nem okoznak-e zavart, bizonytalan állapotot, identitásbeli vákuumot a tanulóban, milyen intézményi körülmények segítenének a tanulóban feloldani az előbb felsoroltakat?

O'Brien Friederichs, Jane – Sen Gupta, Amita: International education in a multicultural environment: an analysis of the impact on individual identity and group relations and a discussion of the important agents. = The European Journal of Intercultural Studies, 6. vol. 1995. 1. no. 25-36. p.

K.J.

Tanácskozás a külföldi egyetemek és főiskolák magyar nyelvészeti tanterveiről

Minden ilyen tanácskozás abból a nemes és célszerű elgondolásból indul ki, hogy össze kell hangolni a kül- és belföldi magyar nyelvészeti

műhelyek kutató és oktató tevékenységét. Itt persze nem centralizálásról van szó, hanem egymás helyzetének pontos ismeretéről, a műhelyközi együttműködésről és támogatásról. A támogatás, már ami a kisebbségi magyar tanszékeket illeti, bizonyára továbbra is nagyjából egyoldalú lesz, bár az oktatók cseréjében némi viszonzásra is lehet számítani.

Az összehangolás azért elengedhetetlen, mivel az említett tanszékek felettből eltérő körülmények között dolgoznak, de általában a még mindig merev intézményi struktúrák jellemzők rájuk. Egyik hungarológiai műhely sem él légüres térben, egyiknek sincs olyan autonómiája, hogy szabadon alakíthatná kapcsolatait. A viszonylagos szabadság és az elháríthatatlan kötöttségek határait kell körvonalazni ahhoz, hogy a szomszéd államok kisebbségi tanszékei abban a tekintetben, hogy ott a magyarságtudományt jórészt magyar anyanyelvű hallgatóknak magyar oktatók adják elő, az anyaországi intézményekhez inkább hasonlítsanak, és szorosabban kapcsolódni hozzájuk, mint a teljesen idegen közegben dolgozó hungarológiai intézetek és tanszékek.

A bölcsészettudományi kar a romániai egyetemeken csak a nyelv- és irodalomtudományi szakot foglalja magában, kivéve Kolozsvárt, ahol van még néprajzi és színháztudományi szak is. A kar 1972 óta kötelező kétszakos rendszerben működik (egy fő- és egy mellékszakkal). A szakok párosítása szinte kizárólag csak a karon belül lehetséges. Heti 12 órában tanítják a fő- és 10 órában a mellékszakos tárgyakat. 6-8 óra jut általános elméleti tárgyakra (nyelvészet, irodalomelmélet, világirodalom). A számonkérés vizsgákon és kollokviumokon történik. Bizonyos szemináriumi tevékenységek elismerésére nincs lehetőség, és hiányzik a szakmai fölkészülés igazi próbaköve, a szigorlat is. A vizsgák elaprózódnak és nagy számuk ellenére (vagy éppen emiatt) nem igazán ösztönzőek. Az államvizsga több évtizeden keresztül csak a szakdolgozat megvédéséből állt, miközben a legtöbb dolgot nem alapozta meg több szemeszterre kiterjedő kutatás és speciális képzés. E tekintetben remélhetőleg az idei tanévtől változások lesznek.

A kolozsvári magyar nyelvtudományi tanszék – a korábbiakhoz hasonlóan – 1993-tól ismét külön szervezeti egység. A szakmában jól ismertek a kolozsvári iskola hagyományos kutatási területei: nyelvtörténet, dialektológia és irodalmi nyelvtörténet a stilisztikával. Az oktatás igénye azonban ennél jóval kiterjedtebb. Emiatt a legtöbb tanár munkájában óhatatlanul elszakad egymástól a kutatási terület és az oktatott diszciplína. Az oktatás és a tanárképzés szempontjaiból hátrányosnak bizonyult, hogy évtizedeken át senki nem szakosodott olyan fontos diszciplínákra, mint a szintakszis, szemantika vagy grammatikaelmélet. Most az oktatás és a kutatás közötti összhang megteremtésére törekszik a tanszék.

1990 óta önállóan alakíthatja tanrendjét, és a tanári karban bekövetkezett nemzedékváltás a tanszék javára szolgáló újításokkal is járt.

Továbbra is nagy gond a könyvtár hiányainak pótlása, a hallgatói létszámnak megfelelő számú kézikönyv, szöveggyűjtemény, egyetemi tankönyv beszerzése, valamint a szemináriumi munkához szükséges sokszorosítások elvégzése.

Javaslat és kérés, hogy az anyaországi könyvkiadások tervezésénél vegyék figyelembe a kisebbségi tanszékek szükségletét. Hasznosak volnának az oktatói tapasztalatcserék is, mivel ezáltal mindkét fél gazdagodnék.

* * *

Ágoston Mihály a délvidéki pillanatkép felvázolása előtt a peremországi magyar tanszékeinek sajátos "tantervszükségletéről" szólt. Legfontosabbnak a cél meghatározását tartotta, nevezetesen hogy a kárpát-medencei magyar nyelvű közoktatásban mit kellene elérni. Véleménye szerint egy egységes, fejlődésre képes nemzeti köznyelv megteremtése a legfontosabb feladat. Nyilvánvaló, hogy a tanárképzés során minden eddigi magyar műhely tapasztalatára szükség lehet, hiszen e tekintetben igen nagy különbségekre lehet számítani.

Kelet-Délvidéken, vagyis a Vajdaságban egyetlen egyetem van, az újvidéki. Jugoszláviában egyedül itt folyik egyetemi oktatás magyar nyelven. Bölcsészkarán magyar tanszék működik. Ezen kívül még a szabadkai Tanárképző Akadémia magyar tagozatán van magyar nyelvű felsőoktatás.

A magyar tanszék 1959-ben kezdte munkáját. Az oktatás négy éves és egyszakos. Magyar nyelvészeti és irodalomtudományi tárgyakon kívül más tárgyakat – sajnos – nem lehet magyar nyelven előadni.

Az elmúlt évtizedekben szinte négy-öt évente változott a tantárgyak száma, megnevezése és programja. Az egyes tudományok, illetve rész tudományok bemutatása általában a differenciálódás felé haladt. Az anyaországi mintákat itt nem lehetett követni, mert a szükségletek mindmáig eltérőek. A használható tapasztalatok hiánya mindenesetre nehezítette a helybeliek dolgát. Könyvek azonban jöttek át, szerencsére elég korán és elég sokáig.

* * *

Fazekas Tiborc a Hamburgi Egyetem Finnugor Szemináriumában folyó munkáról számolt be. A Hamburgi Egyetemen 1952 óta folyik finnugor nyelveket és finnisztikát oktató munka. Önállóan a Finnugor Szeminárium 1959 óta folyik finnugor nyelveket és finnisztikát oktató munka. Önállóan a Finnugor Szeminárium 1959 óta működik. Az 1969-es egyetemi reformok egész Nyugat-Németország felsőoktatásának rendjét alapvetően változtat-

ták meg. Így történt, hogy az egyetem bölcsészettudományi kara 1976-ban elfogadta a "Finnugor filológia" szak tantervét. A nyolcvanas években a német-magyar kapcsolatok általános javulása következtében egyetemi partnerkapcsolat jött létre az ELTE és a Hamburgi Egyetem között, ami nagyban segítette a szak helyzetének és az oktatás színvonalának fejlődését.

1985-től a Finnugrisztika (Uralisztika) új tanterve olyan tárgyak, nyelvek és ismeretek oktatását tartalmazza, amelyeket nem oktattak a középiskolákban. A szak "magiszteri" diplomát ad, vagyis nem nyújt pedagógusi oklevelet. A hallgatók két főszakon vagy egy főszakon és két mellékszakon folytathatják a tanulmányaikat. A bevezető szakasz kb. az ötödik szemeszterig tart, melyet a fő tanulmányi szakasz követ a nyolcadik szemeszterig. Ez a tulajdonképpen elmélyültebb szakmai képzést nyújtó időszak. A tanulmányok végén egy-két szemeszter ismereteit megkövetelő vizsgaidőszak áll, mely alatt a diákok elkészítik és megvédik magiszteri dolgozatukat, és leteszik a diplomához szükséges összes vizsgát.

Mivel a hamburgi egyetemen a szakokat sokféleképpen lehet párosítani, a szak belső tanulmányi szerkezetében is további finomításokra, specializálódási lehetőségekre volt szükség.

Ez azt jelenti, hogy a szakon belül minden hallgató egyrészt köteles felvenni az összehasonlító finnugrisztika/uralisztika témekörében meghirdetett kötelező órákat, másrészt köteles az alábbi három szakirány közül kettőt választani: Finn, magyar, "kisebb" finnugor nyelvek. Minden szakirányon belül további három diszciplína választható képzési súlypont formájában: nyelvtudomány, ország- és kultúraismeret. A tanszék hat munkatárssal dolgozik, ami kevés, s ezért fizetett óraadókat is rendszeresen foglalkoztatnak (pl. az észt, lett, litván nyelv oktatására).

A magyar nyelv és irodalom oktatásának alapját természetesen a nyelvoktatás adja alapvetően a Ginter-Tarnói: Ungarisch für Ausländer c. tankönyv segítségével. Különböző nyelv- és stílusgyakorlatok, fordítási és társalgási órák egészítik ki a nyelvtanulást, melyek a magyar nyelv és irodalom legváltozatosabb korszakait, rétegeit és műfajait egyaránt képviselik. A mélyebb filológiai szakismeretek elsajátításához a fentiekén kívül részdiszciplínák (hangtan, morfológia, szókészlettan, mondattan, dialektiológia) is felvehetők. Ehhez társulnak még a magyar országismereti órák (történelem, társadalmi-politikai ismeretek, kultúrtörténet), amelyeket magyar nyelven lehet hallgatni, s amelyek anyagában a magyar irodalom kiemelkedő alkotói és alkotásai mellett rendszeresen foglalkoznak a magyar népköltészet, zene és építészet, a festészet, film, és más művészeti ágak, valamint egyes stíluskorszakok kérdéseivel is.

Noha az oktatásnak ezen a szintjén egyre fokozottabban vehetők igénybe a hazai felsőoktatási intézmények tankönyvei, jegyzetei, szöveggyűjteményei, mindez nem változtat azon, hogy a lektor személye és szakisme-

rete, pedagógiai gyakorlata, személyes kapcsolatépítése a legmeghatározóbb.

Nyilvánvaló, hogy az egyetemi magyar nyelv- és irodalomoktatásnak azok a formái, amelyek Hamburgban kialakultak, nem lehetnek irányadók a magyart önálló szakként oktató formák számára. Ugyanakkor a hamburgi oktatás figyelemre méltó eredményeket ért el, és a keretében végzett hallgatók eredményesen dolgoznak Németországban és a világ számos pontján.

Péntek János: Nyelvészeti tárgyak oktatása a kolozsvári egyetemen. = Nyelvünk és Kultúránk, 1994. január-június. 69-72. p.

Ágoston Mihály: Délvidéki pillanatkép. A peremországi magyar tanszékeinek sajátos tantervszükségleteiről = uo. 73-76. p.

Fazekas Tibor: A magyar nyelv, irodalom, kultúra és országismeret oktatása a Hamburgi Egyetem Finnugor Szemináriumában. = uo. 76-82. p.

K.O.

Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje

A magyar néptáncok zenéjéről eddig még nem jelent meg részletes összefoglalás. Ennek oka, hogy a folklórkutatók figyelme csak fokozatosan terjedt ki a népköltészetről a népzeneire, majd a néptáncra. Ezeken a területeken több évtizednyi, esetenként több évszázadnyi eltolódás van a gyűjtések, leírások és a tudományos feldolgozás között.

Ebben a monográfiában az erdélyi és a moldvai magyar néptáncok zenéjére vonatkozó ismereteket összegzi a szerző, kiegészítve őket saját kutatási eredményeivel. Ennek ellenére – mondja, csupán az első lépéseket kívánta megtenni az adott területen. A további folklór- és irodalmi adatokat gyűjtő és feldolgozó munka még számos újdonságot hozhat. Pávai meggyőződése, hogy a magyar néptáncok zenéjének egy-egy részletkérdésére összpontosító kutatók munkája is nagyobb sikerrel kecsegtet, ha már valamelyes összkép ismeretében végzik.

Pávai István 1976-ban szerzett diplomát a Zeneakadémia zenetudományi szakán. Húsz év leforgása alatt a történelmi Erdély és Moldva minden fontosabb néprajzi táját bejárta, de a magyarokén kívül hangszalagra rögzítette az együtt élő románok, zsidók, németek és cigányok népi tánczenéjét is. A török népek zenéjének vizsgálatával szintén foglalkozott. A nyolcvanas években saját gyűjtéséből archív hanglemezeket adott közre, valamint számos tanulmányt publikált. A Néprajzi Látóhatárban fog megjelenni az Interetnikus kapcsolatok az erdélyi népi tánczenében és a Zenével és a táncsal kapcsolatos hiedelmek a moldvai magyaroknál c. dolgozata. Készü-

ló doktori értekezésének címe Harmónia az erdélyi népek hagyományos zenéjében.

Először a tánckíséretben használt hangszereket, hangszeregyütteseket, majd a táncok kísérőritmusát és dallamait veszi számba, hozzáfűzve a táncmuzsika életére vonatkozó számos adatot. A tánckísérő hangszerek (furulya, dudu, töröksíp, tárogató, klarinét, koboz, citera, cimbalom, hegedű, kontra, bőgő, gordon, dob, doromb, harmonika) leírása során a hangszer és a hangszernév történetéből csak annyit írt le, amennyit elgondónek tartott ahhoz, hogy támpontokat kapjon az olvasó arra nézve, hogy a hangszerek világméretű vándorlásában milyen irányból érkezhettek a magyarsághoz az egyes hangszerek, körülbelül mettől meddig és a társadalom milyen szintjén voltak nálunk használatban.

A hozzáférhető fontosabb források alapján a szerző három tánczenei kísérettípus (önálló ritmuskíséret, puszta dallamkíséret, komplex kíséret) jelenlétét vizsgálja az erdélyi és a moldvai magyarok hagyományában, mindezt egybevetve a magyarság többi tájcsoportjainál ismert formákkal, illetve más népek jelenkori vagy régebbi hagyományaival. A vizsgálat körébe csak azokat a tánckísérő hangszertípusokat vonta be, amelyek rokonai ma vagy egykor ismertek voltak a magyar néptánckísérő gyakorlatban.

Külön fejezet tárgyalja a tánczenei kísérettípusok megválasztását befolyásoló tényezőket. Mivel a hagyományos hangszeregyüttesek harmóniai kérdései nincsenek kellőképpen tisztázva, ugyanakkor ennek a kérdéskörnek a táncvonatkozásai jelentéktelenebbek, nem tér ki rájuk a szerző. A tárgyalt témák esetében a szerző a már tisztázott történeti és interetnikus összefüggésekről mindig tájékoztatja az olvasót, habár ezen a téren sok nehézségbe ütközött, egyrészt a különböző országok folklórkutatása között tapasztalható színvonalbeli különbségek miatt, másrészt azért, mert időben visszafelé haladva ritkulnak a táncokról, még inkább a táncok zenéjéről szóló források. A középkori források vajmi keveset árulnak el a néptáncok zenéjéről. Habár az irodalmi és képzőművészeti alkotások nem a néprajztudomány igényei szerint készültek, mégis számos hitelt érdemlő adattal gazdagítják a különböző korok tánczenéjére vonatkozó tudnivalókat. Ezért szükség esetén rájuk is hivatkozik.

A monográfiához zenei példatár csatlakozik. Olyaténképpen hogy a legfontosabb tánc típusok zenéje vidékenként egyaránt képviselve legyen énekes és hangszeres változatokban, ugyanakkor a hagyományos hangszeregyüttesek játékába is bepillantást lehessen nyerni. Az énekelt táncdallamok kottájában csak egy-egy versszak szerepel, a többi megtalálható a példatár végén. A teljes dalszövegek jegyzéke után a dallampéldák gyűjtési adatai találhatóak. Ezek között kapott helyet a kíséret ritmus jelzése is olyan esetekben, amikor a példatárban csak a dallam szerepel.

Néha a kísérőhangszerek harmóniáit egy többszöri elhangzás alapján le-
szűrt "eszményibb" változatban jegyezte le.

Az erdélyi és a moldvai magyar néptáncok eddig gyűjtött dallamanyagá-
nak teljes közlésére még nem került sor. Ez a kötet is csak válogatást nyújt
a legjellemzőbb darabokból, miközben számba veszi ezek eredetét, rend-
szertani hovatartozását is. A népzene tudománynak megfelelő mennyiségű
összehasonlító anyag, illetve megfelelő módszertani megalapozottság hiá-
nyában eddig nem sikerült minden dallam eredetét tisztázni, ezért a szerző
a népi táncdallamok osztályozása során három dallamrétegbe sorolja gyűj-
tött anyagát, nevezetesen az ugor rétegbe, a török-mongol pentaton réteg-
be és a nem ötfokú egyéb dallamok rétegébe. Itt a hangrendszer és a
szerkezeti fejlettség sorrendjében tekinti át a dallamokat.

Az utolsó fejezet, a népi tánczene előadóinak és közönségének viszonyát is elemzi. A hivatásos népzeneészek falun és városon egyaránt jobban
őrzik a hagyományt, mint a közösség többsége, ugyanakkor ők veszik át
elsőként az újonnan megjelenő darabokat is. Ezért régen is kapcsolatban
voltak az "úri zenével", és ma is nagyra értékelik a "kottistákat", bár azok
rendszerint sokkal szerényebb dallamkészlettel rendelkeznek, nem beszél-
ve a stílusbeli különbségekről, amelyek – főként a tánchoz való alkalmasság
tekintetében – a falusiak oldalára billentik a mérleget. A városi prímások
játéka finomabb, rafináltabb, vonótechnikájuk virtuóz, de nem ismerik a
falusiak régies és rendkívül gazdag díszítő stílusát. A falusi zenészek között
Erdélyben gyakori, hogy több nemzetiség tánczeneigényét is ki tudják
elégíteni, függetlenül attól, hogy ők maguk milyen nemzetiségűek.

A népi tánczene megismeréséhez elengedhetetlen a helyszíni, táncolás
közben készített, a zenész játékát nem befolyásoló ún. funkciós felvételek
készítése. A gyűjtés során ugyanis tapasztalható, hogy a zenész ha nem
tánchoz muzsikál, a gyűjtő kedvéért másként játszik. A táncos és a zenész
szoros kapcsolatban van egymással. A falusi népzeneészek többsége jó
táncos is egyben, így vizuális úton is tartani tudja a ritmikai kapcsolatot a
táncossal: "Muszáj figyelni... az ember amikor táncol, ke'nézzen a lába után,
úgy... kell muzsikálni. Nekem nem kellett ho'mondgyák, hogy siess vagy
nem tom'mi, én néztem a lábot, ahogy táncol a lábo,... járja ő, 'sztán a lába
után muzsikáltam: jól van Stefi bácsi, nagyon jól van... Ó, én nagy táncos
voltam... Apám tanított azt is, ő tudott jól verbunkozni."

*Pávai István: Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczeneje. Bp. 1993,
Teleki László Alapítvány. 430. p. (A Magyarságkutatás könyvtára.)*

K.O.

Kelet-közép-európai népek és országok kapcsolatai

Voltaképpen kié is Herder?

A címben olvasható kérdés Szlovákiában fogalmazódott meg Johann Gottfried Herder születésének 1994-ben volt 250. évfordulója alkalmából. Annak ellenére, hogy a nagy humanista közvetlen hatást gyakorolt a szláv nemzetek történeti tudatának reneszánszára, az általuk uralt (!) térségekben sehol nem került sor jelentősebb Herder-szimpozium megrendezésére. Mintha a ma számára, amelyet az átfogó depresszió jellemez, már nem volna semmi mondanivalója. Nyugaton viszont mindmáig a szláv nemzetek "prófétájának" tartják őt.

És a nyugatiaknak egyfelől igazuk is van: Herdert minden túlzás nélkül a pánszláv gondolat atyjának lehet tartani. Hatása a 19. századi szláv és szlovák értelmiségre felbecsülhetetlen. Egyebek között Štúr és mozgalma nélküle el sem képzelhető.

Másfelől azonban a Herder-évforduló munkásságának magyarokkal kapcsolatos összefüggéseire is fényt vet (Dalos György). A herderi jóslat a magyar értelmiség körében annak idején hatalmas pánikot és felháborodást keltett, de napjainkig sem szűnt meg rezonálni, bár inkább győzelmet hirdetve. Ez arra vezethető vissza, hogy nemcsak a nyelv és a kulturális fejlődés iránti koncentrált gondoskodást kezdeményezte, hanem az eszközök és az erők korábban elképzelhetetlen mozgósítását is a magyar elem (a magyarság) közép-európai pozícióinak erősítése érdekében. Herder közvetve egy olyan mozgást indított el, amelynek ma sincs vége.

Herder szláv és szlovák recepciójának lagymatagságával szemben a magyaroknál egészen másféle recepció dívik. Illyés Gyula a Magyar Nemzet 1977. évfolyamában Válasz Herdernek és Adynak címen írt cikket, s benne a szocializmus időszakában elsőként fogalmazza meg a "Trianoni diktátum" revíziójának követelményét, mivel a szomszéd országokban a magyar kisebbségre kulturális elnyomás nehezedik. Az író fájdalmasan érinti, hogy a kisebbségi magyarok, a legszámosabb kisebbséget adó nemzet tagjai (azóta a maguk 25 millió kisebbségbe szakadt honfitársakkal az oroszok viszik el a pálmát, mondja Szolzsenyicin) kénytelenek "szlávul" és "romanizált nyelven" beszélni. Illyés e "pikáns témára" a "politikai elit" figyelmét akarta felhívni. Fel is hívta: országszerte beszéltek róla, külföldön sem maradt észrevétlenül. Romániában szerzőjét "horthyzmussal" vádolták. (Csehszlovákiában viszont sorra-rendre jelentek meg akkoriban az Illyés-művek.)

Illyés annyiban ítéli el Herdert, hogy szavait ("Az ugorok avagy magyarok manapság a szlávok, a valachok és más nemzetek között az ország lakosságának legkisebb részét adják, és évszázadok múlva aligha találkozhattunk nyelvükkel") azok a nemzetek saját újjászületésükre használták fel, amelyek a magyarokban mindig "éket" láttak, s ezáltal továbbra is fennáll a veszélye annak, hogy a kisebbségi magyarság elveszti a versenyt a többségi népek szaporodásával szemben. Egyébként Lenin is elítélte a trianoni gáztettet.

Viszont Herdernek köszönhető, hogy a magyarság előre lépett a nemzetek mezőnyében. Olyannyira, hogy Herder rá sem ismerne, – fejezi be Illyés fejtegetéseit.

A herderi jóslat első magyar visszhangjai – mint szó volt róla: pánik és felháborodás formájában – 1788-ból származnak, és azután igencsak folyamatosak lettek. Egy magyar hazafi "német szemárnként" aposztrofálta Herdert. Ám akárhogy is, tény: II. József halála után a jóslat ismeretében vette kezdetét a magyar nyelv térnyeréséért indított küzdelem.

A 19. és 20. századi magyar irodalmat szinte apokaliptikus pátosz hatotta át. Kölcsey Ferenc úgy vélekedik, hogy "...más hon áll a négy folyam partjára más szózat és más keblü nép", Vörösmarty a magyar nemzet grandiózus temetésének képével riogat. Széchenyi István 1829-ből származó naplóbejegyzése szerint "a magyar nép hamarosan kihal, mindinkább azt látom, hogy Herdernek igaza volt".

Ady Endre "utolsó magyarnak" tartotta magát, s azt üzenté az amerikai magyar emigrációnak, hogy "itthon már minden elvesztve, előre". József Attila pedig azért bírálta a Horthy-rendszer szociálpolitikáját, mert "mit bánja sok törvényhozó, hogy mint pusztul el szép fajunk".

A bemutatott részletek korántsem tekinthetők felfokozott és múló hangulatnak: a magyarokat tulajdonképpen már a mohácsi vész óta kínozza a pusztulás szelleme, majd a török és a Habsburg elnyomásból következő balsors. Herder így csupán olajat öntött a tűzre. Egy mai német filozófus szerint nagy elődje hozzájárult a "magyarok nemzeti mazochizmusának" kielégítéséhez. Ennek ellenére a magyar elit mindig figyelmesen olvasta a "német szemárn" műveit, és jól ismerte a nyelvről, a kultúráról s mindkettő isteni eredetéről vallott nézeteit is. Mi több: 1978-ban Herder *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* c. műve magyar nyelven is megjelent.

Mindent egybevetve: Herder kevésbé volt szláv, mint inkább magyar próféta, minthogy a próféta feladata az óvás és a figyelmeztetés, s nem pedig a nagyszerű jövő hirdetése. A szlávok minden bizonnyal már régebben abbagyták a teljes Herder olvasását s abbéli gondolatairól való elmélkedést, amelyek az önalakítással, a soha be nem fejeződő palingenezissel kapcsolatosak. Pedig Herder élet műve számukra is időszerű maradt.

Szlovákok és az ipari forradalmak

Szlovákia egészen a 19. század első feléig a történelmi magyar állam fejlett részének számított. Virágzott a kézműipar és a manufakturális termelés. A természet szinte kínálta ezt a megoldást, mivel a "felföld" nyersanyaggazdagsága és az "alföld" gabonatermelő képessége igen jól kiegészítette egymást. E munkamegosztásban a "felföldi" szlovákság szolid anyagi létfeltételekre tett szert. Másként szólva: az első ipari forradalom valójában egy prosperáló etnikumot tépázott meg a század második felétől kezdve.

A "gőzgépinek" titulált ipari forradalom fő színterei a nagy folyók mellett fekvő gépipari és kereskedelmi centrumok lettek. A szlovák kézművesek és kisiparosok alul maradtak az akkori modern nagyüzemekkel, azaz a budapesti és csepeli gyárkolosszusokkal vívott versenyben.

Kezdetben Budapesten korántsem csak magyar vállalkozók "gyámolították a gyáripart". Annál inkább más nemzetiségűek: németek, különféle szlávok, de franciák és olaszok is, nem utolsósorban a törökök(?). A szlovák ipar is Budapesten kezdett fejlődni. A szlovák vállalkozók összetartottak, s eredetileg még munkásaikat is "egyenlő testvéreikként" kezelték. A budapesti szlovák vállalkozók (Pozdech, Zarecký stb.) körül a szlovák hazafiak egész iskolája, az ún. új szlovák iskola (Palárik, Dusarov, Bobula és mások) is kialakult, s igen intenzív sajtó- és könyvkiadói tevékenységet fejtett ki.

Azonban a szlovák törekvések csakhamar a magyarosítás áldozatai lettek. A vállalkozók magyarrá váltak, munkásait – mint a magyarországi szociáldemokrácia hívei – nemzeti céljaikat szociális célokkal cserélték fel.

A mai Szlovákia területén az idegen tőke jelenléte 14-szer haladta meg a szlovák tőke jelenlétét. A századfordulótól kezdve Szlovákia az olcsó munkaerő és a nyersanyagok ellátási területévé degradálódott. E célnak megfelelően alakult ki a vasúthálózat: minden fővonal Budapestre vezetett, beleértve a nemzetközi összeköttetéseket biztosító vonalakat is. Ezzel szemben az egyes szlovákiai tájegységek vasútilag nem voltak összekötve egymással, ami a magyarosítási törekvésekkel szembeni tömeges nemzeti fellépést is lehetetlenné tette.

Szlovákia Csehszlovákiához kerülése tovább rontotta a szlovák gazdaság esélyeit: a kisüzemek és műhelyek még nehezebb helyzetbe kerültek, mint voltak az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése előtt. A cseh tőke nem azért vásárolta fel sorra-rendre őket, hogy termeltessen bennük, hanem hogy azt a gyöngye konkurrenciát is kikapcsolja, amit ezek az üzemeckék

egyáltalán jelenthettek. A cseh nagytőke behatolása (Bat'a, Nehera) korántsem pótolta a megszűnt termelési és foglalkoztatási kapacitásokat. Hogy a magyarok örültek ennek, mi sem természetesebb. Ilyen versikéket hintettek el a köznép körében: "Amikor a 'kezét csókolom' járta, az asztal alatt is akadt kenyérünk. Most, hogy 'má úcta' (csehül: tiszteletem) a divat, a szánk üres."

A második ipari forradalomra a szlovákoknak felettébb sokáig kellett várniuk, mivel csak 1948 és 1965 között következett be, és úgy hívták: szocialista iparosítás. Ekkora már lehúzták a vasfüggönyt, s így az "acélgyárak", ahelyett hogy megképesítésüket élenjáró technológiával próbálták volna kiegyenlíteni, a már akkor is elmaradt szovjet technológiákat realizálták. De hát szükség volt rájuk, mivel a "béketábor" védelme rengeteg fegyvert követelt, s mellesleg a harmadik világ felfegyverzése sem bizonyult rossz üzletnek. Ahol nincs elég "acélgyár", a fegyvergyártás sem szervezhető meg kellő volumenben. A csehszlovák iparfejlesztésnél ez az acél- és fegyvergyártó A-csoport mindig többszörösen megelőzte a használati cikket gyártó B-csoportot. Lett is pénz bőven a csehszlovák népgazdaságban, amelynek társadalmi célokra történő hasznosítása több mint pazarló volt. Ezzel szemben a lakosság életszínvonala legalábbis stagnált, mivel a B-csoport kapacitásainak elégtelenségei és minőségi hiányosságai miatt nem tudta volna kielégíteni a hirtelen megnőtt lakossági keresletet.

Aztán 1966 után kiderült az is, hogy korántsem lehet annyi fegyvert és katonai felszerelést jól eladni, mint korábban. Ám Ota Šik és köre hiába figyelmeztetett, hogy mielőbb át kell állni legalább valamiféle korlátozott piacgazdaságra, a javaslat süket fülekre talált. Elindult a raktárra való termelés, és tovább folytatódott az A-csoport fejlesztése.

Ez volt az 1968. évi forradalmi hullám kiváltó oka, ám aztán jött a szocialista államok "baráti segítsége", és 1989-ig minden maradt a régiben, s folyt az "acél-modell" megkívánta rend és módszerek szerint. A "termelés a termelésért" évről-évre mélyítette a gazdaság válságát, illetve következményeként a társadalmi válságot.

A csehek – ellentétben a célzatos szóbeszéddel – ugyanúgy megkapták a maguk A-csoportú létesítményeit, mint a szlovákok. Ott azonban a B-csoporthoz tartozó ipar már korábban fejlett volt, úgyhogy az "acél monstrok" korántsem okoztak akkora aránytalanságokat, mint a szlovák iparban. Szlovákia ezen felül azért volt különösen csábító az efféle iparfejlesztés számára, mert munkaerőfelesleggel rendelkezett.

A volt szocialista tábor többi állama az iparfejlesztést illetően hasonló sorsra jutott, mint Csehszlovákia. S volt aki még rosszabbul is járt a cseheknél és szlovákoknál, ahol az állam külső és belső adóssága különös terhet nem jelent. Magyarország pl. 1995-ben csak a belső adósság törlesztésére 600 milliárd forintot kénytelen fordítani.

Minden valós és vélt nehézség ellenére Szlovákia mai gazdasági helyzete egyáltalán nem látszik reménytelennek. Így meglehetősen jól lehet keresni az országot átszelő nyersanyag vezetőkek használatának bérbeadásával. Azután: egy sor korábbi beruházás (némi utólagos korrekcióval) felettebb rentábilisnak bizonyult (pozsonyi Slovnaf, komáromi hajógyár, kassai vasgyár stb.). Ezeket a devizatermelő üzemeket újabbak fogják követni. A szlovák alkotóképességet továbbá az olyan létesítmények is ékesen bizonyítják, mint a mohi atomerőmű(!), a bősi(!) és a zsolnai vízerőmű.

A harmadik iprai forradalom időszakába Szlovákia önálló államként lépett be. Kétségtelen késése (számítógépesítés, telekommunikáció) még nem akkora, hogy nem lenne behozható. Feltéve, hogy a gerontokrácia hegemoniáját az ifjúság hegemoniája váltja fel. A jövőben a szlovákoknak már senkit nem lesz módjuk okolni. "A világ megnyílt előttünk. Megnyílunk-e mi is a világ számára?" – fejezi be fejtegetéseit a szerző.

Horecký, Konštantín: Slovenské straty a nálezy, 3. = Slovenské pohľady, IV.+111. roč. 1995. 1. no. 57-65. p.

F.T.

Lengyelország és Litvánia kapcsolatai 1989-1994 között

Lengyelország és Litvánia államközi kapcsolatait szabályozó egyezmény csak 1994 áprilisában jött létre. A tanulmány szerzője e késedelem okait tárja föl.

Amikor 1990. március 11-én Litvánia kikiáltotta függetlenségét, Izland volt az egyetlen állam, mely diplomáciailag elismerte. Azonban a lengyel külpolitika sem késlekedett rokonszenvéről biztosítani az újonnan független Balti-államot, külügyminisztere, Skubiszewski, azonnal kijelentette, hogy semmiféle területi követelésük nincs Vilniusszal szemben, a litván miniszterelnököt pedig meghívta Varsóba.

További lengyel szolidaritásnak lehettünk tanúi 1991 januárjában, amikor szovjet támadás érte a vilniuszi televíziót. Ekkor tüntetés volt a varsói szovjet nagykövetség előtt, orvosi segítség indult a litván fővárosba stb. Geremek megígérte, hogy diplomáciai szinten is el fogják ismerni a kis államot.

1991 szeptemberében, furcsa módon – éppen a jószomszédi viszony kimondásának napján – a litván kormány feloszlatta a litvániai lengyel kisebbség két legfontosabb parlamenti körzetét, és közvetlen irányítás alá helyezte őket, majd a lengyel tiltakozást "a belügyekbe való beavatkozásnak" minősítette.

A háttérben az a tény húzódik, hogy a vilniuszi és a šalčininkai lengyel kisebbség szovjet szimpatizáns maradt: a függetlenség mellett csak 60%-a szavazott, fiataljait továbbra is a Vörös Hadseregbe küldte stb. Az új litván kormány kulturális autonómiát ígért a lengyel etnikumnak, de az – feltehetően a KGB sugallatára – autonóm területet követelt, zászlóval, hadsereggel, rendőrséggel, parlamenttel. Meg kell jegyezni, hogy a lengyel kisebbség iskolázottsága alacsony. Értelmiségi rétegét ötven évvel ezelőtt Szibériába hurcolták, vagy aki tehette, Lengyelországba szökött. Aki mégis maradt, az az oroszot választotta kötelezően második idegen nyelvként, de arányukhoz mérten végül kevesebben léptek be a kommunista pártba, mint a litvánok. A lengyel etnikum számára a II. világháború, a sztálinizmus és a litván fennhatóság egyet jelent. Másfelől az is tény, hogy a litván nacionalisták szívesen asszimilálnának minden lengyelt. A Szajudisz és a Szolidaritás közötti tárgyalások ilyen háttérben rendkívül nehezen haladtak előre.

Az 1991. augusztusi fordulat tehát rosszul érintette a lengyel kisebbség ügyét. Landsbergis nem mutatott kompromisszumkészséget, nézetei szerint az SZKP manipulálására cselekedett a lengyel kisebbség, és a jószomszédi kapcsolatok diplomáciai szintű kinyilvánításának elmaradásáért a lengyel kormány a felelős. A lengyel kisebbség képviselőinek újraválasztását – egyebek közt a privatizáció késlekedése miatt – újabb és újabb időpontra halasztották. 1992 márciusára a két állam közötti viszony elhidegült. Végül, a november 22-ére kitűzött regionális választásokat követően, 1993 februárjától kezdte meg működését a két regionális tanács.

A litván parlament tizenegy konzervatív képviselője emlékeztetett arra, hogy Lengyelország voltaképpen még nem ítélte el Żeligowski tábornok 1920-as "agresszív cselekményét", melynek eredményeképpen Vilniuszt a II. világháborúig Lengyelországhoz csatolták. A történelmi múlt emlegetése csak olaj volt a tűzre, mert lengyel oldalról pl. a Keresztény Nemzeti Egység egyes képviselői kifejtették, hogy ha a két ország kölcsönösen elftéli a Molotov-Ribbentrop paktumot, úgy Vilniusért kártérítés jár a lengyeleknek. 1992-ben tehát Żeligowski körül folyt a vita. Wałęsa megismételte, amit már Skubiszewski is kijelentett, hogy nem lesz második Żeligowski, és hogy Lengyelországnak nincsenek területi követelései. Az év októberében Aleksandras Abisala litván miniszterelnök kijelentette, hogy az egyezmény létrejöttéhez a litván határok garantálása elengedhetetlenül szükséges.

1992. novemberében Brazauskas Munkáspártja (a Litván Kommunista Párt utódjaként) abszolút többséget szerzett a parlamentben. A lengyel autonóm területet és a lengyel egyetemet leszámítva, Brazauskas hajlandónak mutatkozott a lengyel igények kielégítésére, az államközi kapcsolatok rendezésére. Lubys, az új miniszterelnök, biztosította Suchockát, hogy a történelmi múlt rendezése nem feltétele az egyezmény megkötésének (1993. január). Widacki lengyel nagykövet meglehetősen óvatosan sőt

kétféle értelemben nyilatkozott a múlttal kapcsolatban. Abból indult ki, hogy a két világháború közötti időszakban Vilniust többségében lengyelek lakták, s csak az utóbbi húsz évben szerezte meg a litván lakosság a többséget. Ennek ellenére – hangsúlyozta – kormányának nincsenek területi követeléselei Litvániával szemben. 1993. júniusában Slezevicius litván miniszterelnök magyarázatot kényszerült adni Suchockának, ugyanis a legújabb szerződéstervezetbe a nemzeti ellenzék nyomására mégiscsak bekerült Zeligowski lengyel agressziója. Külügyminiszteri szinten elhangzott, hogy az inkriminált passzus kimarad. Végül, számos eredménytelen tárgyalást követően, 1993 őszére a szerződő felek holtpontra jutottak.

1994. februárjára a külpolitikai helyzet változásai azonban engedékenyebbé tették a litván felet. Az oroszországi liberális demokraták előretörése ugyanis valós külső veszélyként lépett fel a kis független Balti-állam jövőjét illetően. Litvánia a volt szovjet tagköztársaságok közül elsőként kérte felvételét a NATO-ba és a Partnerség a békért programba. Úgy tűnt, hogy nagy európai intézményrendszerekhez való csatlakozást mindenképpen gátolja a lengyel-litván szerződés halogatása. Braszauskas már azzal is megelégedett volna, ha Vilnius mint "Litvánia történelmi fővárosa" kerül be a szövegbe, ám Wałęsa erre úgy reagált, hogy "a múltnak nem szabad elnyomnia a jövőt".

A litván patrióták elképzelése mindentől függetlenül változatlanul az, hogy a Zeligowski-féle 1920-as bevonulás illegálisnak nyilvánításával Vilniusról mondassék ki, hogy Litvánia "igazi" fővárosa. A litvániai lengyel kisebbség az ellen tiltakozik, hogy az amerikai lengyel diaszpórához hasonlítsák, mert fölöttük, úgymond "csak a határt helyezték át", ők a helyükön maradtak.

Az 1994 áprilisában Vilniusban aláírt lengyel-litván alapszerződés a történelmi igazságok helyett a közös érdeket hangsúlyozza. Ezzel kapcsolatban Brazauskas megjegyezte: "A megegyezés nem enyhítette az igazságszomjat, ám hiánya sokkal károsabb az egészségre." Wałęsa az aláírás alkalmából mondott beszédében figyelmeztette a lengyel etnikumot, hogy legyen lojális Litvániához, majd visszatérve Varsóba, a szejm elé terjesztette ratifikálásra az egyezményt, ami az alkotmány szerint egyáltalán nem lett volna kötelessége. Minden parlamenti párt támogatásáról biztosította.

Snyder, Tim: National Myths and International Relations: Poland and Lithuania, 1989-1994. = East European Politics and Societies, 9. vol. 1995. 2. no. 317-343. p.

K.J.

Kisebbségi politika

Etnikai dimenzió a világpolitikában

Az erősen elméleti jellegű tanulmány szerzője abból a sokszor idézett jelenségből indul ki, miszerint a hidegháború korszakát meghatározó ideológiai szembenállást követően feléledtek az átmenetileg szunnyadó etnikai konfliktusok a korábbi tekintélyuralmi rendszerek országaiban. A világ mai képe nem ad okot derűlátásra: a több mint 180 független állam közt alig néhány mondható etnikailag homogénnek, s némelyek több mint 5000-re becsülik a világ etnikai kisebbségeinek számát. Egy biztos: a multietnikus régiók problémái mind a nemzetközi kapcsolatok, mind a belpolitikák állandó témájává váltak. Ugyanakkor a konfliktusmegelőzés és a békés rendezés mechanizmusai, eszközei még kialakulatlanok, aminek naponta tanúi lehetünk.

Az etnikai konfliktusok súlyos veszélyt jelentenek a nemzetközi kapcsolatokra és biztonságra nézve, ezért a politológia és a diplomácia fokozott figyelmét igényelik. Az eddigi elemzésekben azonban kevés az általánosítható tanulság: az egyedi esetek részletes vizsgálatából számtalan egyedi, csak az adott konfliktusra jellemző tényező bontható ki, de alig van szintetizáló feldolgozás. Történelmi, demográfiai, gazdasági, politikai folyamatok egyaránt szerepelnek a mobilizáló hatású tényezők között, és ide sorolhatók a nemzetközi konfliktusok is, amelyek sok esetben az érintett államok kisebbségeinek aktivizálódását, identitásuk erősödését idézik elő a veszélyhelyzetre való felkészülés jegyében. Ugyanakkor a külső fenyegetettség helyzetébe kerülő államok tudatosan is élnek az etnikai, nemzeti, illetve sovíniszta mozgósítás eszközével, hogy lakosságuk zömének lojalitását erősítsék, miközben az ilyen kampányok ellenreakciót váltanak ki az amúgy is érzékeny kisebbségek részéről. Az így kiéleződő belső konfliktus viszont gyengíti az állam belső stabilitását.

Átfogó tendenciaként figyelhető meg, hogy a korábban periférikusnak, sőt átmenetinek tekintett etnikai konfliktusok kiterjedtek, és a világ fejlettebb régióiban is megjelentek, illetve állandósultak. A konfliktusok elemzésére a szerző Suhrke és Noble hármas megközelítését használja (lásd: *Ethnic Conflict and International Relations*, New York 1977). Az első a konfliktusterjedés (*conflict extension*) elmélete, amely a belső keletkezésű etnikai konfliktusok (pl. szeparatizmus) és a nemzetközi válságok összefüggéseit vizsgálja azzal a céllal, hogy végül az etnikai konfliktusok nemzetközivé szélesedésének megelőzésére szolgáló eljárásokat lehessen kimunkálni. Ennek során elemezni kell a külső beavatkozás lehetséges céljait és indítékait, illetve a belső konfliktus azon összetevőit, amelyek az eskalációt (vagy a külső támogatást és beavatkozást) lehetővé teszik.

A külső beavatkozás öt fokozattal írható le: 1. humanitárius tartalmú aggályok kifejezése; 2. felhívás a kormány és az ellen lázadó kisebbség közti tárgyalásokra a területi integritást nem érintő békés rendezés érdekében; 3. felhívás a felek közti, előfeltételek nélküli béketárgyalásokra; 4. a kisebbség önrendelkezési (elszakadási) jogának nyilatkozatban történő elismerése; 5. a szeparatista mozgalom diplomáciai (kormányként történő) elismerése. A hidegháború éveiben csak elvétve akadt példa a 4. és 5. lépésre.

Ezzel az államok szerepére összpontosító megközelítéssel szemben a második, a konfliktus-kölcsönhatás (*conflict interaction*) elmélete a békétlen kisebbségi csoportok és a nemzetközi közeg (az államok közössége és szervezetei) közötti kapcsolatrendszerrel vizsgálja. Egyebek közt arra keres választ, hogy mi minden váltja ki a kisebbségek szembefordulását az államhatalommal, ennek mik a pozitív hatásai a kisebbségre (pl. identitás, motiváció, kohézió erősödése), illetve mivel magyarázható, hogy a nemzetközi közeg segítségével stb. nemegyszer közvetve legitimálja s ezzel bátorítja a lázadókat. Az is tanulság, hogy a nemzetközi fejlesztési programok is okozhatnak etnikai válságot, ha a helyi lakosság kárvallottnak érzi magát (ez a háttere pl. a tamil felkelésnek).

A harmadik megközelítés nem etnikumspecifikus, de alkalmazható erre a területre is, mivel a belföldi és a nemzetközi konfliktusok összehasonlításával foglalkozik. Konfliktusátvitelnek (*conflict transformation*) nevezik, és tipikus példája az a jelenség, amikor a belső konfliktussal küszködő állam – megoldás helyett – nemzetközi szintre viszi (transzformálja) át a belső ellentéteket, új (külső) ellenfelet, ellentétet és harcmodort fogalmazva meg (redefiniálás). Az externalizálás a belső (etnikai) és a nemzetközi konfliktusok összefüggésének egyik gyakori képlete. Fordított mechanizmusként működik az internalizálás, amikor a külső beavatkozás vagy ösztönzés (pl. irredenta) váltja ki a meggyengült államhatalom elleni belső lázadást. A nemzetközi kapcsolatokban a konfliktuskezelésre rányomja bélyegét az alapidokumentumok belső ellentmondásossága. Az ENSZ egyaránt elismeri a népek önrendelkezési jogát és az államok területi egységének sérthetlenségét, ami a ciprusi, szudáni és más válságok körüli tehetetlenség egyik magyarázata.

A szerző kiemeli az értékek kategóriájának kulcsszerepét a konfliktuselemzésben. Sok válság azért bizonyul makacsul elhúzódónak, mert középpontjába olyan értékek sodródtak, amelyekből egyik fél sem enged, sőt tárgyalni (alkudozni) sem hajlandó róluk, mint pl. az etnikai identitás összetevőiről.

Ezt az a tény magyarázza, hogy az identitással kapcsolatos értékek erősen affektív természetűek és magas absztrakciós szintjüknel fogva kü-

lönösen alkalmasak a mozgósításra. Ezért mindenképp kerülendő az értékek megvitatása vagy középpontba állítása.

A szerző végül felvázolja egy olyan elméleti modell tényezőit (változóit), amelyek segítségével az etnikai konfliktusban érintett államok viselkedése elemezhető. A tényezők négy csoportba oszthatók, mindegyikben átmene-tek sokasága képezi a skála fokozatait. Az első csoport az intézményi korlátokat jellemzi (korlátlan vagy különböző mértékben korlátozott államhatalom); a második az etnikai összetételt (a domináns etnikumúaktól a teljesen heterogén államokig); a harmadik az etnikai megosztottságot (az alacsony identitástudatú etnikumoktól a szervezett, az állam fennállását veszélyeztető népcsoportokig); végül a negyedik csoport az etnikumok affinitását (más államokban élő csoportjaihoz fűződő viszonyuk erősségét) veszi szemügyre.

A szerző figyelmeztet arra, hogy a fokozódó államközi feszültségek mögött a tekintély és a normák világméretű válsága rajzolódik ki, miközben maguk az államok is változnak, nem utolsósorban belső etnikai feszültségeik hatása alatt. Újra kell definiálni a normákat, amelyek betartása elvárható és meg is követelhető a nemzetközi élet résztvevőitől.

Carment, David: The ethnic dimension in world politics: theory, policy and early warning. = Third World Quarterly, 15.vol. 1994. 4. no. 551-582. p.

Ba. K.

Hagyományos tolerancia és modern pluralizmus: az "ortodox Európa" esete

Létezik-e még ilyen politikai egység, hogy "ortodox Európa"? Állam és egyház folyamatosan együttműködött-e ennek érdekében? Az ortodox tradíció ellensége-e a politikai pluralizmusnak? E problémák köré csoportosított tanulmányát A. Dytu, s a román és több más ortodox egyház történetéből vett példákkal meg is válaszolja valamennyit.

A jugoszláviai polgárháborúval kapcsolatban sokan megpendítik, hogy a horvátok és a szerbek ellenségeskedésében a nyugati és keleti részre szakadt kereszténység ellentétei újultak ki. A fél évszázados kelet-európai ateizmus után azonban aligha helyes efféle következtetni, mégha a Balkán hagyományosan ortodoxnak nevezett országai valóban sokáig hittek is abban, hogy Oroszország képes megvédeni őket az ottománoktól, és a térségben szabadságon és tolerancián épülő rendszert tud megvalósítani. Ma inkább sajátos kulturális-vallási ruszofil mozgalomról van szó, semmint politikai egységről (vö. az e számban szemlézett Volkov-tanulmánnyal – a szerk.).

Állam és egyház összefonódásának kérdésében azoknak a kutatóknak a véleményén van a tanulmányíró, akik szerint valójában csak a XIX. század első felében lépett föl a balkáni típusú nacionalista állam azzal az igénnyel, hogy az egyház támogassa politikáját és adjon nemzeti karaktert tevékenységének (ld. H. G. Beck). Az akkori állam úgy gondoskodott alattvalóiról, hogy kettős hatalmat épített ki számukra: egy – úgymond – időlegesen, szekularizáltat, (igazságszolgáltatás, közigazgatás stb.) és egy lelkit (ortodox egyház).

1945 után valamennyi kommunista államban az egyháznak ideiglenes szerepet tulajdonítottak, a vallást "a nép ópiumának" tartották, s így volt ez Romániában is. 1948-ban elűzték Mihály királyt. A lelkészek nagy részét a Duna-deltába küldték kényszermunkára, püspököket mondattak le, a leendő szerzeteseknek pedig megtiltották, hogy fogadalmat tegyenek. Gyakorlatilag az egyház politikai elszigetelését hajtották végre.

1963-tól a párt nacionalista irányt vett (Gheorghiu-Dej). A lelkészeket kiengedték a fogságból, de a kolostorok életét nem állították vissza. A nép járhatott templomba, ám azzal a feltétellel, hogy "vallási propagandát" senki nem folytathat, vagyis a templom falai közé száműzték a lelki életet. Az egyháznak a békeharcot folytató társaság szerepét kellett eljátszania. De ennyi engedmény még kevés volt ahhoz, hogy a történészek az egyház eszázadi tevékenységével érdemben foglalkozhassanak.

A harmadik szakasz Nicolae Ceaușescu 1971-es kínai látogatását követően kezdődött el. Ebben az időszakban már javában működött a Securitate, mely mindazokat ellenőrzése alá vonta, akik nem csatlakoztak a párthoz, vagy nem tettek látványos hűségnyilatkozatot a "nagy vezér" mellett. A kultúra és az oktatás területén bevezetett elképesztő változtatásokra feltette a koronát a történészekről 1980-ban megrendelt Románia-történet, a román népet a "kommunizmus világitó csúcsai felé" vezető végső küzdelemre kellett buzdítani. Az egyházak nyugati kapcsolatait szigorúan ellenőrizték, és a templomokat módszeresen rombolni kezdték.

A bukaresti értelmiségiek azon csoportját, az ún. "Égő Csipkebokrot" (más nevén Antim Csoportot), melynek tagjai bármilyen módon érintettek voltak az ortodoxiában, még 1959-ben félreállították, bebörtönözték, és egészen 1989-ig hallani sem lehetett róluk (Vasile Voiculescu, Sandru Tudor, Alice Voinescu és mások).

Az 50-es évek hivatalos történehamisításának gyöngyszemei (Mihai Roller és munkatársainak tollából) a romániai ortodox egyház sajtójában is megjelentek (Biserica ortodoxă Română).

Az ellenőrzés és a megfélemlítés eszközeit a kommunista hatalom folyamatosan gyakorolta, s az értelmiségiek nem mertek nyíltan szembefordulni vele. Az összehasonlító tanulmányok művelői közül sokan éppen az egyházi sajtó hasábjain elemezték a XIV-XVIII. századi óromán irodalom

európai vonatkozásait, hogy szalonképességüket megtartsák. Ha a cenzúra a nemzeti propaganda hangjait vélte kihallani valamely tanulmányból, úgy a kutató még a klérus és a bojárok szellemi kapacitásait is dicsérhette.

Sokan kerültek fegyházba azért, mert Kant új, román fordítására előjegezték magukat. Dinu Pillat és Valeriu Strainu templomba ment, ezért börtönözték be őket. A példák szinte vég nélkül folytathatók. A foglyok egy része úgy nyilatkozik, s ez naplóikból is kiderül, hogy az Isten-hit segítette túlélni megpróbáltatásaikat.

Mivel az ortodox egyház nem játszhatott egyértelmű politikai szerepet, ezért lassan kiszorult a társadalomból. A hívek és a papok már csak a gyónatószékben beszéltek egymással. Sok pápa a hegyek közé menekült. A "Lelki beszélgetések" (Convobiri duhovnicesti) sorozat (1947-1991) valós fényt derít az ortodox egyház rejtett életére a kommunizmus idején.

Az elmúlt négy-hét évtizedben Kelet-Európában a pluralizmus szenvedett csorbát, azaz a humán szféra, a magánélet, a szolidaritás és a szent hit gyakorlása. Az ortodox egyház a XIX. században a nemzeti államtól függött, mivel az állam nemzeti intézménynek tekintette, a kommunizmus idején pedig békeharcot folytatott, miközben tudta, hogy igazi célja a lélekmentés, a toleranciára nevelés egy gyűlölettől, átítatott társadalomban. Az üzenetet egyébként nem kizárólagosan egy etnikai csoportnak szánta. Az egyház tudatára ébredt, hogy nem az idegen az ellenség, hanem maga a materialista szellem. Ezért az ökumenizmus felé mozdult el, és kapcsolatokat létesített több más egyházzal, keresztény szervezettel. A politikai hatalom most megint ki akarja használni az egyház befolyását, s így a politikusok rendszeresen, kezükben gyertyát tartva látogatják a templomokat.

A kommunizmus idején kettészabott emberi személyiséget kellene most megint összeforrasztani. Ötven évi politikai és vallásos nevelés hiányában a kelet-európai ember most érdektelen a köz- és egyházi ügyek iránt. Ideje lenne emlékeztetni arra, hogy kettős állampolgár ő, aki egyrészt egy földi állam polgára, másrészt egy örökkévaló országé is. A kettős állampolgárság tudata felelőssé tesz és szolidárisá mindazok iránt, akik hisznek az igazságban.

Az ortodox egyház hagyományosan arra ösztökéli a modern embert, hogy a szent elemet vegye észre a mindennapi életben, és kerülje azt a kísértést, hogy mindent társadalmi üggyé redukáljon. A "homo religiosus" a teljes embert jelenti (Mircea Eliade). A pluralizmus viszont nem jelenti azt, hogy az egyház különböző igazságokat fogad el, hanem hogy több megoldásra nyitott, hiszen miközben folyton békére, harmóniára, igazságosságra vágyunk, egyikünk sem képes megragadni a teljes Igazságot.

A tradíció és a modernség közötti drámai összezapást főleg az amerikai ortodox egyház érzékelte. De éppen az elmúlt ötven év keleti tapasztalata

figyelmeztet, hogy a modernizmus általában ateizmussal párosul, miközben a szekularizált világban sem független az egyén politikai és vallásos meggyőződése egymástól. A kommunista államokban azonban a politikai ellenállást mindig magánügyként tüntették föl. A szemfényvesztők kora most lejárt, helyükbe léphetnek az irgalmas szamaritanusok.

Dușu, Alexandru: Traditional Toleration and Modern Pluralism: The Case of "Orthodox" Europe. = East European Quarterly, 29. vol. 1995. 2. no. 143-167. p.

K.J.

A magyar kisebbség helyzete Romániában 1989-1993 között

Az 1993 februárjában befejezett munka Ceaușescu 1989 decemberében bekövetkezett bukásától kezdődően tekinti át a magyar kisebbség helyzetét, főként a jogi szabályozás, az anyanyelvi iskoláztatás, a választási és népszámlálási eredmények tükrében. Forrásai közt főként német nyelvű áttekintések szerepelnek (Anneli Ute Gabanyi: *Unvollendete Revolution 1990. és Nationalismus in Rumänien*, 1992. című könyvei, valamint Erich Kendi: *Minderheitenschutz in Rumänien. Die rechtliche Normierung des Schutzes in Rumänien*, 1992. című könyve, továbbá az Archiv der Gegenwart eseményregisztráló összefoglalásai és a Szabad Európa Rádió elemzése). Néhány utalás van angolszász, illetőleg román forrásra, ugyanakkor magyarországi híradás vagy elemzés nyilván tudatosan nem szerepel benne.

1989 decemberétől néhány hónapig kölcsönös tisztelet és szolidaritás volt érzékelhető a románok és a romániai magyarok viszonylatában. Az Iliescuval az élen hatalomra kerülők részéről pedig több pozitív megnyilatkozás született a kisebbségek körében felhalmozódott problémák megoldása céljából. Hamarosan, már 1991 tavaszán kiderült azonban, hogy a magát átmentett reformkommunista elit lényegét illetően folytatja elődei politikáját. Ez egyértelműen megmutatkozott a májusi választásokat követően, amikor a nemzeti Felszabadítási Front szinte bármilyen politikai nehézsége kapcsán azonnal a régi és jól bevált nacionalista kártyát kapta elő. Ekkor Románia már túl volt a Vatra Românească januári létrehozásán, a márciusi marosvásárhelyi atrocitásokon, s a Vatra politikai szárnyaként létrejött a Román Nemzeti Egységpárt is, amely a későbbiekben egyre fokozódó szerepet kapott.

A magyarok által megteremtett Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) mint politikai párt nagyobb helyi autonómiát, a magyar iskolák

(beleértve a magyar egyetemet is), visszaadását, továbbá a magyarnak hivatalos szinten való használatát követelte. 1991-től Iliescu elnök is átvette azok gondolkodását és szóhasználatát, akik a magyar nyelvű iskoláztatás igényében káros szeparatizmust véltek felfedezni. 1991 májusában az elnök odanyilatkozott, hogy Románia nem többnemzetiségű, hanem homogén állam. A román parlamentben pedig a legélesebb elítélő nyilatkozatok fogalmazódnak meg, ha az RMDSZ helyzetelemzése a romániai kisebbségi problémákat napvilágra hozta. A román elit szerint Romániának a kisebbségek dolgában felmutatott teljesítménye példamutató lehet Európa számára.

Mindezen tünetek azt mutatják, hogy a román nacionalizmus a kormányzat és politikai elit számára voltaképpen állandó belpolitikai tényezőként jelenik meg. Ha pedig így van, akkor eme irányzat eszköztárában hamar felbukkannak a nemtelen fogások – a politikai diverziótól a dezinformációig bezárólag, nem is beszélve az olyan erőszakos akcióktól, mint a Zsil-völgyi bányászok fővárosi grasszálásai.

A konfliktusforrások megmutatkozását az is befolyásolta, hogy a romániai magyarság identitástudata és -igénye a diktátor vesztét követően elemi erővel tört fel. A magyarok túlnyomó része elérkezettnek látta az időt, hogy jogos emberi és nemzetiségi követelményeinek a rendszer eleget tegyen. S márciusig alig volt, aki kételkedett volna az új hatalom ilyen irányú szándékaiban. Hiszen Tőkés László református tiszteletes temesvári ellenállása mélyen megragadó etnikumközi szolidaritást váltott ki. Az erdélyi magyarság döntő része kulturális és területi autonómiát, s a magyar nyelv elismert használatát látta elérendő célnak. Egyfajta magyar irredentizmus csak szórványosan bukkant fel. A kérdések átfogó kezelésének hiánya az iskolaügy területén, vagy a magyar nyelvű tömegkommunikáció lehetőségének radikális csökkentése csakhamar komoly nyugtalanságot váltott ki a magyarok körében. Politikai szinten pedig az a következtetés születhetett, hogy a jól-rosszul biztosított egyéni szabadságjogokat nem kísérik az etnikai csoportnak kijáró jogok, s a román politika voltaképpen nem csupán a lehetséges területi revíziót utasítja el, hanem a jelentős arányszámot képviselő kisebbség létét alapjaiban kérdőjelezi meg.

Az 1991 novemberében parlamenti szinten elfogadott s decemberben népszavazással is szentesített román alkotmány ugyan több olyan módosítást is tartalmaz, amely a nyáron született tervezethez képest előrelépésként könyvelhető el, azonban kisebbségjogi vonatkozásban ennek az ellenkezője történt: a Vatra-párt nyomására a kormányzó elit magyarelles tendenciákat engedett benne érvényesülni. Ezt bizonyítja, hogy a román alkotmány semmilyen kollektív kisebbségi jogokról nem tud. Ennek a nyelvhasználatban is van következménye: a hivatalosság előtti kisebbségi anyanyelvhasználat nem több, mint bármely külföldi állampolgár joga, hogy a

bíróság előtt tolmács útján fejtse ki mondanivalóját. Ennél átfogóbb jelentőségű az az állásfoglalás, amely Romániát nemzetállamnak deklarálja, s hivatalos államnyelvnek a román teszi meg. Az egységes nacionalista szemlélet megnyilvánulása az is, hogy a fegyveres erők alapfunkciójaként az állami egység biztosítását írja elő az alkotmány szövege.

A kisebbségek nyelvén való iskoláztatás elvi lehetőségét az 521/1990-es számú kormányhatározat ugyan megadta, de a gyakorlati politika szintjén a "lehet"-ből alig lett valóság, s főként nem nyilvánult meg nagyvonalú támogatási szándék a megelőző másfél évtizedben teljesen szétzúzott kisebbségi iskolarendszer visszaállítására. Az 1992 novemberében létrejött Vacaroiu-kormányban pedig az oktatási tárcát a Vatra ismert támogatója, Liviu Maior kapta meg. A kezdeti időben kihelyezett magyar nyelvű településtáblákat a hivatalos erők fokozatosan felszámolták. E téren különösen a kolozsvári polgármester, G. Funar járt az élen, aki mindenben képes a magyar nacionalizmus megnyilvánulását megtalálni. Voltaképpen Funar zavartalan fungálása jelzi a legjobban, mennyire örököse az új rendszer az előzőnek a kisebbségek könyörtelen elnyomását illetően.

Az 1991 májusi választásokon a felszabadítási front kapta a szavazatok kétharmadát, míg az RMDSZ lett 7,2%-kal a második legnagyobb párt. A következő, 1992. szeptemberi választásokra a politikai térkép sok tekintetben átrajzolódott. A pártkoncentrációt erősítette a 3%-os bekerülési küszöb is. Iliescu pártja ekkor csaknem 28%-ot kapott, másodiknak a Vatra-párt 7,7%-kal, s harmadiknak az RMDSZ 7,45%-kal érkezett be. A jelentősen megerősödött nacionalista szárnyhoz kapcsolódik a Nagyrománia Párt is a maga közel 4%-kával.

Az 1992 januárjában megtartott népszámlálásnak előzetes adatai szerint Erdélyben a magyarok részaránya 20,7%-ot tett ki csaknem 1,6 millió személlyel. Számuk bő 90 ezerrel lett kevesebb, mint az 1977-ben tartott népszámláláson. Számos jel azt tanúsítja, hogy hibák jócskán lehetnek. Különös volt például az, hogy a nemzetiségi hovatartozás rubrikáját gyakorta ceruzával töltötték ki, ami egyáltalán nem garantálja, hogy az érintett állásfoglalását csorbítatlanul megőrzik a feldolgozásnál. Ha hosszabb történeti szakasz alapján kerül értékelésre az erdélyi kisebbségi helyzet, akkor megállapítható, hogy míg 1930-ban 42,2%, addig 1992-ben már csak 26,4% sorolódott a kisebbségek közé, nyilván az asszimilációs politika következményeként. Másfelől e két szám is indokolhatja a kollektív nemzetiségi jogok biztosításának szükségességét. 1992-ben Hargita megyében volt a legmagasabb a magyar részarány (84,6%), ezt követte Kovászna (75,2%), Maros (41,3%), Szatmár (35%), Bihar (28,5%), Szilágy (23,7%), Kolozs (19,8%), Arad (12,5%) és Máramaros (10,2%), míg a többi megyében tíz százalék alatti a részarányuk (Beszterce-Naszód 6,5%, Hunyad 6,1%, Nagyszeben 4,2%, Brassó 9,9%, Krassó-Szörény, 2,2%, Temes 9%).

Göllner, Ralf Thomas: *Zur Lage der ungarischen Minderheit in Rumänien 1989-1993.* = *Ungarn-Jahrbuch*, 21. Bd. 1993-1994. Jg. München, 1995. Verlag Ungarisches Institut. 193-211. p.

S.P.

Az etnikai nacionalizmusok posztkommunista újjászületése és a harmadik Balkán-háború

A Jugoszlávia széthullását követő háború, miközben intő példát kínál a bárhol robbanást okozható etnikai konfliktusokra, egyben e nacionalizmusok működési mechanizmusának megismerésére is változatos terepül szolgálhat.

Kelet-Európa a kommunizmus 1989-es bukása után átfogó válságba került. Szokták ezt minősíteni identitás-válságként, de az bizonyos, hogy a létfeltételek drámai romlása idején olyan társadalmi mechanizmusok indultak el, amelyek bőséges táptalajjal látták el az egymásra acsarkodó nacionalizmusokat. Nem árt kiindulásként pontos leltárt készíteni a kommunizmus hagyatékáról. A kommunizmus olyan modernizációs kísérletnek fogható fel, amely a mindent átfogó és mindent szabályozó értelem hiperbolizált utópiájából indult ki. A ráció képes minden jelenséget számbavenni, minden folyamatot előre és hosszú távra megtervezni, s eközben az emberi egoizmust felszámolni, a lehetséges konfliktusokat csirájában elfojtani, – állítja e modern utópia. Ez a monista világszemlélet rendszerként, intellektuális kísérletként imponáló fölényt sugall, ám az eredmény: a kommunista társadalmak erőforrás-pocséklása, az individuális alkotóképesség leépülése, a dogmatizmus aszályt idéző pusztítása a gyakorlat szintjén csattanós cáfolatot produkált. Az utóbbi évek számos konfliktusának láttán mégis meg kell azt állapítani, hogy az "új ember" kovácsolása túlon túl is sikerült, ugyanis a kelet-európai mentalitás részévé vált az az illúzió, hogy a társadalmi rendnek stabilnak, a szociális biztonságunk háborítatlannak kell lennie, más szóval mégiscsak remélhető, hogy valamikor a nem távoli jövőben létrejön a "szocialista társadalom".

1989 után oly hirtelen roppant meg a stabilitás, az egyéni biztonságérzet, hogy nem véletlenül keresnek széles társadalmi csoportok új orientációs pontokat. Új identitást és szolidaritást eredményező csoportot a legtöbb esetben az etnikum fogalomköre kínált. Persze az etnikum szerepének túlhangsúlyozása folytán az irracionalitás térhódításának veszélye is fennáll. Az önmagát ilyen irányban definiáló csoport ugyanis nem elégszik meg azzal, hogy keresi a sajátost a nyelvben és a kultúrában, hanem másokat bizonyos kritériumok alapján kirekeszt a csoportból, ami rövid úton elvezethet az ellenségkép megalkotásához.

Az etnikai identitás létrejötte és működése számos tipikus elemhez vagy okhoz köthető. Első helyre a közös nyelv tehető, bár vannak kivételes példák, amikor a közös nyelv nem elengedhetetlen feltétel. Továbbá általában igen fontos a sajátosan interpretált, nem-tudományos történelemszemlélet, amelynek alapján megindulhat a sorsközösség létrehozása. Újabb körülményként említhető az a Közép- és Kelet-Európában több helyütt kialakult eszázadi ideológia, melyet a német terminussal *völkisch*nek nevezhetünk.

A csoportképzést egyrésztől, s a kirekesztést másrésztől szolgálhatják vallási hittartalmak vagy egyszerűen felekezeti különbségek is. A vallási tételek esetében fennáll az a veszély, hogy ezek nem elsősorban az egyéni morál irányában aktivizálnak, hanem ismét csak az etnikai csoportképzést, a totalitárius megközelítést erősítik. Végül a kommunisztikus kultúra maradványai (az egyenlőség követelése, a vezér tisztelete, az emberi jogok lebecsülése stb.) szintén elősegíthetik az etnikai identitásteremtés kizárólagos jelleggel való érvényesítését.

Jugoszlávia, Tito 1980-ban bekövetkezett halála után rohamosan elvesztette azt a képességét, hogy a felgyülemlett problémahalmazt kezelni tudja. A felemás reformok útjában akadályt jelentettek mind a korábbi nomenklátúra érdekei, mind a szövetségi köztársaság tagállamainak egyre jobban elkülönülő útjai. Hat sajátos nacionalizmus kialakulását lehet regisztrálni.

A szerb nemzeti gondolat középpontjában egy mítizált történelemszemlélet terpeszkedik, mely főként a középkori Szerbiának, Bizánc – úgymond – törvényes utódjának újrateremtendő fényességét szuggerálja a mai szerb közösség számára. A történelmi tudat szoros összefüggésben érvényesül a vallási jelleggel, hisz a szerb ortodoxia a katolicizmust, és az iszlámot egyaránt ellenfélnek-ellenségnek tekinti. Az egyéni minták szintjén meghatározónak számít a hajdani szabadcsapatoknak, a partizánoknak és a fegyveres földműveseknek a példája. A törökök elleni kollektív küzdelem emléktárából fontos a faluközösségek mítizált harmóniája és emberfeletti morálja. Az újkori múltból emlékezetes még a török uralom alóli megszabadulást követő pusztítás, amikor "megszabadultak" minden szerbiai török műemléktől. A világháború pedig sokak számára a horvát usztrasák véres kegyetlenségével asszociálódik. Mindezen elemek a nyolcvanas évek szerb mozgalmi számára különös erővel jelentek meg Koszovo dolgában, hisz itt a hajdani rigómezei csata nemzetképző funkciója egy szinten jelent meg azon fenyegetettséggel, hogy a most már 90%-os albán lakosság előbb-utóbb megfoszthatja Szerbiát legfontosabb történelmi színhelyétől. Nem véletlenül Koszovo indította el karrierjének útján a poszttitosta állam első számú emberét, Milošević elnököt. A szerb nacionalizmus

gondolatvilágában az elmúlt évtized folyamán az összes többi jugoszláviai nacionalizmus mint ellenség tételeződött.

A szerb nacionalizmusnak kizárólagos jellegét tekintve, a koszovói albán lehet a legtisztább tükörképe. Ők magukat a hajdani illírek utódainak tekintik, vagyis akkor ők előbb népesítették be a Balkánt, mint a szerbek. A török uralom alatt nagyobbik részük áttért az iszlám hitre. Amikor az európai török birodalmat az 1878-as berlini kongresszuson lényegében eltakarították, az albánok maradtak ki egyedül az önálló államalapítók sorából. Számukra csak 1913 hozott e téren változást. Akkor is megosztott maradt az albánság az új államhatárok miatt. A titói Jugoszlávia albánjai relatíve jobb körülmények közt élhettek és fejleszthették nemzeti tudatukat, mint a legutóbbi időkiig ősortodox kommunista Albániában. A koszovói mozgalmakat viszont a szerbek olyan brutalitással igyekeztek elfojtani, ami nem véletlenül szült ellenhatást.

Mindazonáltal a szerbek legfontosabb ellenfelei nem az albánok, hanem a horvátok. Ennek alapjaként említhető viszonylagosan nagyobb lélekszámuk, katolikus vallásuk, továbbá a komoly létszámot mutató horvátországi szerbség és a világháborúban az usztasáktól elszenvedett pusztítások és megaláztatások. Az önállósulni kívánó Horvátországnak már a gondolata is a véres usztasa fasizmust idézte fel az "által" szerb fejében. Magában a horvát nemzeti gondolatban ambivalenciák uralkodnak. Történeti tudatuk meghatározó eleme a X-XI. századi horvát királyság dicsősége, a későbbi századokból a Habsburg uralkodóházzal való viszonylagosan sikeres kooperáció, majd a XIX. századból az illírismus eszméje, mely hozzájárult a délszlávok későbbi integrációs kísérletének megalapozásához. A titoista évtizedek jólétét egyre inkább megmérgezte a horvátok számára az a tudat, hogy ők kénytelenek finanszírozni a fejletlenebb keleti területeket. Ez ellen már a hetvenes évek legelején megmozdult a köztársaság kommunista elitje, s mikor e mozgolódást Belgrád keményen letörte, a horvátokban komolyabban újra felmerült, valóban jó-e nekik e délszláv egység, főként annak szerb kiadása. E dilemma erősödött fel a nagy változások idejére, s emelte a nemzeti irányultságú Horvát Demokratikus Közösséget a hatalomba.

A szlovének esetében a nyolcvanas évek elejétől volt érezhető a nemzeti út keresése, amikor is a szlovének láthatták a koszovói példát, pontosabban azt, hogyan bánik a belgrádi központ a sajátosságokat kereső más nemzetbeliekkel. A szlovén nemzettudatban a viszonylag homogén lakossági összetétel mellett számottevő az eltérő nyelvre épülő saját kultúra s az a mentalitás, amellyel a szlovének igazi közép-európainak tartják magukat.

A macedón és bosnyák muzulmán törekvések mutattak leginkább hajlandóságot arra, hogy a szerb nacionalisták fő törekvéséhez, Jugoszlávia területi integritásának fenntartásához hozzájáruljanak.

A macedón nemzettudat a múlt századi macedón kérdésből származtatható. Ennek az volt a lényege, hogy a földrajzilag egységes területnek számító Macedóniát felosztották több új állam közt (Szerbia, Bulgária, Görögország, illetve később Albánia).

A macedónok történetileg a X. századi nyugat-bulgáriai birodalom örökösének tekintik magukat. Nemzeti arcképcsarnokuk kiválóságait olyanok alkotják, mint a szláv írásbeliség apostolai, Cirill és Metód. A testvérpár által szláv nyelvre történő bibliafordítás az ortodox kereszténység nyelvét jelenti ezer esztendeje. Ugyanakkor újkori államiságuk csupán évtizedekkel mérhető, ezért a macedón elit ugyancsak összefonódott a szocialista nomenklatúrával. A boszniai muzulmánok jószereivel csak a hatvanas évek vége óta tekintik magukat önálló nemzetnek. A múltteremtés annál nagyobb erővel folyt azután. A XIV-XV. századi bogumil eretnekek számítanak a legfontosabb ősöknek (a bogumilok is csak prófétaként tisztelték Jézust, akárcsak az iszlám vallásban). A török hódoltság idején a muzulmán bosnyákok a helyi társadalom privilegizáltabb rétegeit képezték (ők voltak a városiak, ellentétben a földműves szerbekkel, körülből nagyobb számban kerültek ki a Török Birodalom felső vezetői). A múlt századi valóság sajátos hozadéka volt az osztrák államigazgatás érvényesítése, vagyis egyfajta nyugati modernizáció a Balkán szívében. Az elmúlt évtizedekben is jellemző volt, hogy a muzulmán lakosság ügyesen prosperált, s láthatóan a szerbeket megelőzve gyarapodott-építkezett Bosznia-Hercegovinában.

Ennyi egymással szembefeszülő nacionalizmus tán önmagában is elegendő lehetett volna egy újabb balkáni háborúhoz. De ezt a lehetőséget többszörösére fokozták azok a társadalmi csoportok, amelyekről állítható, hogy egzisztenciális érdekeiket, épp a háború szolgálja. Elsőként és leginkább meghatározóként a hatalmasra duzzasztott jugoszláv néphadsereg – egyfajta állam az államban – említendő. Nem véletlen, hogy 1990 végén, miután a Jugoszláv Kommunista Szövetsége szétesett, a hadsereg tisztjei hozták létre az utódmozgalmat. Azután már nem kellett mélyreható váltás ahhoz, hogy Jugoszlávia megmentése helyett Nagy-Szerbiát igyekezzenek megteremteni. Nem kellett az ő körükben, hisz a felső tisztikar mindig is szerb volt. Viszont a néphadsereg stratégiai váltása akkora tévedésen alapult, amelyért lakolniuk kellett. A jugoszláviai népek jó része nem akart ugyanis Nagy-Szerbiát. A tévedés következményeként a hadsereg is szétesett, pontosabban két részre szakadt. Az egyik a fő felelős a későbbi boszniai genocidiumért. A szerbiai és montenegroi rész Milošević ügyes taktikázása következtében jelentősége javát elveszítette (Milošević saját érdekében is a rendőrség fejlesztését favorizálta a seregével szemben). A sereg elitjének jugoszláv elkötelezettségét támogatta a korábbi pártbürokrácia tetemes része. A háborúban érdekeltek tarka hadát alkotják még az értelmiség egyes hangos csoportjai, a fél- vagy teljesen illegális

kereskedelem haszonélvezői, az évtizedek óta hatalmas számot kitevő munkanélküliek közül azok, akik busás jövedelmet remélnek a háborúskodásból (beleértve a fosztogatást is). Mindezen alkotó elemek köréből igen számottevő professzionális háborúskodó "szakma" termelődött ki, amely egzisztenciális számításai egyértelműen az elhúzódó háborúhoz kapcsolja.

Nem érdektelen a háború szakaszainak rövid áttekintése. Az erőszak megjelenése 1990. augusztus 17-re datálható, amikor a horvátországi "kra-jina" szerbjei fellázdáltak az újonnan választott horvátországi vezetés ellen. Barikádharc, saját közigazgatás szervezése és sok más akció következtében 1991 nyarára a horvát területek negyedét vonták ellenőrzésük alá.

A második szakasz az alig pár hetes szlovéniai háború volt, amikor a néphadsereg keményen elszámította magát, s a jól szervezett helyi területvédő brigádoktól érzékeny vereségeket szenvedve 1991. július 18-án döntött teljes kivonulásáról.

A harmadik szakasz kezdete az előbbi végével esik egybe, amikor a Szlovéniából visszavont sereg rátört Horvátországra. A szabadcsapatok mozgását a szerbek összekapcsolták a városok professzionális bombázásával (Vukovár, Dubrovnik). A szerbek által elfoglalt területeken a lakosság fele nem szerb volt; ennek vagy el kellett fogadnia a szerb uralmat, vagy – főként – mehetett világgá. 1991 végén az európai országok jó része elismerte a független Horvátországot. Az elfoglalt, illetve horvát kézen lévő területek közé az ENSZ, békefenntartókat küldött, s így a szerbek azt remélték, a status quo (javukra) hosszú távon is fenntartható. Ennek tudatában a horvátországi harcterekről a sereg jelentős részét Boszniába vezényelték. Itt céljuk a muzulmán lakosság kisemmizése volt, s ehhez nem áttalották a horvátok támogató-tevéleges részvételét is megszerezni. Utóbbiak egy ideig voltak is oly naivak, hogy a szerbek orruknál fogva vezessék őket.

A negyedik háborús szakaszban tehát az előzőben ellenfelek egy gyé-kényre kerültek, míg az ötödikben a horvátok mégis inkább a bosnyákok oldalára álltak. 1993 tavaszától a muzulmánokkal szövethető horvátok több irányban próbálták visszaszorítani a szerbeket, de ezt pár érzékeny vereség után abbahagyták. A horvátok, tán nem oly mértékben, mint a szerbek, de szintén szörnyűséges háborús bűntettekkel követték el népiirtástól a világhí-res mostari híd lebombázásáig.

A hatodik szakaszban az amerikai nyomásra összehozott muzulmán-horvát föderáció bizonyos sikereket kezdett elérni a köztársaság 70%-át birtokló boszniai szerbek ellen, különösen amikor Szerbia változtatott politikáján, s a nemzetközi megegyezést konokul megtorpedózó boszniai szerbektől megvonta támogatását.

A harmadik balkáni háború történetéhez az is hozzátartozik, hogy nem csupán résztvevői voltak, hanem sajnálatosan passzív asszisztensei is a

nemzetközi szervezetek és a nyugati államok köréből. A nyugati országok részéről főként olyan idegenkedés nyilvánult meg, amely nem kívánt költeni a zavaros viszonyokkal és középkori mentalitással terhelt régióra. A népir-tásnak és az emberi jogok durva megsértésének szavakban oly határozott elutasítása így közvetetten elősegítette a háború eszkalálódását. E kétar-cúsághoz tartozik a sokat vitatott fegyverembargó kérdése is, hisz köztu-dottan a volt jugoszláv néphadsereg, a majdani Nagy-Szerbia megvalósi-tásának fő eszköze rendelkezett egyedül komoly fegyverzettel. Ellenfelei évekig nem. Egyes német szemlélők a háborút már 1992-ben a harminc-éves háborúhoz hasonlították, mely csak akkor ér véget, ha minden elpusz-tul, ha minden résztvevő totálisan kivérzik.

Krizžan, Mojmir: Postkommunistische Wiedergeburtethnischer Nationalismen und der dritte Balkan-Krieg. = Osteuropa, 45.Jg.1995. 3. H. 201-218. p.

S,P.

"Etnikai tisztogatás" Bosznia-Hercegovinában (Egy város példáján)

Stephan Müller, a bécsi Ludwig Boltzmann Institut für Menschenrechte munkatársa két másik szerzővel – Paul Angelivel és Andreas Richterrel – együtt Zvornik város példáján dolgozta ki az alább referált tanulmányt, amely egy ENSZ-jelentés és egy külön, 887 menekült kikérdezése alapján készült jelentés adatait foglalja össze.

Zvornik a Drina mentén a szerb bosnyák határon fekszik. Két közúti és egy vasúti híd teremti meg itt az összeköttetést Szerbiából Tuzla és Szara-jevó felé, ezért stratégiaileg fontos település. A város a jugoszláviai köz-igazgatás értelmében a környék falvait is magában foglalja, tehát a mi fogalmaink szerint inkább járásnak felel meg. Az 1991-es népszámlálás a járásban 81 111 lakost regisztrált. Közülük Zvornikban 59,4% bosnyáknak, 38% szerbnek vallotta magát. A környék falvaiban az arány: 61% bosnyák és 29,2% szerb, a többi horvát vagy egyéb nemzetiségű, ami többnyire romákat jelent.

1991/92 fordulóján jelentek meg itt a jugoszláv néphadsereg egységei. A támadásában ennek szerbiai és boszniai egységei vettek részt, továbbá paramilitáris, azaz a még egységes Jugoszláviában megszervezett területi védelmi egységek. Ezek raboltak és embereket adtak át a Szerb Önkéntes Gárdának, amelyet vezetője után Arkan-csoportnak hívtak. E csoport tagjai voltak a fő támadók, miközben kegyetlenül viselkedtek, de nem ittak, viszont kábítószert használtak. A helybeli szerbektől megszerezték (további "fel-használásra") a gazdag muszlinok névsorát. Šešelj vajda emberei viszont

részegeskedtek, zsákmányoltak, minthogy bűnözők is voltak köztük. A Beli Orlovi (Fehér Sasok), az 1990-ben újjáalakult fasiszta szervezet milicistái, csak a támadás második szakaszában vettek részt, katonailag biztosították a helyzetet, és segédkeztek a deportálásban. Dragan Vasiljković emberei, a draganisták csak májustól szerepeltek: ők, mintegy 750-en vették kézbe a közigazgatást. A harcokban csak Horvátországban vettek részt, többekévé korrektil. Olykor mentettek is embereket, miközben a helyi szerbeket ők képezték ki, és alkalomadtán nem riadtak vissza a fosztogatástól sem. Rajtuk kívül még további kisebb szabadcsapatok is elő-előfordultak a térségben.

A lakosságon belül azelőtt jó volt a viszony, a visszaemlékező muszlimok mindössze 4%-ának nem volt személyes barátja a szerbek között. 1991 nyarától kezdve azonban rosszabbodott a helyzet, mígnem az év végén megjelent a jugoszláv néphadsereg. Egységei olykor két hétig is eltartó hadgyakorlatokat tartottak. Minden helybeli szerbet felfegyvereztek. A szerbek egy hétvégen el is tűntek, a visszaemlékezők szerint ez főpróba lehetett.

1992. április 4-5-én a szerbek barikádokat emeltek, és észak felé elvágták az utat. A muszlimok 6-án már nem állhattak munkában, ők is barikádot emeltek. Sok család már ekkor elmenekült, de még 6-7-én is voltak közös tüntetések a béke mellett. A rendőrség alakulataiban a szerbek és a muszlimok addigra elkülönültek egymástól. Sok muszlim menekült érkezett a környező falvakból, ezzel szemben a szerb tévé muszlim fenyegetésről szólt.

Április 8-án még tárgyalások folytak a város békés átadásáról azzal, hogy a városközpont a muszlimoké lesz, az északi rész a szerbeké. A katonai támadás április 8-10/11 között ment végbe. Utána még Kulagradban 30-100 főnyi muszlim tartotta magát (a szerbek több ezer főről beszéltek), ám április 26-án ez a település is elesett. A támadás szerb és bosnyák területről indult, páncélosokkal, tüzérséggel és gyalogsággal. Április 8-án éjszaka a várost bombatámadás érte 9-én a szerbek ultimátumot intéztek a város átadására. A nap folyamán Arkan csapatai elfoglalták a központot és a rádiót. A győztesek gyilkoltak, és nőket erőszakoltak meg. Menekülni csak Kelet felé lehetett, szerb területre vagy dél-nyugat felé. A Kulagrad melletti Divic falut április 26-án már ellenállás nélkül foglalták el a szerbek.

A közigazgatás az első napokban egy válságstáb kezébe került, ez a szerb demokrata párt és a szabadcsapatok embereiből állt. Éjjeli kijárási tilalmat rendeltek el. Április 10-én és 15/16-án a rádió az elmenekülteket felszólította a visszatérésre. A városban a muszlim férfiak csak írásos engedéllyel közlekedhettek, az asszonyok viszont elmehettek a Drina szerb partjára bevásárolni. A muszlimok már nem állhattak munkába, kivéve ott,

ahol szakmai szempontból szükség volt rájuk, pl. a kórházban, ahol csak május 19-én bocsátották el őket.

A helybeli szerbek jórészt a szabadcsapatokban tevékenykedtek. Aki közülük a muszlimok érdekében szólt, azt meggyilkolták. Április végén a szerb lakosok visszatértek, a csapatok eltávoztak, átmeneti megnyugvás állt be. A menekülteket azzal hívták fel a visszatérésre, hogy vagyონukat május 15-ig be kell jelenteni, különben Zvornik szerb község tulajdonába megy át. Sokan ezért vissza is tértek.

Május 10-én új szabadcsapatok jelentek meg, a férfiakat elhurcolták, a menekülés már lehetetlen volt. Ekkor indult meg a szervezett deportálás. Először felkínálták, hogy a muszlimok ajánlják fel házaikat cserébe másutt lévő szerb lakásokért. A várost a muszlimok regulárisan csak akkor hagyhatták el, ha előzőleg lemondtak vagyonukról. A deportálás május vége és július eleje közt zajlott le: a helyi szerb vállalatok teherautóin vitték az embereket Szerbiába (Szabadkára) vagy Tuzla mellé. A megkérdezett muszlimok 50,4%-a elmenekült, 47,1%-át deportálták, a többiek más módon mentek el. A járás falvaiban a deportáltak aránya 67,7-88,4% közt mozgott.

A megkérdezett muszlimok szerint az egész akciót valószínűleg felülről eleve megtervezték. A felelősség csak részben a hadseregé, mert már sok volt az önkéntes, és mert sokan nem engedelmességek a behívásnak vagy dezertáltak. A hadsereg egységei már szerb jelvényeket viseltek, bár a gépeken még jugoszláv felségjelek voltak. A foglalás után a városban és a járásban a civil és a katonai struktúrák összefonódtak. A hatalmon a néphadsereg, a szerb demokrata párt és a szabadcsapatok tagjai osztoztak. A szabadcsapatok teljes cselekvési szabadságot kaptak. A muszlimok szerint a történeteket tolerált káosznak lehetne nevezni. A Szabadkára deportáltak ott útlevelet kaptak, hogy Magyarországon át Ausztriába menjenek.

(A történész recenzió persze nem állhatja meg a következő megjegyzés nélkül: a történeti módszertan nézőpontjából az egész elbeszélés bizonytalan alapokon nyugszik, hiszen csak az egyik fél utólagos emlékezéseire támaszkodik. A másik fél meghallgatása után lehetne csak valamiféle álláspontot elfoglalni.)

Müller, Stephan – Angeli, Paul – Richter, Andreas: "Ethnische Säuberungen" in Bosnien-Herzegowina. Eine Untersuchung am Beispiel der Stadt Zvornik in Nordostbosnien. = Südosteuropa, 44. Jg. 1995. 5. H. 290-309. p.

N.E.

Multikulturális eszme és a "politikai korrektség" az USA-ban

Először valószínűleg sztálinista-maoista körökben mondhatták valakiről irónikusan a hatvanas években, hogy nézetei politikailag korrektek. Majd átvették a balosok szélesebb táborában, ideértve a feketéket és a feministákat is. Először egy fekete szerző művében jelent meg nyomtatásban az az állásfoglalás, hogy "valaki nem lehet politikailag korrekt s egyben sovíniszta" (azaz a feketék egyenjogúságát valló, de ebből a fekete nőket kizáró). Az első időszak fogalomhasználatához hozzátartozott a kétarcúság, a játékosság, a szkeptikus ironia.

A továbbiakban a fogalmat felkapták a jobboldaliak is, de körükben már merevebb, egyértelműbb eszközzé vált az ideológiai harcban. Húsz-harminc év alatt ez a csoportkeretek közt dívó minősítés átkerült a tudományos szövegekbe, a politikai csatározások színterére, majd a médiákon keresztül a köznapi nyelvhasználatba.

Ezek után, mondhatni, ahány ház, annyi szokás, vagyis annyi definíció, annyi megközelítés. Akik pozitív tartalmat szánnak a kifejezésnek – főként baloldali vagy liberális körökben –, azok szerint olyan elméletet és gyakorlatot jelöl, mely az igazságtalanságok (szex, faj, osztály vagy egyéb szociális karakterisztikák) elleni harcot támogatja. A jobboldali-konzervatív nézeteket vallók szerint a kifejezés a liberális és baloldali egyetemi csoportok harci eszköze a beszédek és előadások tartalmának ellenőrzésére, cenzúrázására, mindig hivatkozva a multikulturalitás felsőbbrendű értékeire. A New Yorker című képeslap cikkírója 1991-ben úgy vélekedett, hogy a politikai korrektség (PK) fogalmával operálókat végső soron az egyesíti, hogy szerintük a nyugati civilizáció, beleértve az amerikai társadalmat is, végérvényesen és reménytelenül rasszista, elnyomó, a nőekkel szemben hegemonista. Ilyen széles fogalomhasználat alapján azután már minden előkerült: az egyetemi tantervek értékelése PK-szempontról, az amerikai civilizáció végzetes bajai, a tömegkommunikáció hatalmaskodása stb. Sok egyetemi kutató számára fő téma lett a PK szellemi gyökereinek felkutatása Nietzschétől Heideggerig és Marxtól Freudig. A PK ellenzői olyan ítéleteket fogalmaznak meg, hogy a kifejezés hitvallói voltaképp a német irracionális-mussal kívánják relativizálni az eredeti amerikai értékeket. Mások még inkább tágtíják a kritika körét: szerintük az egész PK-mánia azt jelzi, hogy az egyetemi körök már végképp nem tudják, mivel foglalkozzanak, annyira el vannak szakadva a valóságtól. Más szóval: a politikai irrelevancia leplezésére használják ezt a retorikai radikalizmust – ismét csak a tősgyökeres amerikai értékek bomlasztására. A konzervatívnak tekintett National Association of Scholars lapjában olyan értékelést olvasni, hogy a PK okozta veszélyt nem az jelenti, hogy mire használják egyes baloldaliak, hanem

azon liberális szándék okán, amely az egész véleménynyilvánítást kontroll alá kívánja vonni.

Liberális oldalról párhuzamot vonnak a posztmodern, posztstrukturalista és neo- marxista elméletek, illetőleg a politikai szintéren megjelenő multikulturalista, feminista és egyéb PK-irányultságú mozgalmak közt. Általánosabban fogalmazva: a PK hitvallói el szeretnék érni a társadalmi értékek, az anyagi, szellemi, kulturális és nyelvi javak újraelosztását, s ennek kapcsán újraértelmezni múltat, jelent és jövőt. Így a multikulturalitás fogalmának lényegi mondandója az, hogy a nem-fehér kultúrák vagy civilizációk is kapjanak kellő színteret az eddig döntően fehérek uralta Amerikában, hogy a kisebbségek és a nők valós politikai erővé válhassanak. Ebbe elsősorban azt értik bele, hogy a mozgalomnak elő kell segíteni minden eddig elnyomott társadalmi csoport jobb megismerését és megismertetését. Egy újabb kritikai értelmező úgy vélekedik, hogy a baloldaliak, miután felismerték az osztályharcos teóriák hatástalanságát, frusztráltságukban nyúltak a nemi és faji gravitású kérdésekhez, még pontosabban ezek elméletieskedő interpretálásához. E kritikusok attól tartanak, hogy a korábban előszeretettel olvasztótégelynek minősített Amerikát a multikulturalisták szétszakítják szeparatista csoportosulásokra, más szóval Amerikát belülről "balkanizálják". Ezt nevezik a kritikusok az amerikai liberálisok öngyilkos megnyilvánulásának. Egyes konzervatívok megkülönböztetést tesznek a multikulturalitás és a több- vagy sokfajúság közt. Még az utóbbit ténynek veszik, addig az előbbit olyan veszélynek, mely gyöngítheti a közösen elfogadott értékek mentén szerveződő amerikai társadalom életképességét. Azt kérdezik, hogyan fognak az új bevándorlók integrálódni a társadalomba, ha annak megszűnik az értékkehéziója, ha nem lesznek közös mértékek.

A PK, a multikulturalitás támogatói szerint ők nem kérdőjelezzik meg az amerikai társadalom közös vagy egységes létét, de a hierarchia nélküli kulturális pluralizmust szeretnék érvényesülni látni. Az ellenzők viszont úgy látják, hogy ezek az újabb "-isták" fel akarják forgatni az egyetemi tanrendeket, használhatatlan lim-lomnak minősítik a nem kellően "poszt"-elméleteket. A PK támogatói ellenben nem értik, miért vált ki felhördülést egy Frantz Fanon felvétele a tematikába, s nem tudnak más következtetésre jutni, minthogy ellenfeleik képtelenek szakítani az egyoldalú Nyugat-imádatlaltal, a nyugati civilizáció szupremáciáját valló kritikátlan dicsőítéssel. Amire a válasz: egy-egy új érték elismertetése senkit nem zavarna, de itt teljes leváltásra készülnek egyesek. Akiknek nem volt jó a hagyományos Amerika, azok most egy afrikai identitást szeretnének előnyben részesíteni. Ezek a viták az amerikai tömegkommunikációt is elérik, amelynek szinte korlátlan a nézetformáló hatása, főleg ha tudunk arról, hogy az amerikai háztartások fele egyetlen könyvet sem vásárol egész évben.

E viták mégsem hordoznak akkora potenciált, hogy kettészakítsák az amerikai társadalmat, viszont azt bizonyára elérik, hogy szakadás jöjjön létre a korábbi angolszász hegemon gondolat, az olvasztótégely-elmélet hosszú-hosszú évtizedei után. Nem lehet majd oly kritikátlanul beszélni a fejlődésről, az állandó haladásról, a demokrácia, szabadság és egyenlőség egyébként sohasem volt csodás érvényesüléséről. A vita elvezethet oda, hogy alaposabban, mélyebben magába néz az amerikai nép, s felfedezi a kétértelműségeket, a belső ellentmondásokat, a társadalmat valóban megosztó különbségeket.

Erre annál is inkább szükség van, minthogy Amerika ma már nem egyszerűen az európai népek mikrokozmosza, hanem egyre inkább az egész világ mikrokozmosza, miközben a demográfia alakulása és a változatlanul erős bevándorlás hosszabb távon gyökeresen megváltoztatja az amerikai társadalmat. Demográfiai előrejelzések szerint 2010 tájékán a 18 év alatti korosztályok körében közel 40% már a kisebbségi csoportokhoz fog tartozni. A jövő Amerikája bizonyára kevésbé lesz fehér és kevésbé lesz férfi-dominanciájú társadalom. A baloldaliak szemszögéből a meghatározó változások nem vitathatóak, viszont problémának tartják, hogy a társadalom túl lassan fogja fel és engedi érvényesülni őket. A Reagan+Bush-korszak pedig még inkább hátráltatta az új folyamatok érvényesülését. Más szóval, a társadalmilag meghatározó csoportokban a kisebbségek nincsenek számarányuknak megfelelően reprezentálva. A jobboldaliak viszont, élükön talán R. Nixon volt elnök alakjával, a süllyedő életminőséget érzékelik, a kiválóság, a teljesítmény-orientáltság megingását.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a PK korai szűk körű, játékos fogalomból átfogó, paradigmaváltást is érintő kifejezéssé vált, amely körül az amerikai társadalom legvitálisabb problémáit lehet megfogalmazni, helytől, időtől és társadalmi orientáltságtól persze nem függetlenül. A PK oktatási determinánsból széles körben használt eszközzé vált, ideológusok és politikusok, médiaszakemberek és átlagpolgárok egyaránt élnek vele. Lehetne ironizálni azon, hogy miközben a Szovjetunió összeomlása nyomán az amerikai világhatalmi szerep jószerével megkérdőjelezhetetlenné vált, belülről az amerikai társadalom elkezdi felszámolni ezt a hegemon szerepet illetőleg annak alapját. Több jel arra mutat, hogy a hagyományos vagy konzervatív tradicionalizmus és a pluralista sokféleség vitája most és még sokáig nem dönthető el egyik fél javára sem, egyik irányzat sem tudja maga mögé állítani az amerikai polgárok meghatározó többségét. Nagy kérdés, hogy az oktatás, a médiák, a közgondolkodás általában felkészült-e az átfogó és mélyreható változásokra, melyekre akarva-akaratlanul, de szükség van, avagy inkább érvényesül a stabilitás, az ortodoxia iránti nosztalgia, mellyel csak nehezíteni lehet, de feltartóztatni biztos nem a fundamentális

átalakulást. A PK tehát felfogható válságjelként is, de jó ehhez hozzátenni, hogy intellektuális dolgokban a krízis mindenképpen az életnek a jele.

Kurthen, Hermann–Losey, Key M.: How to Cope with Cultural Diversity: What is the U.S. Debate on Political Correctness Really About? = Politik und Gesellschaft, 1995. 1. H.46-58,

S.P

Migrációs politika Latin-Amerikában

A Revue Européenne des Migrations Internationales vezércikkében Hervé Domenach és Michelle Guillon arra utal, hogy a folyóirat 1985-ben foglalkozott utójára latin-amerikai kérdésekkel. Azóta a helyzet gyökeresen megváltozott, demokratikus rezsimek léptek a régiek helyére. A migráció csak Mexikó vonatkozásában jelentős, az USA felé többnyire csak a határvidékre korlátozódik. Az emigráció szimbolikus jelentőségű is, tiltakozás a mindenkori uralkodó rendszerek ellen. Korábban nagy volt a bevándorlás, Menem argentin elnök pl. közel-keleti származású, a perui Fujimora japán.

Leilo Marmora ugyan ebben a számban található tanulmánya a latin-amerikai kormányzatok migrációs politikáját vizsgálja és annak kihatását a regionális fejlődésre. A világtrend 1989 utáni konszolidálódása ebben a vonatkozásban is érezteti a hatását. Bár a demokratikus rezsimek szabaddá tették a személyek vándorlását, de a gazdasági helyzet mindenütt romlik: 1982-91 közt 214 milliárd dollár adósság halmozódott fel. Míg 1978-ban Latin-Amerika még 5,8%-ban részesedett a világkereskelemből, 1988-ra ez 4,5%-ra esett vissza. Ezért is nő a migráció. Sajátos jelenség az etnikai kultúra előretörése.

A migráció első problémája a munkaerő kérdése, ahogy az már a gyarmati korszak óta így volt. Potosí ezüstmányáiban pl. egy millió bennszülött dolgozott. Őket hamarosan felváltották az afrikai néger rabszolgák, akiket a bányászat mellett a cukorültetvényeken, általában a mezőgazdaságban foglalkoztattak. A 19. századra azonban már Afrikában is megnőtt a munkaerő iránti kereslet. A rabszolgakereskedelmet Peru pl. már 1854-ben megtiltotta, ezért jött a kínai bevándorlás. Braziliába olaszok érkeztek nagy számban. 1902-ben azonban az olasz kormány berekesztette az elvándorlást, ezért az olaszok helyett japánok jöttek. Argentína egyenesen ösztönözte a bevándorlást. A kényszermigrációt ekkorra már mindenütt felváltotta a spontán vándorlás, a bevándorlók munkabért kaptak, vagy felesbérletet vállalhattak.

A migráció a kormányok politikájában azért is játszott vezető szerepet, mert ennek révén lehetett új földterületeket elfoglalni. A kivándorlók az

Újvilágban katonailag meg is védhették magukat. Így került Colbert idején sok francia Kanadába. A spanyol és portugál gyarmatosítás is ezt a módszert alkalmazta. A függetlenségüket kivívó államok egyenesen telepítettek a lakatlan területekre, hogy ezzel is bizonyítsák a rájuk való igényüket. Venezuela már 1831-ben hozott erre vonatkozó törvényt, Paraguay 1861-ben. Mexikónak Spanyolország, az USA, sőt Oroszország igényeivel szemben kellett a területet betelepítenie, erre már 1822-ben keletkezett törvény. Az 1847-es háborúban az ország majdnem fél területét elvesztette, ezért is volt fontos a bevándorlás.

A kormányok gondja mindenütt a helyi lakosság védelme volt, elsősorban politikai szempontból. Az új államok később sorra tilalmazták a bevándorlást, hogy így távoltartsák az anarchistákat és egyéb forradalmi elemeket, míg a korábban jöttek asszimilálása révén nemzeti identitást próbáltak teremteni. Ezért a rokon népek (latinok) bevándorlását könnyebben megengedték. Az 1929-es világgazdasági válság után viszont a munkaerő érdekében szüneteltették a bevándorlást, az 1970-es években pedig megint politikai okokból. Argentína már 1933-ban törvényt alkotott arról, hogy a munkások 60%-ának argentin állampolgárnak kell lennie. A bevándorlást inkább csak a mezőgazdasági területekre engedték meg. Az 1960-as években újabban, a városba áramlás miatt függesztették fel a bevándorlást.

A migrációs politika mindenütt összefügg a regionális fejlődés kérdésével is, ez pedig a gazdasággal. Az 1930-as években emiatt fogták vissza a bevándorlást. 1945 után abban a reményben segítették elő, hogy ezáltal új technológiákat sikerül meghonosítani. Az 1960-as években, Venezuela kivételével, tiltották, az 1990-es években ismét engedélyezték ezt a sajátos népmozgalmat.

Ez alkalommal a világgazdaságra való nyitás volt az ok. A liberális politika ui. a regionális integrációt kívánta elősegíteni. Az Európai Unió előbb az áruk szabad forgalmát segítette elő, azután a személyekét is. A személyek áramlása csökkent, mert csökkentek az egyes országok közti különbségek. Latin-Amerikában is találhatók hasonló vonások, ezért a migráció elősegíti a regionális integrációt. Persze a politikai biztonság továbbra is elsőrendű szempont. Három régió jött létre, Közép-Amerika, az Andok országai és hat déli állam. A terrorizmustól és a kábítószerkereskedelemtől való félelem most sem enyhült. A vízumkényszer megszüntetését Közép-Amerikában még csak tervezik. Az Andok integrációjában a munkaerő védelme áll az első helyen, míg az állampolgároké több másik országban. A felvetődő problémákat többnyire kétoldalú szerződésekkel oldják meg. 1977-ben Kolumbia és Ekvádor kötött ilyen szerződést. Ennek értelmében az okiratokkal nem rendelkező lakosok 2 évi helybenlakás után kapnak személyi igazolványt, ha a rendőrség közreműködésével bizonyítani tudják, hogy legális tevékenységet folytatnak.

Domenach, Hetvé – Guilon, Michelle: Editorial. = Revue Européenne des Migrations Internationales, 11. vol. 1995. 2. no. 7-9. p.

Marmora, Leilo: Logiques politiques et intégration régionale. Les migrations en Amérique Latine. = Uo. 13-31. p.

N.E.

Kisebbségi jog

Oktatási törvények Romániában és azok magyar vonatkozásai

1995. június 28-án a román szenátus és képviselőház egyeztetve és elfogadta a 84/1995-ös számot viselő Oktatási Törvényt. Másnap 53 ellenzéki képviselő – magyarok és románok – a törvény alkotmányellenességére hívták fel az Alkotmánybíróság figyelmét és óvást nyújtottak be ellene. A legfelsőbb jogásztestület az óvását elutasította, majd Ion Iliescu államelnök aláírásával szentesítette a törvényt. Az RMDSZ polgári engedetlenségi mozgalmat indított a diszkriminatív, magyarelles jogszabály elfogadása miatt. Ezzel szemben a román politikai élet irányítói, és a médiák olyan közhangulat kialakításán fáradoznak, miszerint az új román oktatási törvény az európai normák fölött áll, a magyarok pedig hetvenöt éve kiváltságokat szeretnének az őslakosság kárára érvényesíteni és szeparatizmusra törekednek. Valójában ez a törvény eszköz a román nemzetállam megálmodóinak kezében, mely jelentősen hozzájárul a nem románok asszimilálásához vagy elüldözéséhez. A magyarság pedig védekezik. Szülőföldjén, több mint ezer éves hazájában, anyanyelvét és kultúráját ápolva szeretne megmaradni magyarnak. Az alábbiakban dióhéjban megkíséreljük fölvezetni az elmúlt hetvenöt év oktatáspolitikai történéseit, melyekből nyilvánvalóvá válik a jelen törvény valós célja.

Még a trianoni békediktátum előtt, 1919. december 19-én Románia Párizsban aláírta a Kisebbségi Szerződést a Szövetséges és Társult Főhatalmakkal. A békekonferencia arra kötelezte Romániát, hogy a neki juttatott területeken a nem románok részére biztosítsa az alapvető emberi és állampolgári jogokat. Ezt azért is kellett hangsúlyozni, mivel az 1878-as berlini kongresszuson vállalt ilyen irányú kötelezettségeit nem teljesítette. (Ez a kongresszus ismerte el Románia függetlenségét.)

A párizsi Kisebbségi Szerződés kimondta, hogy egyetlen román állampolgár sem korlátozható anyanyelvének használatában a magán és vallási életben, a közéletben, valamint a bíróság előtt. Tehát ahol a románokon kívül jelentékeny arányban mások is élnek, a kormány köteles biztosítani az anyanyelvű oktatást. A szerződés 11. pontja leszögezi, hogy "Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek vallási és

tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen". Ezért az önkormányzatért folyik jelenleg is a harc, mivel mindeddig Románia e szerződés egyetlen pontját sem tartotta be.

Ezt megelőzően, 1918. december 1-én, – mikor a Román Nemzeti Tanács Gyulafehérvárra összehívta Erdély románságát és a Romániával való egyesülés mellett döntöttek – határozatot tettek közzé, melynek III/1-es pontja többek között kimondja: "...az együtt lakó nemzetiségek teljes nemzeti szabadságot kapnak: az oktatás, közigazgatás és igazságszolgáltatás saját anyanyelvükön történik..."

Most az önszántukból hozott határozatok, illetve a nagyhatalmak előtt vállalt kötelezettségek további sorsának alakulásából mindössze az oktatásügy néhány kérdését érintjük.

Már az 1919/1920-as tanévben 900 elemi (általános) iskolában szűnt meg a magyar nyelvű tanítás, a felsőfokú oktatást pedig felszámolták. A magyar nyelvű középfokú oktatást az állami iskolákban az évtized közepére szüntették meg.

A második bécsi döntést követően Észak-Erdélyben a magyar iskolahálózatot helyreállították. A román oktatási intézmények számát csökkentették – hiszen azokat a magyar településeken erőszakkal hozták létre –, de a hagyománnyal rendelkező falvakon és városokban, vagy ahol többségben voltak a románok, ott tanintézeteiket meghagyták. Sőt! A Horthy rendszer alatti Észak-Erdélyben a magyar középiskolákban kötelező tantárgyként tanították a román nyelvet.

Dél-Erdélyben 1943 végéig csak az egyházi iskolákban folyt magyar nyelvű oktatás. Ekkor azonban minden magyar iskolát bezártak.

A 2. világháborút követően a politikai és gazdasági helyzet valamelyes stabilizálódása, de különösen a Groza-kormány külföldet becsapó taktikázása lehetővé tette a magyar tannyelvű iskolák visszaállítását, illetve újak létesítését. Az 1946/1947-es tanévben már 1036 állami és 754 egyházi iskola működött, melyből 184 középfokú volt.

Az államosítást követően (1948) 383 magyar óvoda, 1320 általános iskola (I-IV. osztály), 440 V-VII. osztályos iskola (gimnázium) és 93 középiskola állt a magyar ifjúság rendelkezésére. 1947 ősztől Moldvában a csángó magyarok részére magyar iskolákat létesítettek.

Az államosítással együtt járt azonban a tanügyi reform is, ami legtöbb esetben a magyarok kárára történő folytonos változtatásokkal járt. Megszüntették az elméleti oktatást, helyettük pedig román-magyar tagozatos műszaki középiskolákat létesítettek. Ahol a magyarok szórványban éltek, sorra szüntették meg az anyanyelvű iskolákat.

Ekkor még nem bántották a négy magyar főiskolát és egyetemet. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem nyolc, a marosvásárhelyi Orvosi és

Gyógyszerészeti Intézet öt, a kolozsvári Művészeti Főiskola négy és az ugyancsak kolozsvári Mezőgazdasági Intézet egy karral működött.

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc után – melynek eseményeiben Erdély magyarsága is cselekvő részt vállalt, és a megtorlásokból is bőségesen kijutott neki – bizonyos közérzetjavító intézkedéseket tettek. Visszaállítottak néhány egykori magyar elméleti iskolát, a híres, többszáz éves oktatási intézmények neves személyiségeink (Ady, Kölcsey, Brassai, Bolyai...) nevét vehették fel, és engedélyezték az iskolák fennállási évfordulóinak megünnepelesét. A helyzet azonban 1958 őszén megváltozott, és a "kedvezmények" rövid korszaka lezárult. Megkezdődött a "magyar kulturális szeparatizmus és nacionalizmus elleni harc".

1958 februárjában látogatott Romániába Kádár János és csapata. Az ott tapasztaltakat Kállai Gyula Marosvásárhelyen a következőképpen összegezte: "Mi eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, most pedig személyesen is tapasztalhattuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége, a politikai, a gazdasági és kultuális élet minden területén."

Alighogy hazatértek az illusztris vendégek, máris nekilendült a különböző fokú iskolák "egyesítése" ami a magyar szó fokozatos, de teljes kiiktatásának veszélyével járt. Az 1966/1967-es tanévtől egyetlen magyar nyelvű szakközépiskola sem működhetett.

Amikor 1968-ban új oktatási törvénytervezet került a Nagy Nemzetgyűlés (Parlament) elé, a tárca minisztere évek óta először említi a nemzetiségi oktatást. Büszkén jelenti, hogy "Romániában az együttélő nemzetiségek több mint 240 ezer gyermeke saját anyanyelvén tanul csaknem 2 ezer iskolában". Arról azonban hallgat, hogy az 1950/1951-es tanévben 3413 iskola működött a nemzetiségek nyelvén, melyből a magyar iskolák száma 2450 volt. 1968-ra tehát 1486-tal csökkent a nem románok iskoláinak száma. Az oktatásügyi miniszter beszámolójából az a tény is kimaradt, hogy ekkorra csaknem teljesen felszámolták a magyar nyelvű felsőoktatást.

1973-ban megjelent a 703-as számú elnöki rendelet, mely kötelezővé tette, hogy minden magyar település iskolájában román osztályokat hozzanak létre, függetlenül a tanulók létszámától. A román osztályban 3 tanuló is elégséges volt, míg a magyarban legalább 25-ös létszám volt kötelező. Ennek a rendeletnek a következtében a kis falvakból, illetve a szórványokból eltűntették a magyar iskolákat. Több helyen, hogy az iskola megmaradjon a tanító- vagy tanár házaspár a gyermekek egy részét (legalább hármat) a román osztályba írta be. Így mindketten, és a gyermekek is a faluban maradhattak. Sok magyar településen a hatóságok erőszakkal, a szülők és a gyermekek megfélemlítése árán hoztak létre román osztályokat.

1985-től magyarul nem beszélő tanárokat helyeztek a magyar falvakba, a magyarokat pedig távoli román vidékekre irányították. Sok esetben a

pedagógus házaspár egyik tagja Erdélyben, a másik pedig a sokszáz km-re levő Olténiába vagy Dobrudzsába került. A több évszázados magyar közép- és főiskolákba román osztályokat telepítettek, eltávolították a magyar nyelvű feliratokat, illetve a diákokat és tanárokat ábrázoló érettségi tablókat, és a foglalkozások nagyrésztét románul kellett lebonyolítani. Ha bárki tiltakozni próbált, a titkosrendőrséggel gyűlt meg a baja.

Amint a fentiekből is láthatjuk, a román állam minden nemzetközi szerződés megkötése előtt és közvetlen utána is széles körű jogokat ígért a magyarságnak, szerződésbe foglalta és aláírásával "hitelesítette" őket. Rövid idő elteltével azonban előtérbe került a CÉL, ami tulajdonképpen az egy nemzetből álló Románia mielőbbi létrehozását jelenti.

Az 1989 decemberi rendszerváltás után sokakban felcsillant a remény, hogy végre a demokrácia a magyarság jogainak biztosítását is megvalósítja. Iliescu köztársasági elnök és az új államvezetés majdminden képviselőjének ígéretései vezető személyiségeink többségét is megszédítették. De pozitív változásra utaltak a kormány első intézkedései, valamint a magyarság érdekképviselői szerveinek szabad ténykedései is.

Ezek a változások nem kerültek el a magyar nyelvű oktatást sem, ami elsősorban a többségében magyarok által lakott Székelyföldön hozott gyors eredményeket. A jóértelemben vett visszarendeződés előbb zökkenőmentes volt, de amikor a korábbi vezetők látták, hogy korábban elkövetett vétségeikért nem éri őket felelősségre vonás, ismét aktivizálódtak. A magyarellenes nacionalista vezető pedagógusok, pártfunkcionáriusok és titkosrendőrök összeállították a "Har-Kov Jelentés"-t, melyben a székelyföldi magyarság üldözöttjeinek, a román nemzet mártírjainak kiáltották ki magukat. Többek között ők voltak a magyar anyanyelvű oktatás elleni intézkedések kezdeményezői. Akcióik a marosvásárhelyi pogromban csúcspontot értek el.

1990 márciusától napjainkban is folyik az egész Erdélyt átfogó tiltakozó megmozdulások sorozata, a nemzetközi emberjogi szervezetek (ENSZ, EBESZ, UNESCO, Európa Tanács...) figyelmének felhívása a román állam emberi és kisebbségi jogsértéseire.

Ilyen vadonatúj jogsértés az oktatási törvény Románia "kisebbségeire" vonatkozó része.

Az Alkotmánybíróság semmibe vette az 1993-ban megjelentetett oktatási törvénytervezet elleni tiltakozó megmozdulásokat és az RMDSZ által közel 500 ezer állampolgár aláírásával támogatott kezdeményezést az anyanyelvű oktatás megszervezését illetően. Az Alkotmánybíróság szerint a Romániai Oktatási Reform Országos Tanácsa által kidolgozott oktatási törvénytervezet megfelel az Alkotmány előírásainak, és egyetlen jogsértő cikkely sem található benne. Más erről a véleménye az erdélyi magyarságnak és az őt képviselő RMDSZ-nek. Szerinte ui. az 1995. június 28-án

elfogadott oktatási törvény egyes szakaszai alkotmányellenesek, sértik és korlátozzák az anyanyelvű oktatás gyakorlását, sok esetben pedig ellentmondásosak és félremagyarázhatók. Az új törvény még a kommunista diktatúra alatt érvényben levő 28/1978-as oktatási törvényhez viszonyítva is visszalépést jelent.

Az RMDSZ tiltakozásának következtében az Európa Parlament sürgőségi eljárással elfogadott egy határozatot, melyben elítélte Romániát a "kisebbségek" helyzetének romlásáért, amit elsősorban az új oktatási törvény váltott ki.

Válaszként Románia kormánya és minden pártja, beleértve a Demokratikus Konvenciót is, amellyel korábban az RMDSZ együttműködött és törekvéseit támogatta, visszautasította az Európa Parlament "vádaskodásait" és kinyilatkoztatta: "Romániában a kisebbségek kiváltságos jogoknak örvendenek. Az oktatási törvény pedig példaértékű Európa országai számára."

De hát miként lehetne "példaértékű" egy olyan törvény, amely kimondja:

- Romániában az oktatás minden szintjén az oktatás nyelve a román,
- minden helységben román nyelvű osztályokat kell szervezni és működtetni,
 - a gimnáziumban és középiskolában a román tannyelvű osztályokéval azonos program és tankönyvek szerint tanítják a román nyelvet és irodalmat,
 - a gimnáziumban és középiskolában a románok történelmét és Románia földrajzát román nyelven kell tanítani, a román tannyelvű osztályokéval azonos program és tankönyvek szerint, a vizsgáztatás ezekből a tantárgyakból román nyelven folyik,
 - a szakoktatás román nyelven történik mind a szakiskolákban, mind a posztliceumokban,
 - az oktatás minden szintjén a felvételi és abszolváló vizsgák nyelve a román,
 - a felsőoktatásban csak a tanárképző, képzőművészeti és orvosi szakokon lehet anyanyelvű csoportokat indítani.

Az oktatási törvény nemzeti kisebbségeket érintő szakaszainak részletesebb elemzése és várható következményei

A) Az anyanyelvű oktatás korlátozása

Az Alkotmány 32. szakaszának 3. bekezdése a következőket tartalmazza:

"Garantált a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek joga anyanyelvük tanulásához és a jog ahhoz, hogy ezen a nyelven oktathassák őket, e jogok gyakorlásának a módjait törvény állapítja meg."

Az oktatási törvény XII. fejezetének 118. szakasza megfelel a fent idézett paragrafus szellemének:

"A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek az oktatás minden szintjén és formájában joguk van az anyanyelvű oktatáshoz és képzéshez."

Ennek ellenére a törvény nem az alkotmányos jog garanciáit dolgozza ki a továbbiakban, hanem módszeresen arra irányul, hogy ezt a jogot olyan mértékben korlátozza, amely az anyanyelvű oktatás tudatos felszámolásához vezet. Így:

a) A 8. szakasz 1. bekezdése az 1970/80-as évek gyakorlatát szentesíti:

"Az oktatás minden szinten román nyelven folyik. Minden helységben román tannyelvű osztályokat szerveznek és működtetnek."

Ennek érvényre juttatásával a magyarlakta falvakban, ahol nincs igény a román tannyelvű osztályokra és iskolákra, a hatalom nyomást tud gyakorolni a magyar szülőkre, hogy gyermekeiket román osztályba, illetve iskolába írassák. Kis létszámú iskolák esetében pedig, akár 1-2 román tagozatos magyar gyermek miatt, az anyagi lehetőségek korlátaira hivatkozva, csak a román osztályokat fogják működtetni, magyar tagozatok vagy önálló iskolák egész sorát szüntetve meg. Erre a gyakorlatra van elég példa a kommunista diktatúra idejéből is.

b) A törvény 9. szakaszának 2. bekezdése értelmében az állam az általa ismert felekezeteket csak sajátos közép- és felsőfokú oktatási intézményeik szervezésében, az egyházi személyek képzésében támogatja. Más típusú és szintű oktatási egységeket a felekezetek csak a magánoktatás szerves részeként, állami támogatás nélkül szervezhetnek.

1948-ban a 176-os kormányhatározatot követően 1593 iskolát államosítottak, ebből 1300 (81,6%) volt a magyar tannyelvű felekezeti iskola.

Az 1989-es Ceaușescu-féle diktatúra bukása után a magyar egyházak visszaigényelték vagyonukat, beleértve felekezeti iskoláikat is. A jelen törvény 166. szakaszának 1. bekezdése kizárja azt a lehetőséget, hogy ezen iskolákat visszaadják az eredeti jogos tulajdonosoknak, ezáltal egyszermind megtiltva a felekezeti iskolahálózat legalább részleges – visszaállítását.

c) Románia földrajzának és a románok történelmének, valamint a szaktantárgyak román nyelven történő tanításával a törvény korlátozza a nem románok anyanyelvű tanulásához való jogát, és kizárja az anyanyelvű képzés lehetőségét:

"A fenti tantárgyakat a román tannyelvű osztályokéval azonos tanterv és tankönyv alapján románul tanítják. A vizsgáztatás is románul történik" (120. szakasz 2. bekezdés).

Azokon a szakokon (jog, történelem, művészettörténet, közgazdasági, állatorvosi, agrártudományok stb.), ahol a kötelező módon románul tanított tantárgyak felvételi tárgyak, a magyar diákok nem indulhatnak egyenlő eséllyel azokkal a diákokkal szemben, akik ezeket anyanyelvükön tanulták.

d) A 123. szakasz kinyilvánítja: "Az állami felsőoktatásban, kérésre és e törvény keretein belül, tanár- és művészképzésre anyanyelvű csoportokat és tagozatokat szervezhetnek." Ez az intézkedés az anyanyelvű felső oktatást csupán két területre, a tanár- és művészképzésre korlátozza, nem engedélyezve a közgazdász, mérnök- és jogászképzést.

e) Az oktatási törvény legveszélyesebb szakasza, a 124.:

"Az oktatás minden szintjén a felvételi és záróvizsgák román nyelven folynak. Anyanyelven vizsgázhatnak azokban az iskolákban, osztályokban, illetve azokon a szakokon, amelyeken az oktatás anyanyelven történik."

Mivel a szak- és tanonc iskolák, szakközépiskolák, mesteriskolák, poszt-liceális osztályok és a felsőoktatási intézmények majdnem mind román tannyelvűek, a magyar felvételizők az anyanyelvükön tanult tantárgyakból is román nyelven kell versenyezzenek a románokkal.

B) Magyar anyanyelvű oktatás ma

Azzal a szándékkal, hogy konkrét adatokkal mérhessék fel a veszélyt, amelyet a törvény alkalmazása jelent, az alábbiakban bemutatjuk a magyarság anyanyelvű oktatásának mai helyzetét. Megjegyezni kívánjuk, hogy az eddigi törvények, a jelenleginél kevésbé korlátozták a magyar oktatást.

Az általános iskolai osztályokban az 1993/94-es tanévben a 79 508 (az ország összes tanulóinak 6,4%-a) magyar gyermek közül csak 4,9% tanul magyar tannyelvű iskolákban. A szórványok esetében a magyar gyermekek fele vagy még nagyobb hányada kényszerül román tagozatra.

A szakoktatás elrománosítása évek óta módszeresen folyik.

A középiskolás diákok 5,64%-a magyar, de csak 4,2%-a tanulhat magyarul. Vannak olyan profilok (könnyűipar, közlekedés, távközlés, élelmiszeripar, sport, kereskedelem stb.), ahol csak román nyelvű oktatás létezik. Viszont az építőipari, gépipari és faipari szakokon még egy-egy magyar osztály működését is jóváhagyják.

A szórvány megyékben gyakorlatilag nem létezik magyar tannyelvű szakoktatás.

Az ország szakiskoláiban tanuló 390 681 diák 6,5%-a magyar, de csak 1,6%-a (6 242) tanul magyar nyelven.

Az 1993/94-es tanévben összesen négy megyében és 12 intézményben működött 25 szakiskolai osztály. A tantárgyak 70%-át itt is románul tanítoták. Gyakorlatilag nem beszélhetünk magyar tannyelvű szakiskolai oktatásról.

A felsőoktatásban csak a tanár- és színészképzésben folyik magyar tannyelvű oktatás. A közgazdasági, jogi, történelem és filozófia szakokra alig jut be magyar anyanyelvű diák. Az ország állami egyetemén tanuló 11 932 joghallgatóból mindössze 98 fő (0,8%) magyar. Hasonló következtetéseket vonhatunk le a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem szakokra és nemzetiségekre lebontott, diáklétszáma vonatkozó adataiból.

Ma már egyre kevesebben tudják és még kevesebbeket érdekel, hogy a mai Románia Erdély nevű "tartománya" nem is olyan régen a magyar, román és szász szellemi élet fellegvára is volt.

Ma az autonómia szó kiejtése is irritálja a románságot. Pedig ők maguk is, ahol többségben voltak, helyi autonómiát élveztek. Példák rá a Hunyad megyei hátszegi, dévai és jófői román kerületek kenézi székei, ahol még a 15. század közepén is "román jog" szerint ítélkeztek.

Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony 1675-ben román anyanyelvű iskolát alapított a fogarasi uradalomban "Isten dicsőségére és az oláh nemzetnek épülésére". Ez nem volt egyedülálló eset az elmúlt évszázadok alatt.

Erdélyben a magyar állam még az első világháború alatt is 2408 román iskolát tartott fenn. Az ortodox és a román görögkatolikus egyháznak – más egyházakhoz hasonlóan – jogában állt oktatási intézmények létrehozása. Ugyanebben a korszakban csak a román tanítóképzők száma 8 volt. Az elemi és középiskolák száma még nagyobb is lehetett volna a lakosság igénye esetén. A falusi gyermekek beiskoláztatását a legrégebb időktől egészen a 20. század 60-as éveikig az állattartásban (juhászat) és a földművelésben való tömeges részvételük akadályozta. A fiúgyermekek egész kiskoruktól a család férfitagjaival együtt szülőfalujuktól távol, a hegyi legelőkön, sok esetben Törökországban éltek.

A szászok Erdélyben teljesen külön világot alkottak. 800 éven át teljes autonómiával rendelkeztek, így gazdasági, művelődési és oktatási életüket önállóan szervezték meg.

Ami az erdélyi magyarság felsőoktatását illeti, a pécsi, budai, pozsonyi és számos külföldi egyetemen kívül Erdélyben is kiépítették a főiskolai hálózatot. 1622-ben Bethlen Gábor mondatja ki az országgyűléssel "közönséges akadémia" felállítását Gyulafehérvárott. A nagyenyedi, kolozsvári, székelyudvarhelyi, marosvásárhelyi és sok más neves kollégium (eredeti rendeltetésének megfelelően) ma már nem létezik. A kolozsvári egyetemet román egyetemmé nyilvánították, majd újból visszaállították. 1959-ben a "szeparatizmus" elleni harc jegyében "egyesítették" a románnal. Az erdélyi magyar egyházak által 1920-ban létrehozott középiskolai-tanárképző "felekezeti egyetemet" a román kormány bezáratta. Román tannyelvűvé vált a Kolozsvári Gazdasági Akadémia, a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia, A Nagyvárad Királyi Jogakadémia. Bezárták a máramarosszigeti református jogakadémiát, a kolozsvári, nagyszebeni, szatmárnémeti és temesvári római katolikus és a kolozsvári református polgári iskolai tanárképzőket.

A mai állapotokról a fentiekben már írtunk.

A magyar nemzeti közösség (és nem "kisebbség"!)- mindenestre tovább folytatja jogos követeléseikért vívott békés harcát. Az egész Erdélyre kiterjedő, százezreket megmozgató tiltakozó fórumain, a nemzetközi szerveze-

tekhez küldött kiáltványaiban és felhívásaiban, a románság józanabb rétegéhez szólva kijelenti: "Az anyanyelv – megmaradásunk záloga nem lehet alku tárgya". Követeli, hogy a román állami szervek biztosítsák a teljeskörű önkormányzat megvalósításának a lehetőségét, ezen belül a kulturális autonómiát, amely garantálja az önálló magyar oktatási rendszer kiépítését az óvodától az egyetemekig. És nem utolsó sorban követeli az egyházi javak, a magyar hívők áldozatkészségéből épült iskolák visszaszolgáltatását.

Ezek a követelések nem többek, mint amit Románia önszántából az 1918. december 1-iki Gyulafehérvári Nyilatkozatban és az azt követő nemzetközi egyezményekben vállalt.

Lega educației și învățământului nr. 28 din 21 decembrie 1978. = Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România, 14. an. 1978. 113. no. 1-20. p.

Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989. Bp. 1990

Lega învățământului. = Monitorul Oficial al României, 7. an. 199. 167. no. 1-17. p.

A tanügyi törvény nemzeti kisebbségeket érintő szakaszainak elemzése és következményei. Az RMDSZ fő ellenvetései az új tanügyi törvénnyel kapcsolatban. = Szabadság, 7. évf. 1995. 159. sz. 1, 4. p.

Z.J.

Magyarország és az etnikai kisebbségek védelmének új paradigmája Közép- és Kelet-Európában

Az amerikai szerzőpáros a kollektív jogok keretében biztosított kisebbségi jogok mellett kíván érvelni. Ismerve a kisebbségi jogokról alkotott USA-béli felfogást, az álláspont valóban egy új paradigma körvonalazódását sejteti (a szerk.). A tanulmány I. része a hagyományos emberi jogi megközelítésre tekint vissza, a II. rész az egyéni és kollektív jogokat átfogó jogi szerkezet szükségességét taglalja, majd a III. fejezetben a Közép-Kelet-Európában már alkotmányosan biztosított keretek közt megvalósult példák alapján érvel amellett, hogy a kollektív jogok alkalmazását folyamatosan javítani kell nemzetközi szinten is.

I. Először a Népszövetség által megkötött egyezmények említik a régi és az I. világháború után létrejött országok kisebbségeinek együttes jogait. Jóllehet ezek többsége csak elvileg létezett, mégis példát szolgáltatott a kisebbségi jogok kollektív figyelembevételére. A hitleri retorika és gyakorlat egészen a 60-as évek közepéig elriasztotta az ENSZ jogalkotóit a kisebbségi jogok emlegetésétől. Bár a "mindenki" és "minden ember" fogalmakat használtak, gyakorlatilag az Egyetemes Emberi Jogok Deklarációját alkalmazták a népcsoportokra. Az 1966-os Polgári és Politikai Jogok Egyezmé-

nye mutatott némi előrelépést, mert a "közösség" és a "csoport" fogalmaival is élt.

II. A tanulmány szerzői, és a jogi szakértők egy része sem gondolja, hogy a kollektív jogok alkalmazása megoldást jelent minden emberi jogi problémára. Ellenkezőleg: úgy vélik, hogy csak az egyéni jogok kiegészítéseképpen működnek hasznosan.

A/ A jogok újrafogalmazásakor az alapvető egyéni jogok védelmének körét célszerű megtartani. Egyrészt mert a nemzetközi gyakorlatban az egyéni jogok nagy része kiterjesztett körben érvényes. Másrészt mert az egyéni jogok rendszere mindig nagyobb létszámú egyénre érvényes, míg a kollektív jogoké kizárólagosan valamely kisebbségre. Különös jelentősége van ennek most, a "vitriolos nacionalizmus" jellemezte Közép- és Kelet-Európában. Harmadrészt szimbolikus szerepe is volna a meglévő egyéni jogok rendszere megtartásának, hiszen kifejezné a történeti és nemzetközi intoleranciát, ami e jogok megsértésének eseteiben megmutatkozott.

B/ A kollektív jogi szabályozás elfogadásának legalább öt indoka is van. A nemzetközi szervezeteknek támaszt adna az etnikai kisebbségek kultúrájának, létének támogatásához. nemcsak a kisebbségi kultúra, de általában az egyes ember jogait is védené e körön belül. A múltbeli diszkriminációkat remélhetőleg megszüntetné. Az etnikai kisebbségek az egész társadalmon belül egyenlő elbánásban részesülnének. Végül pedig: a különböző országok nemzeti kisebbségeinek javát szolgálná a kollektív jogok szabályozása.

A gyakorlat azt mutatja, hogy az egyes országok saját törvényi szabályozásukon belül próbálják meg elfojtani kisebbségeik jogait. Gyakori eset a nyelvhasználat korlátozása (pl. a szlovákiai vagy a kolozsvári magyaroké), az anyanyelvű közoktatás és egyetemi képzés lehetetlenné tétele (pl. a marosvásárhelyi orvoskar esete), a földrajzi diszkrimináció és ennek előnytelen következményei (pl. a szlovákiai magyarság közigazgatásilag öt részre tagolása). A homogén állam megteremtését megcélzó román és szlovák alkotmány sokkal több ellenséget szerez a kisebbségeken, de a többségi lakosságon belül is, mint azt a törvényhozók gondolnák. A meglévő és eredményesen működő nemzeti és nemzetközi szintű kollektív jogi szabályozók a legfőbb érvek az egyetemleges használat kiterjesztésére.

III. A szerzők itt sorra veszik mindazokat a példákat, melyekben az egyetemes emberi jogok kollektív kiterjesztése eredménnyel járt. Magyarország élvonalban jár e téren, az utóbbi években különösen, hiszen ez a nemzet érdeke, mivel (ahogy másutt megemlítik) Trianon óta a magyar etnikum képezi a legnagyobb létszámú európai kisebbséget.

1. Az 1990. évi szabad választás óta, az Alkotmány újrafogalmazásával, radikális változás következett be a magyarországi kisebbségek jogi védelmében. Az V. fejezet parlamenti ombudsman működését garantálja szá-

mukra, aki általánosan vagy egyedileg orvosolja a jelentkező problémákat. A XII. fejezet a kollektív jogokat és köteleességeket tartalmazza, s ezen belül a 68-as bekezdés kimondottan a kisebbségekkel foglalkozik. Összefoglalólag: a magyar állam olyan jogi védelmet és lehetőséget biztosít az országában élő kisebbségek számára, melyet kölcsönös alapon a határain túl élő magyarság számára is garantáltan elvár. Számos, nyilvánvaló értetlenségből fakadó támadás érte éppen a "kölcsönösség" vonatkozásában az Antall-kormányt, pedig a kölcsönösség fogalma nem idegen az európai joggyakorlattól (először a németek emelték be az alkotmányba 1949-ben).

2. Románia új alkotmányát 1991. december 8-án ratifikálták. Ez kimondja, hogy "egységes és oszthatatlan" államról van szó, ami rögtön vitatható, hiszen Románia többnemzetiségű ország. Az 1991/521-es oktatási törvény lehetőséget ad a magyar nyelvű oktatás semmibe vételére. Eközben az alkotmány 32/3 fejezete garantálja a nemzeti kisebbségek számára az anyanyelven történő tanulást. A választási rendszer manipuláltsága miatt a magyaroknak legfeljebb fele annyi képviselőjük van a parlamentben, mint amennyit az összlakosságon belüli arányuk lehetővé tenne. Az 1990. március 19-20-i események Marosvásárhelyen diszkriminatív felelősségre vonással jártak a magyarság hátrányára. Az efféle esetek megelőzését szolgálná a "romániai magyar kisebbség" illetve a "magyarországi román kisebbség" fogalmának jogi alkalmazása, ami nemzetközileg elismert és garantált formula lenne.

3. A Cseh Köztársaság és Szlovákia esetében 1992. december 31. óta két állam különálló törvényeiről van szó. A cseh alkotmány az Egyetemes Emberi és Szabadságjogok Chartájának III. fejezetét veszi alapul a kollektív jogok szavatolására. A szlovák alkotmány is ugyanebből a forrásból merít. A 34. cikkely érinti a kisebbségek védelmét, jogait. A kollektív jogok megvalósítása azonban csak illúzió. Jó lehetőséget ad az ebben való megmaradásra az a tény, hogy az angol fordításban az alkotmány eredetileg "szlovák nemzet" kifejezése helyén "szlovák nép" áll, vagy pl. a szlovák mint "államnyelv" helyett "hivatalos nyelv" szerepel. A magyar nyelvű feliratok használatának tiltása (1993. júl. 14.), a magyar nyelvű iskolákban oktatók szakosított képzésének teljes hiánya mind a magyar kisebbség kollektív jogait sérti.

4. Ukrajnában az 1991. májusi ukrán-magyar alapszerződés nyomán klasszikus módon értelmezik a kisebbségek ügyét, és mint az "állam szerves részét alkotó közösséget", illetve mint az "ahhoz tartozó személyeket" egyaránt respektálják tagjaikat. A parlament által elfogadott nemzetiségi jogok 2. és 3. cikkelyéből a nyelvhasználatra vonatkozóan átvették, hogy a kisebbségek nyelve "egy szinten" kezelendő az államnyelvvél. A 200 ezres ukrainai magyar kisebbség jogainak védelme példaként álló egész Kelet-Európában.

5. A volt Jugoszlávia utódállamainak alkotmányai közül elsőként a világon példa nélkül álló szlovén alkotmányról szóljunk: vétőjogot biztosít az olasz és a magyar etnikai közösség számára a Nemzetgyűlésben.

A horvát és a szerb alkotmány is gyakorlatilag mindenféle emberi jogot garantál a magyar kisebbség számára – az általuk lakott területen legalábbis. Épp itt érte a legdurvább jogsértés azt az 50 ezer vajdasági magyart, akit egyszerűen elkergettek szülőföldjéről, de az erőszakosan a szerb hadseregbe besorozott magyarokat is meg kell említnünk (1993-as jelentések). A szerb kormány kivétel nélkül minden alkalommal visszautasítja a tömeges jogsértés vádját, ráadásul az emberjogi bizottságok ellenőrző munkáját sem engedélyezi. A volt Jugoszlávia területén élő magyarság nagyon eltérő módon éli meg tehát helyzetét, ennek megfelelően várják a magyar külpolitika reakcióit is. A vajdasági magyarok például semleges magatartásra buzdítanak. Az Antall-kormány a nemzetközi szervezeteknél történő közbenjárást ajánlotta fel segítségül mint eredménnyel kecsegtető megoldást.

A tanulmány összeállítói óva intenek Trianon igazságtalanságának emlegetésétől, mert szerintük Magyarország ezzel nagyon egyedül marad, mint ahogy egyedül vette szempontnak a "kölcsonösséget" is közvetlen határszomszédjaival kapcsolatosan. Kifejezetten biztatnak viszont egyezmények kötésére, melyeknél mindig az egyetemes emberi jogokat lehet alapul venni, majd pedig ezekre hivatkozva kell kifogást emelni minden nemzetközi szervezetnél. (Pozitív példának kínálóznak Szűrös Mátyás és Jeszenszky Géza 1990-91-es tárgyalásai, melyek során az Európa Tanácsra és az emberi jogokra hivatkozva, kedvező nemzetközi visszhangra találtak.) A szerzők igen kedvezően értékelik az Európa Tanács munkáját, mely szervezet működését követően egy éven belül érvényt szerzett az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Európai Konvenciójának. E jogok nem hagyják figyelmen kívül a fajt, bőrszínt, nyelvet, vallást, nemzetiséget, nemzeti kisebbséghez területi vagy szerzett alapon való tartozást. Az ET országai pedig panaszt emelhetnek egy másik tagországban megvalósuló jogsértő gyakorlat ellen, ami akár a szervezetből történő kizárást is magával vonhatja.

Geroe, Michael R. – Gump, Thomas K.: Hungary and a new paradigm for the protection of ethnic minorities in Central and Eastern Europe. = Columbia Journal of Transnational Law, 32. vol. 1995. 3. no. 673-705. p.

K.J.

Az EBEÉ és a kisebbségi kérdés

A kisebbségek kérdése számos európai ország fejlődése, de az össz-európai stabilitás szempontjából is fontos. Az etnikai, nyelvi vagy vallási kisebbségekkel való bánásmód próbakő a korábban autoriter irányítású államok számára. Ha egy állam nem képes a kisebbségeivel érdemben foglalkozni, ahogy az a többségnek megadatik, akkor kérdéses, vajon általában is törekszik-e a demokratizálódás erősítésére. A volt Jugoszlávia, Karabah, Grúzia és több más ország azt a felismerést erősíti, hogy a kisebbségi kérdésben jelentkező feszültségek könnyen konfliktushelyzetbe csapnak át.

A kisebbségek kérdése az esetek túlnyomó részében priméren politikai kérdés. Nem szabad tehát a kisebbségek problematikáját jogi, gazdasági, szociális vagy egyéb aspektusra korlátozni, ellenkezőleg, mindig kívánatos a többoldalú megközelítés.

A Helsinki-folyamat, vagy nevezzük EBEÉ-nek, ilyen megközelítésre nyújt lehetőséget. Ebben rejlik előnye azon intézményekkel szemben, amelyek egy-egy (pl. jogi) kérdéskörre szűkítik figyelmüket. Persze az EBEÉ-nek elemi érdeke, hogy ezekkel az intézményekkel minél intenzívebben kooperáljon. A lehetséges partnerek sorában különös jelentőségű az Európa Tanács, mely főként a jogi aspektus fejlesztését tartja szemelőtt.

Az EBEÉ a kisebbségek kérdésében fontosnak tartja a normatív szabályozás erősítését, vagyis olyan szabályok elfogadását, amelyek kötelezik az adott kormánypolitikát. E tekintetben különösen kiemelkedő az 1990-es koppenhágai dokumentum és az 1991-es genfi beszámoló jelentősége. Az EBEÉ azonban nem elégszik meg azzal, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozók jogait kötelező módon elismertesse, hanem mind többet igyekszik vállalni a lehetséges konfliktusok megelőzése érdekében is. E szempontból fontos döntést hozott az 1992-es csúcstalálkozó, amikor létrehozta a nemzeti kisebbségek ügyeivel foglalkozó főbiztos intézményét. A konfliktus-megelőzés szándéka korántsem csak arra irányul, hogy a lehetséges erőszakos cselekedeteknek elejét vegye, hanem hogy hosszú távú célját, a tartós európai békét is elősegítse saját eszközei révén.

Az EBEÉ-folyamat geneziséstől fogva jelentős figyelmet szentel az emberi oldal kérdéskörének. Ilyen megközelítésből az európai fejlődés egyik fő kérdése, sikerül-e békés úton levezényelni a parancsuralmi rendszerektől a piacgazdasághoz vezető folyamatot. E bonyolult folyamat sikeressége azért oly fontos kérdéskörünk szempontjából, mert a sikertelenség könnyen vezethet bünbakkereséshez, márpedig e szerepre mindig is könnyen választják a kisebbségeket. A lehetséges kisebbségi konfliktusok alaptermészetűe olyan, hogy kellő türelemmel és tárgyismerettel általában komoly eredményt lehet elérni "felfakasztásukban", vagyis nem természeti tör-

vények működnek itt a maguk elháríthatatlan módján. A kisebbségi főbiztos – mások mellett – az EBEÉ-rendszer egyik eszköze. Munkájában különösen fontos, hogy kellő időben vészjelzést adjon, ha valamely államban, illetőleg nemzetiséggel kapcsolatban elmérgesedő konfliktust tapasztal. Ilyen veszély esetén egyrészt maga is aktív módon igyekszik csökkenteni vagy lokalizálni a konfliktusforrást, másrészt riadóztatja az EBEÉ egézsét. Napjainkban a főbiztos a következő konfliktushelyzetekre koncentrálni különösképpen: Litvánia és Észtország az ott élő oroszok, Szlovákia a magyar, Magyarország a szlovák kisebbség okán, továbbá Albánia a déli országrészben élő görögökre, Ukrajna a Krim-félsziget viszonyaira való tekintettel, végül Kazahsztánra és Kirgizisztánra az etnikumközi kapcsolatok helyzete miatt.

Az EBEÉ-országok kérése alapján a főbiztos külön tanulmányban elemzi a romák európai helyzetét.

A főbiztos működésének legfontosabb alapelvei: pártatlanság, bizalom és együttműködés. Ez egyebek mellett azt jelenti, hogy a főbiztos nem egy adott kisebbség számára rendelkezésre álló védelmi eszköz, hisz neki mindkét konfliktusfél számára pártatlanként kell nyilatkoznia, mindegyiknek élveznie kell a bizalmát, mindkettővel együtt kell működnie. Egy adott kisebbség konfliktushelyzetében a főbiztos legfőbb törekvése annak megértetése az államhatalommal, hogy főként az ő érdekében áll a kisebbségek iránt lojalitást tanúsítani, hisz ezzel érheti el a kisebbségekhez tartozó személyek lojalitását is.

A kisebbségi főbiztos mégsem kimondottan az "emberi oldal", az emberi dimenzió kérdéskörének a gondozója, még ha az emberi dimenzió lényegbevágó szerepet is játszik egy adott társadalom demokratikus intézményrendszerének hatékonyságában, ami a maga oldaláról meghatározó lehet a kisebbségek létfeltételeinek alakulása számára. Az emberi dimenzió érvényesülése teremti arra lehetőséget, hogy a felmerülő társadalmi problémák megoldásában az összes érdekelt fél érvényesíthesse véleményét és/vagy érdekét, s ne alakulhasson ki olyan helyzet, amikor valaki egyoldalú populista demagógiával leszorítja a játszótérről az érintetteket. A mindenkori államhatalom és a kisebbségek közti kapcsolatrendszer különösen három elv érvényesítését igényli. Ezek: a kommunikáció, a participáció és az integráció. A kommunikáció nem csupán az államhatalmi tényezők és a kisebbségi képviselők eseti kapcsolatát jelenti, hanem feltételezi a kisebbségi csoportok folyamatos részvételét az őket érintő ügyek gondozásában. Csak ily módon érhető el, hogy a kisebbségeknek ne kelljen nem elismert politikai (vagy egyéb) eszközökhöz nyúlniuk érdekeik érvényesítése végett. A participáció tehát át kell, hogy fogja a társadalmi élet bonyolult szövedékét. A harmadik és a legátfogóbb elv az integráció, amely olyan helyzet megteremtésére irányulhat, amelyben a kisebbség megőrzi saját identitását

(nyelvét és kulturális értékeit), s közben a (többségi) társadalom elismert részét képezi.

Egy állam kisebbségi politikája akkor lehet eredményes, ha érvényesül a diszkrimináció elutasítása, ha a kisebbségi létet a társadalom toleráns módon tudomásul veszi, és kellő eszközöket bocsát a kisebbségi nyelv és kultúra, a vallási vagy egyéb hagyományok ápolása céljából a kisebbségek részére.

A kisebbségi önmegvalósítás mint kollektív élmény nem okvetlenül vezet szeparatizmushoz, ellenkezőleg. Amikor számos forma (kulturális autonómia, helyi öngazgatás stb.) adott ezen önmegvalósítás biztosítására, a kisebbség – mondhatni – exhibicionistává válik.

Egy államnak nem kell homogénnek lennie etnikai szempontból ahhoz, hogy fennmaradását biztosítsa. Am ezt a megközelítést a társadalom minden alkotó elemének magáévá kell tennie, tehát hivatalos szervezetek, többségi és kisebbségi tényezőknél egyaránt. Az az elképzelés is idejét múlta, hogy egy állam csupán egy etnikum vagy kulturális csoport érdekeit kell, hogy védelmezze. A volt Jugoszlávia elborzasztó történései bizonyosságot szolgáltatnak arra, hogy sehová sem vezet a kisebbségek létének kétségbevonása, erőszakos asszimilációjukra való törekvés vagy a tisztogatás, azaz a kisebbségek elűzése.

A kisebbségi problematika összetett jellegéből még az is következik, hogy benne többnyire nem lehet azonnali vagy viszonylag gyors előrehaladást felmutatni. A nemzetközi tényezők, a közvélemény tartós figyelme viszont sokat segíthet abban, hogy ennek ellenére minden nemzeti kisebbség, egyszerűen gyengébb fél, kellő támogatást érezhessen maga mögött.

Stoel, Max van: Die KSZE und die Minderheitenfrage. = Europa Archiv, 49. Bd. 1994. 22. F. 629-634. p.

S.P.

Követelmények a nyugat-európai autochton kisebbségi nyelvek emancipálását biztosító oktatásban

A széles értelemben vett kultúra terén mielőbb el kell fogadtatni a nyelvi sokszínűséget, s egyben szakítani a múlt századi államnemzet-fogalommal. Az sem elég, ha a kisebbség nyelve csupán egy szűkebb kulturális területen tud érvényesülni, hisz ezáltal akarva-akaratlanul nyelvi rezervátum képződik, más szóval muzeális értéktárgy s nem a társadalmi kommunikáció élő eszköze. Az Európai Unió (EU) számos kisebbségi nyelve ma is alig van bebiztosítva az elsatnyulás és degeneráció ellen. Érdemes felsorolni ezeket: fríz és plattdeutsch (Németország), lapp (Finnország), baszk, breton,

elzászi, flamand, katalán, korzikai és okcitan (Franciaország), albán, örmeny, arumén, bolgár, makedon és török (Görögország), cornwalli, skót-gael, walesi (Nagy-Britannia), albán, friuli, görög, katalán, horvát, ladin, okcitan és szárd (Olaszország), horvát, szlovén, cseh és magyar (Ausztria), valamint a finn (Svédország).

Az autochton nyelvi kisebbségek EU-beli helyzetének tendenciáit befolyásolja az unió nyelvi jövőjére vonatkozó elképzelések alakulása, továbbá a munkát kereső bevándorlók által színeződő új helyzet. Az unió nyelvi jövőjét illetően jó volna elkerülni az egynyelvűségi tendenciákat, vagyis egyrészt minden téren érvényesíteni azt az alapelvet, hogy az uniót ma is számos eltérő nyelvet-kultúrát éltető nemzet alkotja. Ha erre kellő hangsúly esik, akkor a regionális vagy kisebbségi nyelvek nagyobb esélyt kaphatnának saját értékeik fejlesztésére. Másrészt azt kell számításba venni, hogy az unió aijtáján újabb országok (és nyelvek) kopogtatnak, azaz az unió nemcsak ma épül nyelvi-kulturális sokszínűsége, legalább ennyire fog a jövőben is.

Nem szabad elhallgatni, hogy a nyugat-európai országokban számos nyelv a fokozatos kihalás veszélyével szembesül, minthogy még az sem elég, ha egy (kisebbségi) nyelv látszatra kellő jogi garanciákkal van körülbástyázva, de a társadalom szélesebb köreiben nem élvez elég hathatós támogatást, nincs kellő presztízse. Legszembetűnőbb példa erre Svájc negyedik nemzeti nyelve, a rétoromán nyelv, melyet 1980-ban 51 ezren, de 1990-ben már csak 40 ezren vallottak anyanyelvüknek, amj tíz év leforgása alatt csaknem egynegyedest csökkenést jelent. Végső soron egy-egy adott nyelv használata bizonyos társadalmi csereértéket fejez ki, s ahol ez hiányzik, ott óhatatlanul visszaesik a nyelvhasználat. E felismerés munkál az Európa Tanács által elfogadott számos dokumentum tartalmában, kezdve a Gaetano Arfé által kidolgozott és 1981-ben elfogadást nyert chartától az 1992-es European Charta for Regional and Minority Languages (Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája) című dokumentumig.

A jogi alapozás egyedül akkor lehet eredményes, ha a többi nemzet valóban nyitottá válik a pluralisztikus szemlélet irányában. Ebben különösen nagy szerepe lehet az iskolának. Az iskola mindig is az uralkodó kultúra továbbadásának eszköze, és csak korlátozott lehetőséget biztoít a kisebbségi helyzetben lévő nyelvnek-kultúrának. Annál fontosabb ennek a korlátozott lehetőségnek a maximális kihasználása.

A lehetőségek és erőforrások jobb felmérése kívánatosná teszi egy feladatkatalógus összeállítását. Az iskolai oktatás vonatkozásában különösen három terület jöhet számításba: a nyelvvideológiai, a kommunikációs gyakorlati és a formálnyelvi.

A nyelvi ideológia esetében a meghatározó kérdés úgy hangzik, hogy működik-e kellő erejű kulturális és nyelvi tudat. Ehhez meg kell szabadulni

az idegen értékelés nyomasztó hatásától, és önálló értéként kell elsajátítani a saját történelmi hagyományt.

A nyelvi kommunikáció kérdéskörében elsődlegesen a többségi nyelvvel való együttélés fogalmának megteremtése szükséges. Nem lehet cél e tekintetben a többségi nyelv hatásától való megszabadulás, mint ahogy ellenkező végletként el kell kerülni a kisebbségi nyelv rezervátumba szorítását is. Hosszú távon meghatározó lehet, hogy a kisebbségi nyelv képes-e városi köznyelvként funkcionálni, hisz ez erősítheti szociális csereértékét, folyamatosan gazdagíthatja fogalomkincsét. Ha a kisebbségi nyelv megmaradását főként csak bizonyos védett területek tudnák garantálni, akkor ezek fennmaradását mindenképpen biztosítani kell, s ugyanakkor elkerülni a szegregációs veszélyeket.

A formális nyelvi téren arra kell törekedni, hogy az adott nyelv elemeit s azok felhasználási eseteit lehetőleg kodifikálják.

A kisebbségi nyelvoktatás fejlesztését negatívan befolyásolja az a körülmény, hogy gyakran hiányoznak a konkrét tantervek mind az egyes tárgyak vonatkozásában, mind általában. A kisebbségi nyelvek létezését is alterálja az a törvény, hogy valami vagy feljövőben van, vagy előbb-utóbb veszíteni fog jelentőségéből. Walter Benjamin gondolata itt különösen találónak tűnik: "az a tudás, amely nem rendelkezik a továbbfejlődés lehetőségével, az a valóságban nem is igazi tudás".

Az iskolai nyelvoktatás természetesen közvetlen hatással van az iskolán kívüli területeken való érvényesítésre. Ugyanakkor az iskolai oktatás belső gyengeségei (a szervezettség hiánya, a képzés folyamatosságában való megszakadás stb.) önmagukban is alááshatják az oktatás hatékonyságát.

Számos európai országban lassú pozitív irányú elmozdulás érzékelhető a kisebbségi nyelvek infrastruktúrájának erősítése terén. Ugyanakkor – a fő folyamatokat figyelembe véve – itt igazi időbeni versenyfutásról van szó: ha nem sikerül az anyanyelvi szinten beszélők számát fenntartani, akkor a kisebbségi nyelv igen gyors hanyatlásnak indulhat.

Chichon, Peter: Anforderungen an einen emanzipatorischen Unterricht in den autochtonen Minderheitensprachen Westeuropas. = Europa Ethnica, 52. Jg. 1995. 1. H. 4-9. p.

S.P.

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Fehér könyv az 1944. őszi erdélyi magyarelles atrocitásokról

Széles körben bevetett értelmezés szerint a fehér könyv fogalma műfaji kategóriát takar: olyan hivatalos kiadványt, amely időszerű politikai eseményeket – a tisztázás szándékával – dokumentációs eszközökkel tár fel.

A Kolozsváron megjelent könyv minden szempontból megfelel e műfaji követelményeknek. Hivatalos kiadvány, mert kiadására az RMDSZ (személyesen: Bodó Barna) vállalkozott. Dokumentációs szándékához sem férhet kétség: a nehézségek ellenére a végsőkig törekedett arra, hogy a feldolgozás kizárólag ellenőrzött tényeket, adatokat vegyen figyelembe. A könyv dokumentációs hitelességét azonban nemcsak módszere, de szemlélete is adja: nem rejt el azokat a forrásokat, nyilatkozatokat sem, amelyek a magyar politika, közigazgatás és hadvezetés hibáiról, esetenként túlkapásairól tanúskodnak.

Az utószó (anoním) szerzőjével együtt azonban fel kell tennünk egy kérdést: időszerű-e éppen most, a kelet- és dél-kelet-európai nacionalizmusok fellángolása közepette 50 évvel ezelőtti szörnyűségekkel előhozakodni, "szabad-e feltépni a behegedt sebeket, van-e értelme sérelmeket felsorolni, használ-e valamit közösségünknek a borzalmak ismertetése?" A válasz: igenis szükség van a múlt bűneinek a feltárására, mert ahogy az erdélyi magyarság éppen ötven éve viseli a kollektív bűnösség jogtalanul rásütött stigmáját (hiszen nem felelhet a soraihoz tartozó egyének bűneiért), ez a mű nem népet vádol, hanem "bűnös államhatalmat, olyan mindenkori politikai irányzatot, amely céljai érdekében képes akár egy népcsoportot is feláldozni".

A könyv szemlélete tehát garancia arra, hogy nem gerjesztője lesz a román-magyar ellentéteknek, de éppenséggel hozzájárul a közelmúlt tárgyilagos megítélésén alapuló közeledéshez. A nemzeti ellentéteket, konfliktusforrásokat elkendőző "reális szocializmus" évei megmutatták: ez a politika csak látszólag és a felületen hozhat megnyugvást a népek között, s a lefojtás nyomán az ellentétek elemi erővel törhetnek, törnek ki.

Nos, a könyv ilyen szellemben mutatja be az Erdélyben 1944. szeptember 12. és november 16. között, hol Maniu-gárdának (Iuliu Maniu a nemzeti parasztpárt akkori elnöke, két ízben is miniszterelnök a két világháború között), hol voluntároknak (önkéntesek) titulált fegyveres egységek és részben a hadsereg hegyivadász alakulatai magyarelles tetteit.

Gál Mária írásából ismerhetjük meg az események kronológiáját: 1944. szeptember 8-án teszi közzé a România Nou az "Önkéntesek Erdélyért" c. felhívását, s ennek nyomán szeptember 12-ig Bukarestből 50 ezer önkéntes

öt különítménye indul Erdélybe, ahol ott még brassói és szebeni önkéntesek csatlakoznak hozzájuk (forrás: Curierul). 17-én újabb önkéntes zászlóalj indul el Bukarestből.

Bocsa-Mălin a Curieruban lelkesítően a "halál önkénteseinek" titulálja a Maniu-gárdákat, az Ardealul beszámolója pedig így tudósít a szabadcsapatok tetteiről: "A halál önkéntes kohorszai végigjárják Erdély falvait, büntetéseket osztogatnak(!)...küzdének a partizánok ellen".

Gavril Olteanu – hirhedt egységvezető – szeptember 20-i felhívásában nyíltan felfedi az önkéntesek kapcsolatait a hatóságokkal és a hadsereggel, Iuliu Maniuról pedig mint az egységek létrehozásának kezdeményezőjéről szól. (A felhívás teljes szövege megtalálható a könyv mellékletében.)

Szeptember 22-én jelenik meg az első sajtóhír, amely az önkéntesek székelyföldi jelenlétéről tudósít: "...120 önkéntes Gidófalva és Zoltán községekbe ment, ahol a helyi hatóságokkal együttműködve meghozták... a szükséges intézkedéseket" – hangzik a részben beismert, részben talányos fogalmazás.

A sajtó és a Magyar Népi Szövetség jegyzőkönyvei szerint ezen a napon kezdődnek meg az önkéntesek rémtettei Észak-Erdélyben, kivált a Székelyföldön. Ám a kegyetlenkedésekből (mint a Fekete-Körös mentén szeptember 23-tól kezdődően) a román hadsereg hegyivadász egységei (batalion fix) sem maradtak ki. Erre a magyar hatóságoknak az az intézkedése adta a hivatkozási alapot, melynek keretében az erdélyi román püspököket őrizetbe vették. A vonatkozó román kormányközlemény sajtókommentárja szerint: "Minden magyarok által megölt románért hármát kell lelőnünk az övéik közül..."

A könyv külön fejezetet szentel az atrocitásoktól leginkább érintett megyék, illetve települések sorsának bemutatására: az igen hiányosan rendelkezésre álló írásos dokumentumok itt elvszerűen egészülnek ki a túlélők visszemlékezéseivel. Nevük, életkoruk feltüntetésével a megölt személyek adatai is ebben a fejezetben olvashatók.

A magyarság veszteségeit növelték a román hatóságok által internált tömegek is. Pontos adatok hiányában Gál Mária úgy véli, hogy az internáló táborokban elhalálozottak száma többszörösen meghaladta a tömeges vagy szórványos gyilkosságok áldozatainak a számát.

A román közigazgatás és hadsereg Észak-Erdélyből való kiutasítását követően Maniu kénytelen felosztatni az önkéntes egységeket, beszédét a következőképpen zárva: "Köszönetet mondok mindazoknak, akik eleget tettek hazafias kötelességüknek."

A könyv nem feledkezik meg a korabeli humanista román megnyilatkozásokról sem. A Romania Libera november 6-i írása a "Szűnjék meg az erdélyi rémuralom!" címet viseli, s így ír a Maniu-gárdáról: "S a felmentő

seregek hátában jönnek a fekete százak. Olteanu banditái ugyanazt teszik itt, amit a zsidókkal, ukránokkal... tettek a barátaik(!)".

Végül a könyvnek a téma feldolgozásában betöltött szerepét tisztázza Imreh Ferenc azzal, hogy lajstromozza a továbbra is feltáratlan kérdéseket, úm.: kevés információ áll rendelkezésre az önkéntesek társadalmi státusának a megállapítására, tisztázatlan a gárda és a Vörös Hadsereg viszonya, keveset tudni arról, hogy milyen volt a kapcsolat a román közigazgatás és Olteanuék között, befejezésül: nem sikerült kideríteni, hogy a vérengzések utolsó állomáshelyéről, Gyergyószentmiklósról hová távoztak a "fekete százak", s mi lett a sorsuk.

Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenés atrocitásokról. Szerk. Gál Mária. Kiad. az RMDSZ. Kolozsvár, 1995. 157 p.

Ch.Gy.

Erdély és a második világháború utáni békerendezés (1945-1946)

Az 1944. szeptember 12-én aláírt szovjet-román fegyverszüneti egyezmény semmisnek nyilvánítja a második bécsi döntést, s a nagyhatalmak nevében a Szovjetunió támogatásáról biztosítja Romániát, hogy "...visszakapja Erdélyt (az egyezményben természetesen Észak-Erdélyről van szó – a szerk.), vagy annak nagyobbik részét".

Igaz, Sztálin már 1941 decemberében (Magyarország hadbalépése után) egyértelműen a románok javára voksolt: "Románia határait ki kell terjeszteni a magyarok rovására... Magyarországot pedig meg kell büntetni...". (Jegyezzük meg: még ez a kijelentés sem jelenti a trianoni határok visszaállítását – a szerk.)

A 2. világháború idején (Dél-Erdélyben) az Antonescu-rezsim a magyar nemzetiségű hadköteles román állampolgárokat többnyire munkaszolgálatra kényszerítette, sőt a háború után a román rendőrség ezrével gyűjtötte össze azokat a dél-erdélyi magyar férfiakat, akik a munkaszolgálat elől Észak-Erdélybe menekültek. Az internált magyarok létszáma 1944 végére megközelítette a 100 ezer főt.

1944 szeptemberétől-októberétől jelentek meg a hirhedt Maniu-gárdák Észak-Erdélyben, és különösen a Székelyföldön rendeztek borzalmas vérfürdőket (ld. a folyóirat e számában közölt ismertetést a témával foglalkozó Fehér könyv-ről – a szerk.).

A Graiul Nou, a szovjet hadsereg Romániában megjelent lapja így kommentálta a Maniu-gárdák irtóhadjáratát: "ezeknek a bandáknak gyilkos tevékenysége kompromittálta Romániát a szövetségesek előtt". Kurkó

Gyárfás, a Magyar Népi Szövetség elnöke pedig arról számolt be, hogy az addig békés románok a különítményesek fellépése nyomán – fegyverrel törtek rá magyar polgártársaikra, brutális módon öltek meg ártatlan székely embereket.

A terrorcselekmények hatására a szovjet parancsnokság felszólította a román közigazgatást és a fegyveres alakulatokat Észak-Erdély elhagyására, ami 1944. november 14-én meg is történt.

Ezt követően a magyarokból és románokból verbuválódott észak-erdélyi közigazgatás viszonylag eredményesen működött, s azt az illúziót táplálta az erdélyi magyarságban, hogy Erdély akár önálló államként, akár más állam keretein belül tényleges függetlenséget élvezhet, s az egész régió nyugodtan élheti saját életét.

Az illúziók azonban hamar szertefoszlottak: Petru Groza 1945. március 8-án táviratban kérte a szovjet kormány hozzájárulását Észak-Erdélynek a román államba való visszacsatolásához, amire nyomban (másnap) kedvező választ adott Sztálin: "Tekintettel arra, hogy az új román kormány...felelősséget vállal Erdély...rendjéért és nyugalmaért, és biztosítja a nemzetiségek jogait, ...(a Szovjetunió) beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélybe való bevezetésébe".

Március 13-ig ünnepi beszédében Petru Groza garanciát vállalt a kisebbségi jogok tiszteletben tartására, a magyarelles hangulat megszüntetésére. Vámuniót kezdeményezett Magyarország és Románia között, és javasolta az útlevélkényszer megszüntetését.

1945 nyaratól kezdődött meg az internálótáborok feloszlatása, ám a terrornak ezt az intézményesített formáját csak 1946 őszére számolták fel teljeskörűen.

Az erdélyi magyarság számára az új román törvényhozás újabb sérelmek forrása lett. Közülük talán a legsúlyosabbnak az állampolgársággal kapcsolatos 1945. évi 261. sz. törvény bizonyult: így vesztette el állampolgárságát a kb. 100 ezer fő dél-erdélyi magyar, aki a második bécsi döntés után menekült Észak-Erdélybe, de hasonló sors várt arra a 300 ezer emberre is, aki a katonai kiűréskor távozott el Észak-Erdélyből. Mivel a törvény végrehajtási utasítása azokra is kiterjesztette az állampolgárságtól való megfosztást, akik olyan állam hadseregében szolgáltak, amelyek Romániával hadiállapotba került, a behívott 12 évnél idősebb levették is állampolgárság nélkül maradtak.

Akiknek "vitatható" volt román állampolgársága, 1946 márciusában felszólítást kaptak az ország elhagyására. Ám akik maradtak is közülük, nem juthattak álláshoz, és a vagyonuk feletti rendelkezés jogát is elvesztették. Némi könnyítést hozott a törvény 1946. februári újabb végrehajtási utasítása, amely lehetővé tette, hogy az észak-erdélyi és a Dél-Erdélyből Észak-Erdélybe távozott magyarok kérhessék állampolgárságuk megállapítását.

A román állam 1945. február 9-i törvényével létrehozta az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Intézetet (CASBI) s e szervezet ellenőrzése alá került mind a magyar állampolgárságú személyek, mind a magyar érdekeltségű vállalatok ingó és ingatlan vagyona (200 ipari és kereskedelmi vállalat és 16 ezer kisember tulajdona). Sőt, az ún. "vélelmezett ellenség" kategóriájának alkalmazásával további 30 ezer magyar nemzetiségű román állampolgárt fosztottak meg vagyonától. Az 1945. március 23-án megjelent 187. sz. törvény a földreform végrehajtásáról intézkedett. Az erdélyi magyarságra nézvést a törvény legsúlyosabb előírását a "távollevők" (az ún. abszontisták) kategóriája tartalmazta, ti. őket ingatlanaik és ingóságaik elkobzásával sújtotta akkor is, ha kényszerből hagyták el lakhelyüket, de időközben visszatértek oda. Kollaborációra hivatkozva fosztották meg a székely határőrség tagjait földjüktől, noha rendes katonai behívó alapján teljesítettek szolgálatot.

Az 1945. augusztus 15-én kibocsátott jóvátételi törvény azoknak a személyeknek kívánt igazságot szolgáltatni, akiket a második bécsi döntés után lakóhelyük elhagyására kényszerítettek. A törvény szövegezése lehetőséget nyújtott arra, hogy az Észak-Erdélyből elköltözött románok ingatlanukat a vételár névértékén visszapereeljék (az infláció miatt a régi tulajdonosok szinte ingyen kapták vissza korábban áruba bocsátott ingatlanukat), viszont az ún. visszapereelési jog érvénye nem terjedt ki Dél-Erdélyre: az innen elköltözött magyarok nem részesültek sem anyagi, sem erkölcsi kártérítésben.

Megkezdődött a gazdasági élet – magyarság számára hátrányos – átalakítása: az észak-erdélyi kereskedők és iparosok múltjának felülvizsgálata nyomán négyezer magyar nemzetiségű személy iparendeléjét semmisítették meg, a "nemzetgazdasági szempontból kifogás alá eső" vállalatok, szövetkezetek élére adminisztrátorokat neveztek ki, a pénzügyi igazgatóságok az adóbevallásnál a nemzetiség bevallását is megkövetelték. Ezek az intézkedések elsősorban a két magyar, háború előtt alakult, viszonylag erős szövetkezeti hálózatot, a kolozsvári székhelyű "Szövetség" és a marosvásárhelyi "Kalákát" fenyegették létükben.

A kedvezőtlen intézkedések ellenére az erdélyi magyarság számára ígéretesnek tűnt a Groza-kormány kultúrpolitikája. Helyükön maradhattak a magyar tanügyigazgatási szervek. 1945 nyarán a magyar nemzetiségű tanulók első ízben anyanyelvükön érettségizhettek. A törvény biztosította a magyar nyelvű oktatást a kolozsvári Állami Tudományegyetem, állami státusba került a kolozsvári és a marosvásárhelyi magyar színház stb. Ezzel egyidejűleg azonban a magyar pedagógusoknak csak egy töredékét véglegesítették állásában, a magyar dominanciájú Székelyföldön visszaállították az ún. kultúrzónák rendszerét, aminek következtében jelentős számban neveztek ki román pedagógusokat olyan településekre, ahol csupán né-

hány román család élt, miközben volt olyan magyar felekezeti iskola, amelyben reggel 8-tól este 8-ig 1200 tanuló szorongott.

Az állami élet más területein még ennél is mostohább volt a magyar nemzetiség helyzete: 1945-1946-ban még a két világháború közötti helyzethez képest is visszalépés történt. A Groza-kormány idején egyetlen magyar pénzügyigazgató sem volt. Erdélyben, a 6700 pénzügyi tisztviselő közül csupán 622 volt magyar (a többit elbocsátották), a három székely vármegyében 20%-ot sem érte el az államapparátus magyar tagjainak a száma. Ráadásul a frissen kinevezett román bírók, ügyészek elvéve tudtak csak magyarul.

A magyar lakosság vallási és nemzeti érzéseit mélyen sértették az egyház elleni támadások: internálták az erdélyi római katolikus megyéspüspököt és 43 lelkészt, s további 196 magyar papot eltávolítottak állásából (ebben a büntetésben mindössze 7 román pap részesült).

A Groza-kormány kétségkívül legnagyobb politikai sikere, hogy "kivívta Észak-Erdély visszatérését". A koalíciós pártok egyetértettek abban, hogy a román közigazgatás 1945. március 13-i visszaállítása "az erdélyi kérdés végleges megoldásának" a dátuma. E politika életrevalóságát mutatja, hogy Groza minden alkalmat megragadott a romániai magyarok teljes jogegyenlőségnek deklarációjára. Politikáját a kommunista párt támogatta leghatározottabban: egybehangzóan azt a nézetet képviselték, hogy "Magyarország és Románia között mindig széthúzásra okot adó Erdély kérdése nem határkiigazítások által oldható meg, hanem mindkét ország demokratizmusának erősítésével", továbbá azzal, hogy a vámunió és a két ország közötti szoros gazdasági együttműködés nyomán "a határok jelentősége magától meg fog szűnni".

Az erdélyi magyarság politikai-társadalmi szervezetei közül a Magyar Népi Szövetség nézetei álltak a legközelebb Groza politikájához. Kurkó Gyárfás 1945 szeptemberi kolozsvári beszédében a következőt engedte meg magának: "Bizonyos reakciós és fasiszta körök még mindig abban reménykednek, hogy Erdélyből bizonyos területek visszatérhetnek Magyarországhoz." Az erdélyi magyarság nyílt ellenállását látva, egy évvel később már kitért a kendőzetlen állásfoglalás elő, mondván "a békeszerződés nem tartozik a Magyar Népi Szövetségre".

A magyar szociáldemokrácia köreiben a román állam keretein belül megvalósított teljeskörű autonómia követelése került a politika homlokterébe, de ennek meghíúsulása esetén az "önálló Erdély" gondolatát sem zárták ki.

Az erdélyi magyarok nézeteit – a bukaresti magyar politikai misszióknak 1946 áprilisában átadott nyilatkozatában – Márton Áron katolikus püspök fejezte ki a legpregnansabban. Elítélte az MNSZ említett nyilatkozatát, s követelte, hogy az erdélyi magyarság képviselőit Párizsban meghallgassák.

Kifejtette azt is, hogy a magyar kormány nem mondhat le az erdélyi magyarságról. A konkrét javaslati rész két megoldást vázolt: a) Erdély területi megosztása Magyarország és Románia között, b) az önálló erdélyi állam megteremtése (a nyilatkozatot aláírták még az erdélyi református egyház, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, az Erdélyi Hangya Szövetkezetek és az Erdélyi Hitelszövetkezetek képviselői).

A magyar kormány első ízben 1945. augusztus 14-iki jegyzékében fogalmazta meg a békeszerződéssel kapcsolatos véleményét. A jegyzék lényege: ameddig nincs biztosítva minden nép számára, hogy az adott ország határain belül biztonságban éljen, addig az szolgálná leginkább a nemzetközi megbékélés ügyét, ha az "összefüggő területeken élő nemzetiségek saját államukban élhetnének". Kifejti ugyanakkor, hogy a kisebbségek védelméről az ENSZ-nek kellene gondoskodnia, mert sajnálatos visszalépést jelentene a két világháború közötti időszakhoz képest, ha a kisebbségek a jövőben még ilyen védelemben sem részesülnének. Am a jegyzék, éppen úgy, mint a következő, az 1946. januári, nem foglalkozott konkrét területi kérdésekkel, nyilvánvalóan "a koalícióban egyeztetett békecélok hiányában".

A pártok közül a Kisgazdapárt és a Parasztpárt gyakorlatilag az etnikai elvű rendezést kívánta, az MKP viszont elsősorban az Erdélyben élő magyarság intézményes jogainak biztosításában látta a rendezés kulcsát. Ugyancsak az MKP javasolta a Szovjetunióval való közvetlen tárgyalások megkezdését "a magyar békeszerződéssel összefüggő problémák megvitatására". Az 1946. április 15-i tárgyaláson Molotov azt javasolta, hogy a két ország közvetlen tárgyalások során tisztázza vitás problémáit, mielőtt Magyarország a békekonferencia elé terjesztené területi igényeit. Sztálin pedig elismerte ugyan, hogy a fegyverszüneti egyezmény szövege jogalapot nyújt a magyar területi követelések érvényesítésére, de hozzátette nyomban: a Szovjetunió nem támogatja őket.

A sikertelen moszkvai tárgyalásokat követően készítette el Gyöngyösi külügyminiszter – határmódosításra vonatkozó – javaslatait: e szerint Magyarország a történelmi Erdélytől nyugatra fekvő területekből 22 ezer km² igényelt úgy, hogy ez a terület – lakosságcserével – az egész erdélyi magyarságot befogadná.

Közvetlen magyar-román tárgyalásokra végül 1946. április 27-én került sor Bukarestben. Mind Tatarescu külügyminiszter, mind Groza miniszter elnök kategorikusan elutasította a magyar igényeket. A diplomatikusabb Groza hozzátette: formai okokból nem tárgyalhat területi kérdésekről, mert a probléma a nagyhatalmak elé került már. A fiaskóval végződött tárgyalás után készült magyar jegyzék leszögezi: a magyarság számára Romániában nem biztosítható a "félelem és szükség nélküli élet", s ezért (népességstatisztikai adatokkal alátámasztva), követelte vissza a trianoni szerződés által

Romániának ítélt terület 20%-át. A jegyzék végül elfogadhatónak tartotta azt a megoldást is, amely az egész elcsatolt területen népszavazást írta elő. A román kormánynak címzett jegyzéket (a bukaresti tárgyalásokra tekintettel) Gyöngyösi csak 1946. április 29-30-án nyújtotta át a szövetséges hatalmak budapesti képviselőinek, ám az angol ügyvivő azonnal közölte: a magyar kormány elkésett a jegyzékével, "hiszen a külügyminiszterek már együtt ülnek".

A Külügyminiszterek Tanácsa 1946. május 7-i ülésén a szövetséges hatalmak (magyar-román viszonylatban) az 1938. január 1-jei hatás visszaállításában állapodtak meg. Az állásfoglalás ismeretében újra fellángolt a román sovinizmus, amit a Groza-kormány igyekezett megfékezni (Georgescu: "Ami itt ma a románság nevében történik, az gáztett..., a román nép öngyilkosságba sodorja magát").

A Külügyminiszterek Tanácsa állásfoglalása után Nagy Ferenc miniszterelnök a nyugati szövetségeseket próbálta megnyerni a magyar békecélok támogatására. Washingtoni-londoni-párizsi útja azonban kudarcba fulladt, hírére a román sajtó ennek ellenére nyíltan ellenségnek tekintette a magyar kormányt.

Gyöngyösi János külügyminiszter a párizsi békekonferencia plénumán 1946. augusztus 14-én ismertette a békeszerződés-tervezettel kapcsolatos magyar álláspontot. A redukált magyar igény: 4 ezer km² átadása (67%-os magyar többséggel), valamint az, hogy a román kormány biztosítsa a Romániában maradó 1,2 milliós magyarság polgári és nemzeti jogait, továbbá – az ENSZ garanciája mellett – a Székelyföld autonómiáját. Az első igény sorsa széles körben ismeretes, a másodikat szavatoló brit javaslat pedig nem kapta meg az illetékes bizottság tagjainak kétharmados többségét, s így nem kerülhetett be a békeszerződés szövegébe. Ami pedig a magyarság jogainak romániai biztosítékait illeti, az 1923. évi alkotmányt, amely nemhogy a nemzetiségek jogait nem ismerte el, de "valójában az állampolgárok egyenjogúságát sem valósította meg", már 1944. szeptember 2-án újból hatályba helyezték.

Balogh Sándor: Erdély és a békerendezés (1945-1946). = Századok, 129. évf. 1995. 3. szám. 535-572. p.

Ch.Gy.

Népesség és népesedés Erdélyben a 19. század második felében és a 20. század elején

A demográfiai helyzet felmérése nélkül az elmúlt korokról kialakított történeti kép csak hiányos, sőt több vonatkozásban felderítetlen marad. Ezért kívánatos a népességstatisztikai számsorokat kiegészíteni demográfusok, geográfusok és egyéb szakemberek kutatásaival, ám a társadalmi háttér teljes értékű bemutatása még így is történeti módszert kíván: minden korszaknak saját népesedési törvényszerűségei és szabályai vannak.

Erdély Habsburg-kormányzata a szabadságharc leverése után nagy sietve két népszámlálást is végrehajtott (1850-ben és 1857-ben), a kiegyezést követően pedig, 1870-től tízévenként tartottak népszámlálást:

Erdély lakossága 1850–1910 között a népszámlálások szerint

A népszámlálás éve	A lakosság száma	A növekedés abszolút számokban	%
1850	1 872 437	–	–
1857	1 920 618	48 181	2,8
1870	2 101 727	181 109	9,4
1880	2 084 048	-17 679	-0,8
1890	2 251 216	167 168	8,0
1900	2 456 838	205 622	9,1
1910	2 658 159	201 321	8,1
1850–1910		785 722	41,9

A táblázatból kitűnik: 1850 és 1910 között a népesség 41,9%-kal gyarapodott. A korszakon belül kiemelkedő növekedést jeleznek a mutatók 1857 és 1870 között és a 19. század utolsó évtizedében, viszont 1870 és 1880 között szinte demográfiai katasztrófáról beszélhetünk.

Megkerülhetetlen a kérdés: megerősítik-e a népszámlálás eredményeit a népmozgalmi adatok?

Születési és halálozási, valamint a természetes szaporodás arányai Erdélyben 1851-1910 között (ezer főre számítva)

Évcsoport	Születések	Halálozások	Népszaporulat
1851–1859	35,5	27,5	8,0
1866–1870	36,0	28,6	7,4
1871–1880	35,8	35,7	0,1
1881–1820	40,0	30,0	10,0
1891–1900	37,4	28,0	9,4
1901–1910	34,3	25,3	9,0
Évi átlagok	36,5	29,2	7,3

■ Az időszak egészében a népszaporulat évi 7 ezreléket tett ki, tehát a népmozgalmi adatok nem fedik teljesen a népszámlálás adatait. (Igaz, mindkét táblázat jelzi az 1870 és 1880 közötti évtized demográfiai mélypontját.) Az eltérések közül a legfontosabb: a népszámlálások az időszak végén 7-9%-kal (180-200 ezer fővel) kevesebb lakost regisztráltak, mint ami a népmozgalmi adatokból következne. Kiténik azonban, hogy Erdély népességének növekedése mérsékelt ütemű volt az időszakban, s noha nem tartozott a Monarchia kivándorlás által leginkább érintett területei közé, a két adatsor eltérése mögött mégiscsak a migrációs folyamatok húzódnak meg.

1851 és 1880 között a születések aránya alig változott, a következő évtizedben érte el a legmagasabb szintet, s ezután határozott csökkenés következett be. Az átlagos születési ráta magasabb Erdélyben, mint a nyugat-európai és alacsonyabb, mint a kelet-európai átlag.

Az átlagos 29,2 ezreléken belül a halálozási arány 1871 és 1880 között érte el a "csúcspontját".

Ami a természetes szaporodás mutatóját illeti: 1851 és 1880 között átlagosan évi 5,2 ezrelék (benne az 1871 és 1880 közötti 0,1 ezrelékes mélyponttal), 1881 és 1910 között 9,2 ezrelék. Az első korszak demográfiai mutatója az iparosodás előtti, tradicionális, a második az ipari forradalom korában kialakult népesedési modellhez áll közel (magas születési és halálozási arány kontra kevésbé magas termékenység mellett csökkenő halandóság). Erdélyben – éppúgy, mint a Monarchia egyéb területein – nem következett be népességrobbanás: a halálozási görbe tartós csökkenése mellett a születési ráta is csökkent az időszakban.

A forradalom utáni jobbágyfelszabadítás kedvezően hatott Erdély – zömmel agrárnépességének – demográfiai folyamataira.

Az első évtizedben a népszaporulat 2 ezrelékkal haladta meg az 1848 előtti szintet. Ugyancsak az új társadalmi helyzet kedvező hatásáról tanúskodik a házasságkötések arányának magas szintje, ami 1868-70-ben ért el rekordértéket, felkeltve a kortárs statisztikusok (így Keleti Károly) érdeklődését is.

A gazdasági fellendülés és a családalapítási hajlam erősödése között feltehetőleg oksági viszony áll fenn: a kiegyezéssel megalapozott konszolidáció, a munkaalkalmak soha nem látott kínálata a közgondolkodásra, az életérzésre is kihatott.

A kedvező demográfiai mutatókkal jellemezhető 1850 és 1870 közötti időszak után következett be a 19. század nagy demográfiai rejtélye, nevezetesen hogy 1871 és 1875 között az erdélyi népesség több mint 43 ezer fővel, 2 százalékkal fogyott. Valószínűsíthető azonban, hogy a népességcsökkenésben szerepet játszott az egymást követő járványos megbetege-

dések sora (egyedül 1873-ban kolerában 18,5 ezren haltak meg), kisebb részben pedig az elvándorlások fogyasztották a lakosságot.

Az 1880-as évek fordulatot jeleznek Erdély demográfiai viszonyaiban: ez az évtized az egész periódus legtermékenyebb időszaka. Az igen magas, 40,2 ezrelékes születési arány mellett csökkent a halálozási ráta (öt alkalommal 30 ezrelék alá).

A 19. század utolsó évtizede a halandósági mutató újabb két ezrelékes csökkenését hozta magával, ám ennél fontosabb jelenség a születési arány fogyó tendenciája: ez ti. a 20. században is jellemző maradt.

Az évszázad végére a korábbinál kisebb lett az átlagos családnagyság, csökkent a családalapítási kedv. A házasságkötések aránya 1895 és 1898 között érte el a mélypontját (7,2 ezrelékkal), aminek magyarázatát a súlyos gazdasági helyzetben kell elsősorban keresni. A jelek szerint viszont a családnagyság tudatos korlátozása ettől kezdve szignifikáns demográfiai magatartássá vált: az 1901 és 1910 közötti évtizedben a születések arányának további 3,1 ezrelékes csökkenése következett be.

A korai házassodás Kelet-Európára, így Erdélyre is érvényes intézménye (a 20. század elején a 25 évnél fiatalabb vőlegények aránya 39%) az egyes etnikai csoportoknál jelentős különbségeket mutat: az átlagot jóval felülmúlta a román többségű Beszterce-Naszód (45,7%), Kolozs (48%), Szolnok-Doboka megye (44%), ellenben a székely-magyar többségű megyék: Csík (27,7%), Háromszék (27,9%) és Udvarhely (32,9%), továbbá a szász-román jellegű Szeben (33%) és Brassó megye (34,5%) férfi lakosai lemaradtak a korai házasságkötésben. (A nőknél hasonló a helyzet.)

Elvileg a korai házasságkötés több gyermek születésével jár, mint a késői. A románok esetén azonban a gyermekhalandóság növekedése visszavetette a természetes szaporodás rátáját. Amikor ez a hátrány – az orvosi ellátottság javulásával – kiküszöbölődött, akkor mind a szászoknál, mind a magyarság egy részénél és néhány román többségű megyében is a gyermekszületések csökkenése kezdődött el. A székely megyék születési rátája viszont folyamatosan és jelentős mértékben meghaladta az átlagot. Ez biztosította az erdélyi magyarságnak a nagyobb természetes szaporulatot, s ezzel azt, hogy 1850 és 1910 között növekedjék a magyarság aránya Erdély népességében.

Egyed Ákos: Népeség és népesedés Erdélyben a XIX. század második felében és a XX. század elején. = Korunk, 3. folyam, 6. évf. 1995. 4. sz. 51-56. p.

Ch.Gy.

Korabeli (19. századi) viták a szlovák nyelvi elkülönülésről

A szovjet és kelet-európai témákkal foglalkozó kutatók 1990-ben tartották negyedik világkongresszusukat (Anglia, Harrogate). Ez volt egyúttal az első alkalom, hogy az egykori szovjet tömb országai is képviselve lehettek. A rendkívüli alkalom hatására szokatlanul nagymennyiségű előadás és felszólalás született; ezek tematikus kötetekben jelennek meg sorra. A sorozat egyik kötete a cseh és szlovák témákkal foglalkozó ülés előadásait tartalmazza.

A szlovák irodalmi nyelv kezdeteit a pozsonyi evangélikus líceumban 1843 februárjában lezajlott jelenetre szokták visszavezetni. L'udovít Stúr és vagy hat tanítványa akkor fogadta meg, hogy a továbbiakban a közép-szlovák nyelvjáráson alapuló új irodalmi nyelvet fogja használni. Ennek a fogalomnak nagy horderejű következményei lettek: kialakult a szlovák nemzeti nyelv, aminek a nemzetfejlődésben döntő szerep jutott. Ám az is igaz, hogy cseh-szlovák nyelvi és kulturális (illetve nemzeti) egység – az említett aktussal megtagadott – eszméje igen szívósnak bizonyult: hivatalos ideológiája lett az első csehszlovák köztársaságnak, és híveinek lényegében az 1960-as évek végéig komoly táborra volt.

A tanulmány áttekinti a szlovák nyelvű írásbeliség kialakításának szakaszait és változatait, amelyek főként katolikus és evangélikus papok neveihez fűződnek. Említésre méltó, hogy ezekben fontos szerepe volt Pestnek (kutatóink közül Király Péter dolgozta fel a téma egy részét; ismertetését lásd: *Kisebbségkutatás* 1995/1., 98-101.). A katolikus Bernolák által kidolgozott nyugat-szlovák irodalmi nyelv használói Nagyszombatban, míg az eleinte cseh irányzatú protestánsok Pozsonyban tömörültek. Prágából a szlovák Šafárik és Kollár egyre inkább az ún. bibliai cseh nyelv további használatát ajánlotta a szlovákoknak, míg Pesten mindkét felekezet és mindkét irányzat hívei jelen voltak, és Zora (Hajnal) c. almanachjukban megfértek egymás mellett. Az 1840-es évek magyar nemzeti eufóriájának hatására azonban Kollár feladta a szlovakizált cseh nyelvről vallott korábbi elképzelését, és a nemzetmentés egyedüli eszközének vélt csehszlovák nyelvi egység heves védelmezője lett.

Stúr abban múlta fölül hasonló célokért küzdő honfitársait s egyben ellenlábasait, hogy klasszicista vagy romantikus eszmények helyett pragmatikus módon saját körének igényeiből indult ki a kérdés végiggondolása-kor. Romantikus megfogalmazásban realista célt tűzött ki, amikor kidolgozta egy olyan szlovák nyelvű közéleti lap tervét, amely a szlovákság minden rétegéhez szólva egyesítené őket, mivel csak így érhető el a nemzet egészének felemelése. Az ilyen lapot viszont érthető nyelven kell írni, és erre alkalmatlan volt a naponta csak szűk tanult réteg által használt archaikus biblikus cseh nyelv.

Štúr cseh ellenfelei sohasem vették észre, hogy ő azt valósította meg a szlovák nyelvvel, amit a nagy cseh nyelvújítók a sajátjukkal egy generációval korábban. A különbség annyi volt, hogy a 18. század végi cseh nyelvészek a reneszánsz és a klasszicizmus ideáljait követve eszményítették a régít (így a kralicei cseh Biblia nyelvét is), a Herder bölcseletén nevelkedett szlovák protestáns lelkész viszont a nép nyelvét, az érintetlen nyelvjárást tekintette a leghitelesebb alapnak. Azt a döntését, hogy a legeredetibbnek, legromlatlanabbnak vélt közép-szlovák dialektust választotta alapul, Štúr kiegészítette azzal a gondolatával, miszerint a szlovákság a szláv népek közepén helyezkedik el, s ezért a legősibbnek, a legeredetibbnek tekintendő (nyilván a cseheknél érezhető erős német hatásra célzott főleg). Ezzel megszületett a szlovák nemzeti ideológia. A szláv egység bomlasztásának vádjaira hasonló szellemben felelt a szlovák nyelvreformátor azzal, hogy mind a csehekkal, mind a többi szlávokkal kívánatos a testvériség erősítése, de a szlávság egésze akkor lesz erős, ha mindegyik "törzse" felemelkedik a saját "nyelvjárása" által.

A csehszlovák állam létrejöttével elvi és politikai síkon kiújult az addigra évszázados vita a szlovák nyelv különválásáról. Milan Hodzā, a későbbi miniszterelnök 1920-ban megjelent tanulmányában nem természetes belső fejleményként, hanem a korabeli magyar politikai helyzetre való túlzottan radikális reagálásként értékeli Štúr döntését. Ugyanezt támasztotta alá nyelvészeti oldalról Albert Pražák szlovák nyelvtörténeti munkája. Szlovák részről persze nem maradt el a válasz. A vita minden szakmai érve mellett politikai háttérű volt: a hivatalos csehszlovák állam- és nemzeteszme, illetve a szlovák autonomista törekvések éleződő konfliktusát vetítette előre.

Sajátos következménye volt cseh oldalon a nemzetnek mintegy a szlovákok felé irányuló "kiterjesztése" körüli vitáknak az, hogy a szűkebb cseh nemzeti identitás valóban kibővült, és ha a szlovákokat nem is, de a morva és sziléziai cseh nyelvű lakosságot magába fogadta, amely történelmi okokból korábban nem rendelkezett cseh nemzettudattal. (Hasonló hatással járt az ausztrószlávizmus eszméje a Monarchia három délszláv nemzeteinek közeledésére.)

LeCaine Agnew, Hugh: Czechs, Slovaks and the Slovak Linguistic Separatism of the Mid-Nineteenth Century. = Morison, John (ed.): The Czech and Slovak Experience. Basingstoke-London-New York, 1992. Macmillan 21-37. p.

Ba. K.

A csehszlovákiai német szociáldemokrácia (1918--1926)

A csehszlovák állam megszületése után a német szociáldemokraták az osztrák szociáldemokrácia örököséiként változatlan programmal, önálló pártként dolgoztak tovább. Már 1918 előtt hasonló volt a helyzet, mivel a cseh szociáldemokraták 1911-ben kiváltak a közös ausztriai pártból, és a cseh polgári pártokkal szövetkeztek nemzeti (és németellenes) alapon.

A kisebbségi sorba került németiség szociáldemokrata vezetői elvhű és jóhiszemű emberek voltak, s talán ebből kifolyólag rendre késve reagáltak, elszalasztván a kínálkozó alkalmakat. Igaz, hibáikban osztoztak a cseh testvérpárttal, illetve a német polgári pártokkal. A német szocdemek, élükön Josef Seligerrel, nem fogadták el, hogy megkérdésük nélkül csehszlovák alattvalóvá legyenek. Részt vettek a németlakta területek "Deutschböhmen" kormányában a többi német párttal együtt, majd Német-Ausztria kormányával közösen a párizsi békekonferenciához fordultak területeik Ausztriához csatolását kérve.

A szocdemek mindezek ellenére nem voltak nacionalisták. Mindössze kitarítottak az osztrák szociáldemokrácia 1899-es brünni (brnói) nemzetiségi programja mellett, amely nemzeti önkormányzatok létrehozását és a nemzeti kisebbségek védelmét tűzte ki. A program előterjesztője a fiatal Seliger volt, aki már akkor a nemzeti önrendelkezés harcos hívének számított, természetesen a csehekre vonatkozóan is. A párt legnevesebb vezetői, Renner és Bauer részletesen kifejtették műveikben a nemzeti autonómiák megvalósításának módjait.

A csehországi német pártvezérek 1918 őszén azonnal elismerték a csehek önrendelkezési jogának érvényesítését, de ugyanazt követelték maguknak is. Seliger elvi meggyőződése volt, hogy ez a minden nemzetet megillető jog a szociáldemokrata program, egyszersmind a szocializmus megvalósításának előfeltétele, amelyből nem szabad engedni. 1919 őszén ezért sikertelenül végződtek Tusař cseh szociáldemokrata kormányfővel folytatott tárgyalásai. Döntő esélyt szalasztottak el az 1920-as parlamenti választások után, amikor mindkét szociáldemokrata párt a legerősebb lett a maga nemzeti térfelén. A közös kormány alakításáról kezdett tárgyalásokon a németek túl magas követelményt támasztottak: az alkotmány módosítását és az antanthatalmakkal fenntartott szövetségi viszony felmondását követelték. Mindkét követelés ideologikus volt: az egyik a párt-program önrendelkezési részéhez való ragaszkodásból, a másik a nemzetközi proletár szolidaritás jelszavából fakadt. A tárgyalások megszakadtak, a közös kormányzás és a cseh-német kiegyezés (mint tudjuk, egyik utolsó) esélye szertefoszlott.

A cseh szocdemek a húszas években ellenzékbe kerülve s a kommunisták kiválásával meggyengülve nacionalista húrokat pengettek. Amikor

német elvtársaik tiltakoztak a német köztisztviselők és vasutasok tömeges elbocsátása és számos német iskola bezárása ellen (persze hasztalanul), a cseh szociáldemokraták az állam ellenségeinek és nacionalistáknak bélyegezték őket. Hiába magyarázták a németek, hogy ők minden nemzetiség kultúráját egyaránt védelmezték már 1918 előtt is. A német szocdemek 1929-ben, Seliger halála után kerültek csak be a kormányba cseh testvérpártjukkal együtt, egészen más körülmények közt, s előtte hiába próbálkoztak együttműködési ajánlatokkal a cseh térfélen. És csak ezt követően, 1930-ban fogadott el a párt új programot a már anakronisztikus brünni ausztroradikális dokumentum helyett.

A cseh szociáldemokraták is megjárták a maguk zsákutcáit: 1918 előtt autonómiát követeltek, egyetértésben az osztrák marxistákkal, 1919-től azonban centralisták lettek. A németeket egytől egyig "gyarmatosítóknak", az új köztársaságot pedig csehszlovák nemzeti állammak nyilvánították, amelyben a németek kisebbségként élhetnek, de önkormányzatról szó sem lehetett többé. Ebben kezükre játszott a békekonferencia kimenetele, ahol a cseh érvek hatására Lloyd George, Clemenceau és Orlando percek alatt döntöttek a cseh-német határ változatlanul hagyása mellett. Az elvetett német kívánság azonban megtette a magáét, erősítve a bizalmatlanságot a két nemzet között.

Seliger pártja nem tette ettől függővé tevékenységét és részvételét a közéletben: már a döntés előtt indult a legelső, 1919 júniusi helyhatósági választásokon, és a legerősebb német párttá vált, még mielőtt elismerte volna az új államot. A németiség önrendelkezéséért folytatott makacs küzdelem mögött Seliger mélyszéles meggyőződése húzódott meg, miszerint fel kell és a brünni program alapján fel is lehet oldani a nemzeti viszályokat és ellentéteket, mert amíg azok fennállnak, addig a dolgozók fogékonyak maradnak a nacionalista propagandára, s letéríthetők a nemzetközi összefogás és szolidaritás útjáról. Seliger elvetette a nacionalizmust, az irredentizmust és az új állammal szembeni ellenállást; felfogása szerint a párt az új körülmények között változatlanul a nemzetközi proletariátus érdekeiért harcol, s nemzeti önrendelkezési, illetve autonómiaprogramja is ezeket az érdekeket szolgálja. A szociáldemokrata aktivizmust (részvételt a közéletben) a követelések kudarca ellenére ugyanez a meggyőződés magyarázza.

Az együttműködési ajánlatokat azonban a cseh testvérpárt sorra elutasította 1929-ig. Akkor pedig a gazdasági világválság, majd annak nyomán a németországi fejlődés végleg beszűkítette mindkét párt mozgásterét.

Hahn, Fred: The German Social Democratic Party of Czechoslovakia, 1918-1926. = Morison, John (ed.): The Czech and Slovak Experience. , Basingstoke-London-New York, 1992. Macmillan. 203-217. p.

Ba. K.

Ukránok Kelet-Szlovákiában a XX. század elején

A Kisebbségkutatás korábbi számaiban teret adtunk a ruszin kérdés különböző felfogásait tükröző írásoknak. Ezúttal egy ukránbarát cikket ismertetünk.

A "kelet-szlovákiai ukránok" fogalma alatt azokat értjük, akik a Monarchia széteséséig Sáros, Szepes és Zemplén megye területén éltek. A "kárpátontúli ukránok" Ukrajna mai Kárpátontúli Területén (Kárpátalján) találhatóak. A korabeli szakirodalom azonban nem ismeri ezeket a distinkciókat, s ezért ma az etnikai azonosság és a közös fejlődési folyamatok tárgyalásakor az egykori Magyarország ukrán lakosságáról kell beszélni.

Ezt a népességcsoportot különféleképpen nevezték, egyaránt használták a ruszin, rusznyák, lemák, magyarorosz, kárpátorosz stb. megnevezéseket. Ezek közül csak a ruszin mint a mai ukrán szinonímája fogadható el. Magyarországon a mai kelet-szlovákiai ukránok sem gazdasági, sem politikai, sem kulturális szempontból nem képeztek elhatárolható egységet. Azonos volt a sorsuk a kárpátaljai ukránokéval, akikkel együtt Magyarország egyik legkisebb nemzetiségét tették ki.

Néhány sajátosság azonban felmutatható. 1818-ban például létrejött az eperjesi görög katolikus püspökség, ami O. Baran kanadai ukrán történész szerint új szakaszt nyitott az itt élő lemákok életében. A XX. század kezdetén már érezhetőek is a kárpátaljai ukránoktól való különbözőség jelei.

A kelet-szlovákiai ukránok egyetlen általuk lakott megyében sem voltak többségben, túlnyomó részt az északi, terméketlenebb, határmenti övezetekben éltek. Mindez meghatározta gazdasági és társadalmi helyzetüket.

Magyarországon 1900-ban 429 447, 1910-ben 472 587 ukránt tartott számon a statisztika. Ebből 39 033 Zemplénben (az összlakosság 14,2%-a) 38 500 Sárosban (22,6%) és 10 773 Szepesben (15,5%) élt. Ezen belül is mindössze három – a felsővízközi, mezőlaborci és szinnai – járásában volt övük a többség. Sáros megyében a legtöbb ukrán a következő falvakban élt: Fesőkánya (1002 lakos, ebből 946 ukrán), Biharó (729-663), Felsőcsernye (669-651), Hőnig (663-618). Szepesben Szepesjakabfalva (1911-1798) és Osztonya (1354-1061). Zemplénben, Laborcfő (1263-1077) és Harcos (1002-928).

A kelet-szlovákiai ukrán lakosság gazdaságilag elmaradott területen és főként mezőgazdasági tevékenységből élt. A földbirtokosok, vállalkozók, kereskedők és hivatalnokok más nemzetiségek képviselőiből kerültek ki, így a gazdasági gyökerű törekvések egyben politikai törekvésekként is értékelhetők. Közülük két jelenséget kell kiemelnünk: a kivándorlást és a skizmát (a görög katolikus vallásról a görög keletire való áttérés, amelynek pánszláv politikai háttere volt – a szerk.).

A kivándorlás arányaira jellemző, hogy míg 1900-1913 között a 100 lakosra vetítet mutató országosan 11,2 volt, Sárosban 20,6, Szepesben 19,1, Zemplénben 18,1 értéket vett fel. Az amerikai bevándolási és a magyarországi kivándorlási adatok közti különbségnek az az oka, hogy az ukránok egy része illegálisan, Galícián keresztül hagyta el az országot.

A szóban forgó időszakban a három megyéből összesen 17 200 ukrán vándorolt ki, ami a 178 981 magyarországi kivándorlóhoz képest négyszer nagyobb arányú a lakosság számához viszonyítva.

A kivándorlás korlátozására több próbálkozás történt. Fellépett ellene a görög katolikus egyház, s a kormány is igyekezett beavatkozni. Ezt a célt szolgálta az Egán Ede nevéhez fűződő ún. "hegyvidéki akció", amelynek hatóköre azonban nem terjedt ki az érintett három megyére, és egyébként is csak részleges és időleges eredményeket tudott felmutatni.

A XX. század elején egyre jelentősebb mértékben érvényesült az emigránsok hatása az otthoni gazdasági és társadalmi-politikai körülményekre. Az emigránsok nemzetiségi és osztályszempontból is felgyorsult öntudatosodási folyamaton estek át. Egyleteket, társaságokat alapítottak, újságokat adtak ki. Mindez visszahatott a szülőföldjükön maradtakra is.

A kormány részéről a skizma veszélye elleni harcra és a pánszláv törekvések megelőzésére létrehozták az amerikai akciót s ennek keretében kiküldték az emigránsok lelki gondozásának megszervezésére Hodobay Andor eperjesi görög katolikus kanonokot. Kezdeti sikerei után azonban összeütközésbe került a helyi ukrán szervezetekkel, és néhány évi kinttartózkodás (1903-1906) után hazahívták. Az emigránsok közt így hát egyre terjedt a pravoszlávia. Legfőbb propagátora Tót Elek egykori eperjesi egyházmegyei görög katolikus pap volt. A hazaküldött propagandaanyagok hatása a kelet-szlovákiai ukránok közt nem volt túlságosan nagy, Kárpátalján azonban egész falvak tértek át (Iza, Nagy-Lucska).

A kelet-szlovákiai ukránoknak a XX. század elején nem volt politikai képviselőjük. Az eperjesi püspökség törekedett erre a feladatra, de nemzetietlen magatartásával negatív szerepet töltött be. Az ukrán nemzeti mozgalom lényegében csak szociális téren létezett, a politika terén nem. Megoldatlan kérdések egész sora nehezítette a nemzeti öntudatosodást, köztük az ún. "nyelvi kérdés". A moszkoviták azt állították, hogy a magyarországi ukránok a nagyorosz nemzethez tartoznak, és igyekeztek köreikben bevezetni az orosz irodalmi nyelvet. A századfordulón terjedt a helyi értelmiség körében az ukrán irányzat is, amely Kelet-Szlovákiában csupán a húszas években erősödött meg. Erős pozíciói voltak a ruszin irányzatnak, hívei "helyieknek" nevezeték magukat, és a magyarországi ukránokat önálló népnek tekintették.

Voltak asszimiláns irányzatok is. Propagátoraik görög katolikus magyarokról beszéltek. Ez az irányzat támogatókra talált a görög katolikus papság

körében is. Ezt jelzi a Gergely-kalendárium bevezetése és a magyar nyelvű liturgia megvalósítására tett több próbálkozás.

Ily módon a nemzeti sajátosságok egyedüli őrzői a falusi tömegek lettek, miközben a kislétszámú értelmiség összefonódott a magyar hivatali körökkel. Ennek az értelmiségnek ugyanakkor természetes kulturális központja sem volt. Eperjes kívül esett az etnikai területen, s egyébként sem vállalta fel a helyi ukránság társadalmi gondjait. A Budapestre kerülő értelmiség gyorsan megmagyarosodott. Kelet-Szlovákia ilyen értelemben a perifériára került.

A dualizmus korában Ungvár vált természetes központtá, ahol a hagyományaikhoz ragaszkodó ukránok megalakították a Szent Bazil Társaságot. A társaságban az irányzatok közül azonban a XIX. század végére a magyarbarát vonal kerekedik felül. A népművészet kivételével a kulturális élet valamennyi területén erősödött a magyar nyomás. Ez leginkább az oktatás területén nyilvánult meg. Az egyházi iskolák helyett állami iskolák létesítésére törekedtek, ahol tanítási nyelvként vezették be a magyart. Ez nehézségekbe ütközött, hiszen a tanítók jelentős része nem tudott magyarul. Egy tanfelügyelői jelentés szerint Zemplén megye görög katolikus iskoláinak 46 tanítója még 1903-ban sem bírta a magyar nyelvet. Nem véletlen, hogy az elemi iskolák tanulóinak jelentős része ilyen körülmények közt nem tanult meg jól olvasni és írni. A kelet-szlovákiai ukrán lakosság a pusztasági létezés szintjén élt az első világháború küszöbén.

Danilak, Mihai: Ukrajinci Shidnoji Slovaččini na počatku XX. stolittja. = Duklja, 1994. 6. no. 31-42. p.

S.B.A.

Björstjerne Björnson és a szlovákok

Björstjerne Björnson (1832-1910) annak a norvég nemzetnek volt a szülőtte, amely a 14. századot követően egészen 1814-ig dán fennhatóság alatt élt. Ekkor a svédekkel lép unióra. A fordulat tette szükségessé, hogy az addig használt dán nyelvet norvég nyelvvel váltsák fel. Két nyelvi mozgalom is indult: az egyik a riksmal, amely a dán nyelv "norvegizálásával" megteremtette a ma is használatos "norvég állami nyelvet" a másik – a landsmaal – az önálló norvég nyelvért szállt síkra, s ehhez alapnak a népiséget és a nyugati norvég nyelvjárásokat vette. Az országban ez utóbbi is nemzeti nyelv lett, de a riksmal nagyobb népszerűségnek örvend.

Björnson irodalmi munkásságában, amelyért 1903-ban Nobel-díjat kapott, a riksmalt használta. Sőt: ő volt a riksmallal kapcsolatos törekvések győzelemre vitelének egyik vezéralakja. Egyebek között ez is közrejátszott

abban, hogy Észak csillagaként – a 19. század kilencvenes éveitől kezdve mindinkább az elnyomott kis népek szószólójaként lépett fel. A szlovákok magyarországi elnyomásáról 1904-ben értesült először részletesebben, majd 1907-ben egy csehországi levél nyomán (aláíróként Eduard Lederer, Adolf Hayduk és Karel Kálal szerepelt rajta) döntötte el, hogy határozott szót emel érdekükben.

A magyarországi szlovákság akkoriban igencsak szorongatott helyzetben volt: sorra- rendre zárták be nemzeti intézményeit és középiskoláit visszaszorították a szlovák nyelvet mind az elemi oktatásban, mint az egyházakban 300 szlovák hazafi szenvedett börtönbüntetést, majdnem 1 millió szlovák nemzetiségű magyar állampolgár "tántorgott ki Amerikába" (helyesen: kb. ennyi volt a kivándorlók száma a mai Szlovákia területéről – a szerk.), kb. 700 ezer szlovák magyarosodott el (ez esetben végképp becsliére kell hagyatkozni: Katus László szerint ez a szám kb. 300 ezer).

E "mély süllyedést" okozó szlovák ellenes politika kulcsfigurája magyar részről gróf Apponyi Albert (1846-1933) volt, aki ezzel párhuzamosan hosszú ideig sikeres magyarpárti propagandát folytatott a vezető külföldi sajtóban és a különféle békekongresszusokon.

Így hát, ha valaki külföldről segíteni kívánta a magyarországi szlovákokat (e tekintetben az amerikai szlovákok voltak az elsők), mindenképpen a "tisztaság apostolának" kikiáltott Apponyi leleplezésével kellett kezdenie. Nem tett másként Björnson sem. A März c. müncheni folyóiratban publikálta a Béke és a béke barátai cikkét (1904) mint szlovákvédelmi harcának első dokumentumát. Benne írja az alábbiakat: "Ha a békéért folytatandó munka valahol is szóba kerül, a magyarok a legaktívabbak. És általában a legaktívabbak mindenütt, ha a humanitásról és az identitásról van szó. Otthon viszont három millió szlovákot nyomnak el. Tiltják nekik, hogy lelkük nyelvén beszéljenek, megszégyenítik a történeti hagyományaik iránti szeretetüket. Bezárják múzeumaikat, Elkobozzák mindazon eszközeiket, amelyek biztosítják a kapcsolatot őseik életével... A férfiú, aki saját házában ezeket a szégyenletességeket irányítja, egyszersmind a kereszténység bajnoka. Úgy hívják, hogy Apponyi Albert gróf, és az összes békekongresszusi konferencián mindenki nevében ő szájal (!) a legtöbbet."

Apponyi propagandagépezete élesen reagál – és azonnal. Ezt követően Björnson még több pengeváltásra kényszerül grófunkkal (pl. nyilvánosságra hozza, hogy az 1907. évi békekongresszusra azért nem fogadta el a meghívást, mert rá Apponyi is hivatalos volt, az iskolák magyarrá téételét 1907-ben a legnagyobb magyar ipar címen állítja pellengérré, felemeli a szavát a csernovai vérengzés ellen).

Míg Apponyi propagandája mindinkább hitelét veszti a világsajtóban, Björnson helyzetjelentései és látéletei annál inkább felrázzák a különféle szabad nemzetek lelkiismeretét. Ezért nem véletlen, hogy a szlovák politi-

kusok, írók és költők egész sora fejezi ki háláját Björnson iránt. Andrej Hlinika pl. a következőképpen vélekedik róla: "Európa hosszú ideig semmit sem tudott a szlovák áldozatokról, nem vette észre szenvedéseiket, nem hallotta meg jajgatásukat. Most azonban Európa felocsúdott. Két idős ember rázta fel lelkiismeretét: az egyik Björnson volt, a germán Észak képviselője, a másik pedig Tolsztoj a szláv Keletről." (A cikk írója azért elismeri: Tolsztoj kiállítását vitatható, mert szlovák nemzetiségű orvosa, D. Makovický volt a szócsove. (Vö. Gerencsér Zsigmondnak, az Ungarn-Jahrbuch 21. kötetében megjelent tanulmányával.)

Björnson minden kis nép szabadságáért kiállt, de leginkább a szlovákokat szerette. Ezt felesége és lánya is tanúsítja. Helyénvaló, hogy a szlovák utókor is mindent megtegyen a björnsoni életmű, amely szépirodalomból és publicisztikából áll, minél teljesebb bemutatása érdekében. A Matica slovenská évente december 8-án, Björnson születésnapján szlovák-norvég kultuális ünnepséget szervez.

Bajaník, Stanislav: Björstjerne Björnson alebo hviezda zo severu. = Slovenské pohľady, IV.+111.roc. 1995. 1. no. 104-115. p.

F.T.

Zsidók Ukrajnában a huszadik század hajnaláig

A szerző gazdaságtörténeti szempontból közelíti meg témáját, s így már a XVI. századi fejleményekkel is kénytelen foglalkozni.

A zsidók Ukrajnába való települése több hullámban ment végbe. Az első hullám az 1569-es lublini uniót követte, amikor is Lengyelország és Litvánia egyesítése után az ukrán terület a lengyel birodalomhoz került. Mivel a lengyelországi zsidók elsősorban közvetítő kereskedelemmel, kisiparral és különböző bérletekkel foglalkoztak, jelentős gazdasági ténnyé vált szükségük. A XVII. század elején az ukrán zsidók száma mintegy 120 ezer volt. Ez az 1648-1654-es háborús események következtében a század közepére néhány tízezerrel csökkent.

A XVIII. század közepén újra mintegy 130 ezerre teszik számukat. Lengyelország három felosztása (1772, 1793, 1795) újabb kitelepedési hullámokat indított Ukrajna felé. Ebben az időben Oroszország és Ausztria a migrációs hullámok adminisztratív irányítására törekedett. Egyes régiókban engedélyezték a zsidók megtelepedését, másutt tiltották. 1782-ben II. József a mai Galíciában és Bukovinában engedélyezte a zsidók letelepedését. Az orosz birodalomban is kezdenek kialakulni az ún. letelepedési övezetek. 1782-ben egy kormánybizottság arra a következtetésre jut, hogy a falusi lakosság elszegényedésének elsősorban a zsidó kereskedők az

okai, akik kezükbe kerítették a nagybani piacot. Ezért rendeletben írták elő, hogy polgárok és kereskedők csak a városokban lakhatnak. Természetesen ez nem vonatkozott a polgárság egészére, de a zsidókra általános érvénnyel. Később az orosz kereskedők is panasszal fordultak a cári udvarhoz, s ezért 1791-ben II. Katalin a belső orosz területeken megtiltotta a zsidók tevékenységét, és letelepedésüket csak Fehéroroszországban, valamint a jekatyerinoszlavi és tavriai területen engedélyezte. Ez a terület később kiterjedt a kijevi, volhíni, podóliai, herszoni, csernyigovi, poltavai, vilniusi, besszarábiai, asztrahányi és kaukázusi kormányzóságra, valamint Kurlandiára. Ez utóbbi három területi egységet 1829-ben és 1835-ben kiemelték a zsidók számára engedélyezett területek közül. Bár a zsidó letelepedési zóna határai időközben némileg változtak, kezdettől érvényesült az a szándék, hogy a nyugati és déli területek kijelölésével megakadályozzák a nagyorosz kormányzóságokba való behatolásukat.

Az 1791-es rendelkezés ellenére a zsidóknak a falvakban való letelepedését nem sikerült megakadályozni. A XX. század elején ügyeikkel egy különleges kormánybizottság foglalkozott a neves költő, Gyerzsavin irányítása alatt. 1804-ben megtiltották, hogy a falusi zsidók kocsmatartással és földbéreltel foglalkozzanak, és három éven belül a városokba kellett költözniük, amennyiben nem műveltek földet. A későbbiekben ez a bizottság mégis megállapította, hogy a zsidók valójában előremozdították a gazdaság fejlődését, és a nép elszegényedésének más oka van.

I. Miklós idején újabb korlátozásokat vezettek be, ezúttal a városokban kellett letelepedniük.

A letelepedési zóna kialakítása alapvetően hatott Ukrajna demográfiájára is. A XIX század harmincas éveiben az Orosz Birodalom kormányzóságaiban 600 ezer, Ausztriában pedig 270 ezer zsidó élt, az összes kelet-európai zsidó 40%-a.

A század ötvenes éveitől a nyolcvanas évekig a zsidóság száma folyamatosan nőtt, így például a poltavai kormányzóságban nyolcszorosára. Ez nemcsak a betelepüléseknek, hanem az átlagon felüli természetes szaporulatnak is köszönhető. A jobbparti Ukrajnában a zsidóság a városokban és a kisvárosokban koncentrált. A falvak lakosságának 15%-a, a városok lakosságának 39%-a, a kisvárosok lakosságának 53%-a volt zsidó. 1880-ban Ukrajnában 1 millió 507 ezer zsidó élt már, kétharmaduk a podóliai, kijevi és volhiniai kormányzóságban. Ebben az időben kialakultak a jellegzetes zsidó kisvárosok. Dubnó lakosságának 72, Luck lakosságának közel 80, Rovnó lakosságának 68, Bergyicsev lakosságának több mint 86%-a volt zsidó. Hasonló volt a helyzet az osztrák uralom alatt álló ukrán területeken is. Egészében a mai Ukrajna területén a századfordulón 2,3 millió zsidó élt, túlnyomón a városokban.

Települési és foglalkozási körük erős behatárolása miatt a XIX. század végén erősödött a kivándorlás, de egészében még nem hatott meghatározó erővel Ukrajna demográfiájára.

A zsidóság alapvető foglalkozása a kereskedelem volt: a leginkább érintett ukrán kormányzóságokban e tevékenység mintegy 80%-a összpontosult zsidó kézben.

Jelentős szerepet töltöttek be a zsidók finánciális területeken is, az uzorakamatra kölcsönző vagy hitelt adó kocsmárostól a fejedelmi udvarokat "finanszírozó" bankárokig. A korábbi korlátozások feloldása, 1860 után a zsidók ui. szerepet vállaltak a banktevékenységben is.

A jobbágyság felszabadítását követően a földbirtokosok jelentős része bérletbe (árendába) adta földterületeit a zsidó gazdálkodóknak. A több tízezer gyesztyinát kitevő birtokok kiadása jelentős azonnali pénzforrás volt a tulajdonosok számára, és közel 200%-os haszonnal kecsegtette a bérlőket.

Szinte egyedülálló jelenség volt Ukrajnában a földműves zsidó. Különösen a török birodalomtól elhódított déli területeket igyekezett a cári kormány velük benépesíteni. A kolonizáció során a herszoni területen 1847-ben 8, 1851-ben 25, míg a jekatyerinoszlavin 32 zsidó település jött létre. A telepesek második-harmadik generációja már igen jól gazdálkodott, hasonlóan a velük együtt letelepített német családokhoz.

A XIX. század végén az ukrainai zsidóság az ipar területén is megjelent. Ez elsősorban meghatározott ágazatokat (bőr, ruhaipar, cukor- és szeszgyártás, faipar) érintett. Ausztriában (Galíciában) ehhez társult a kőolajipar is. Ukrajnában 1897-ben a zsidóság egyharmada ipari tevékenységgel foglalkozott.

Ugyanakkor az aránytalan szociális struktúra, a nem termelő ágazatokban való túlnyomó képviselő konfliktusokhoz is vezetett. A zsidógyűlölet, a pogromok kivándorlásra kényszerítették a zsidó lakosságot, vele együtt a zsidó tőkét is. Az ukrainai zsidó lakosság diszproporcionális gazdasági helyzetének elsősorban külső, államhatalmi okai voltak, ugyanakkor ez vezetett a társadalmi instabilitáshoz, az etnikai konfliktusokhoz is.

Samarcev, I.G.: Jevreji v Ukrajini na počatok XX. sztolittija = Ukrajniskij Istoričnij Žurnal, 1994. 4. no. 19-29. p.

S.B.A.

Módszertani kérdések

Egy régi-új folyóirat, a Magyar Kisebbség bemutatása

A hatvanas évek etnikai reneszánsza hozta magával a kisebbségi kérdés tudományos művelésének igényét a nyugati világban: egyre-másra alakultak tudományos műhelyek, egyetemi kutatócsoportok, tanszékek a téma gondozására, s jöttek létre kiadók, szerkesztőségek a kutatások eredményeinek közkinccsá tételére. Kelet-Európában viszont a létező szocializmus lebontására volt szükség a patriotika- és etnicitáskutatások intézményi kereteinek megteremtéséhez: a hivatalos politika addig a nacionalizmus, szeparatizmus stigmáját sűtötte az ilyen törekvésekre. (Láttuk persze, hogy a nemzeti és etnikai feszültségek lefojtása milyen súlyos következményekkel járt.)

Magyarország ebből a szempontból sajátos helyzetű: a két világháború között igényesen megfundált intézményrendszer a tudományos produkciók egész sorát hozta létre, az anyaországbeli és a kisebbségi magyar szakembereket (jogászokat, történészeket, geográfusokat, statisztikusokat, szociológusokat) az új diszciplína, a kisebbségtudomány világviszonylatban is a legkiválóbbjai közé emelve. Ez a nemes hagyomány a szocializmus éveiben is munkált a felszín alatt: Magyarország történeti bibliográfiájának 4., nem-magyar népekről készült impozáns kötete pl. 1950-ben jelent meg, és a későbbi liberalizálódó politika engedékenységből is születtek mérvadó művek a nemzetiségi kérdéstről, s végül a témára szakosodott tudományos gyűjtemények hatására ezért – ellentétben a térség többi országával – nálunk 1989 után nem megteremteni, hanem rekonstruálni kellett a tudományos infrastruktúrát.

Ha van a folyamatosság parancsát elvszerűen megvalósító törekvése példa, akkor a most újra induló Magyar Kisebbség c. nemzetpolitikai szemle kiadása az. A folytatni kívánt hagyomány többé-kevésbé ismert: az erdélyi Lugoson kiadott Magyar Kisebbség (szerkesztői: Jakabffy Elemér, Sulyok István, Willer József) – alcíme szerint Nemzetpolitikai szemle – az erdélyi magyar nép számára 1922 és 1942 között megjelent 21 évfolyamával a korszak legkiválóbb magyar nyelvű orgánumai közé tartozott. Különleges érdeme, hogy kisebbségi környezetben adták ki, és közvetlenül a trianoni békeszerződés ratifikálása után kezdte meg munkásságát (ellentétben pl. a szintén kitűnő Dunatájjal és Kisebbségvédelemmel). Ráadásul a nehéz körülmények közepette sem bizonyult tiszavirág-életűnek, miközben a kisebbségi problematikát a maga összetettségében jelenítette meg.

A hagyománykövetés igénye három prominens személyiségnél is megjelenik a folyóirat beköszöntőjében. Szócs Géza szellemes iránymutatása

szerint: "(a Magyar Kisebbségnek) ott kell folytatnia, ahol 54 éve abbamaradt: de úgy kell folytatnia, mintha nem maradt volna abba". Tőkés László erkölcsi-politikai elvárását fogalmaz meg, párhuzamot állítva a Magyar Kisebbség és az erdélyi magyarság életútja között: ti. mindkettő "...igazán új folyamatait lesz képes 'megszerkeszteni' mostohán alakult, de mindenkor megújuló történelmének".

Az új Magyar Kisebbség főszerkesztője, Tamás Sándor pedig nem az "évfolyamokban mért mennyiség, ... hanem a sorokban és a sorok között hordozott szellemiség" folytatásában, átörökítésében látja a folyóirat eszmei hivatását.

Hogy mi a követni érdemes hagyomány? Azt az akkori szerkesztő, Sulyok István fogalmazta meg *Levelek helyett c.* beköszöntőjében az 1922. évi 1. számban: a Trianon után kisebbségbe szakadt erdélyi magyar nemzet "tárgybeli adatait" kívánta összegyűjteni és közkinccsé tenni, mondván: "sérelemeinknek senki sem fog hitelt adni mindaddig, amíg (pl.) iskolaügyünk való és hiteles képét meg nem állapítjuk". Demográfiai, népességstatisztikai és egyéb adatok számbavétele mellett feladatának tekintette az erdélyi múlt megismertetését, és az aktuális román közélet megnyilvánulásainak figyelmét is. Mindezt úgy, hogy "új nemzeti gondolatunk vitorlát a világeszmék áramlásainak kell kifeszítenünk".

Plasztikus képpel végül Kazinczy nevezetes irodalomszervező leveleivel rokonítja a folyóirat hivatását amennyiben a Magyar Kisebbség is "az eszmék, tervek és munkálkodások összefonódását szolgálja".

S hogy ezt a szerepvállalást a folyóirat 21 évfolyama mi módon töltötte be, mindenekelőtt álljon itt ízelítőül a folyóirat rovatbeosztása: I. Általános politika, II. Kulturpolitika, III, Gazdaságpolitika – Agrárreform(!), IV. Kisebbségi jogok, V. Statisztikai közlemények, VI. Külföldi lapszemle(!), VII. Folyóiratok szemléje, VIII. Könyvek szemléje, IX. Románok rólunk(!).

A nyitott szellemről és tudományos igényességről tanúskodó fejezetcímek önmagukért szólnak. Tartalmat mégis néhány példa ad a megvalósítás minőségére. A folyóirat a kezdetektől fogva nagy jelentőséget tulajdonított a gazdasági kérdések kisebbségi vonatkozásainak: erről tanúskodik pl. Gyárfás Elemér tanulmánya az erdélyi magyar bankpolitikáról (1. évf.) vagy Pál László alapos írása a székelyföldi közbirtokról és a földreformról (2. évf.). A történelmi témák közül kiemelésre kívánczik Halmágyi Antal dolgozata a román-magyar uniós törekvésekről, a jogi fejezetben pedig Prohászka Lászlóé a vallás- és tanszabadságról.

A beköszöntő ígéretéhez híven a folyóirat tanulmányaival, szemléivel mindvégig figyelemmel kísérte a kisebbségi jog és politika nemzetközi fejleményeit, de ennél többet tett: nem feledkezvén meg kisebbségi nem-

zettársairól, visszatérően foglalkozott a csehszlovákiai és jugoszláviai magyarság gondjaival, életkereteivel is.

A most útjára bocsátott (és részben Nagyváradon, részben Budapesten szerkesztett) 2. folyam tehát ezeket a kormányozó eszméket kívánja újjáéleszteni, természetesen mutatis mutandis alapon. Hiszen – Tamás Sándorral egyetértve – "a kisebbség, magyar kisebbség, nemzetpolitika szavak tartalma az idő múltával alapvetően módosult". Tegyük hozzá azonban: nemcsak a szavak jelentése ment át változáson, de maga a világ produkált új folyamatokat: a glóbusz többé-kevésbé "összezsugorodott", a médiumok közel hozták hozzánk a távoli eseményeket, felerősödött a világpolitika etnikai dimenziója, és – ha vonatottan, vargabetűkkel terhelten is – megnőtt a nemzetközi szervezetek, fórumok szerepe a népcsoportok védelmében.

Nos, ezek a változások szerencsésen ötvöződnek az első számban a hagyományok követésével. Fórum rovatának vitaindítója, Kovács Péter nemzetközi jogász tanulmánya a kisebbségi kérdés talán legfajsúlyosabb területét, a kisebbségi jogok nemzetközi garanciáit elemzi. A garanciák fontosságát kontúrozza a megállapítás, mely szerint a nemzetállamok általában vonakodnak önszántukból biztosítani a kisebbség számára a teljeskörű jogokat. Esetenként az sem jelent garanciát, ha egy állam kötelezettséget vállal a kisebbségvédelmi szabályok alaptörvénybe iktatására (egy régebbi példával élve: Csehszlovákia 1921. évi alkotmánya átvette ugyan a békeszerződés kisebbségi jogvédelmi előírásait, de nyomban hozzátette: amennyiben mindez nem ellenkezik az állam törvényeivel). A tanulmány legfőbb érdeme: rendet, világosságot teremt a nemzetközi jogvédelem szerveinek, fórumainak és eljárási szabályainak szinte áttekinthetetlen konglomerátumában.

A hozzászólások közül kiemelésre kívánkozik Tabajdi Csaba államtitkár tanulmánya a nemzetközi kisebbségvédelem időszerű kérdéseiről. Különösen fontos megállapításokat tartalmaz írásának az autonómiáról szóló része, mert úgy véli, tisztázandó: "mely területekre vonatkozik az autonómia,... mire van kompetenciája a kisebbségnek és mire nem". Ez a tisztázás politikai síkon válik igazán fontossá: "enyhítheti a többségi kormányok megalapozatlan félelmét az autonómiától".

Csapó I. József romániai parlamenti képviselő Az erdélyi (romániai) magyar nemzeti közösség önkormányzása címmel immár az autonómia gyakorlati kérdéseire tér rá, sőt annak megvalósítására tesz javaslatot.

A romániai magyarság 1992-ben kinyilvánította önrendelkezésre való jogát, mert "önmagát mint őshonos közösséget államalkotó tényezőnek,... a román nemzet egyenrangú társának tekinti". Ebből következően az erdélyi magyarság – történelmi és földrajzi sajátosságait figyelembe véve – helyi és regionális öngazgatást, személyi és kulturális autonómiát követel magának. A jogi feltételek elemzése során – a nemzetközi jogforrások, fórumok

számbavétele mellett – különös figyelmet szentel a román alkotmány megfelelő szakaszainak a bemutatására. Kimutatja, hogy az alkotmány nem szab gátat a magyar autonómia-törekvéseknek: pl. a 116. szakasz 3. bek. szerint "autonóm adminisztratív hatóságok szerves törvénnyel létrehozhatók", és elismeri a közösségi autonómia jogintézményét. A 119. szakasz előírja: a területi-adminisztratív egységekben a közigazgatás a helyi autonómia elvére és a közhivatalok decentralizációjára épül. A 29. szakasz 5. bek. végül leszögezi: a vallási felekezetek az állammal szemben autonómak.

Ezekre a jogelvekre és célkitűzésekre alapozva Csapó három autonómia-típusra készít statútum-tervezetet, úm.

a) személyi elvű autonómia (közösségi közképviselő, döntési hatáskör önálló anyanyelvű oktatási rendszer kialakítására stb.)

b) sajátos státusú helyi önkormányzat (helyi közigazgatási egység azokon a településeken, ahol a magyarság számbeli többséget alkot, az anyanyelv az államnyelvvvel itt egyenrangú stb.)

c) regionális autonómia (népszavazás alapján területi önkormányzat a régió érdekeinek védelmére úgy, hogy ez ne sértse az állami szuverenitást).

A javaslat összegzéseként a szerző leszögezi: "A különböző hatáskörű és elvű önkormányzás tehát nem állam az államban, hanem a belső önrendelkezés különböző formákban való kifejezése az *államban* (kiemelés a szerk.-tól) a magyar nemzeti közösség részéről..."

A folyóirat Sorsfordulók rovata önmagában jelzi a hagyományörzés és az új helyzethez való alkalmazkodás együttes szándékát: Kós Károly 1921. december 25-i kiáltványát és 1992. október 25-i nyilatkozatát a nemzeti kérdéstről.

A dokumentációs szándék egyébként is érehetően a szerkesztési elv rangjára emelkedik a lapban: Dokumentum c. rovatában közli az 1919. december 9-én kelt román békeszerződés, valamint az Európa Tanács elhíresült 1201 sz. ajánlásának teljes szövegét. Archivum rovatában pedig régebbi fontos tanulmányok újraközlésére vállalkozik: ebben a számban Jakabffy Elemér Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásban (megjelent a Magyar Szemle 1928. évi 11. számában) és Fazakas János A kisebbségi jogvédelem útjai (Hitel, 1936. 1. sz.) című dolgozatok publikálására kerít sort. Mindkét tanulmány kiváló alkalmat kínál a kutató számára a mai és a korabeli jogi és politikai viszonyok egybevetésére.

Végül, de nem utolsósorban: a szám Műhely rovata Márton Áron kisebbségpolitikai munkásságát mutatja be (Vincze Gábor jóvoltából), közölve a püspök által szerkesztett két dokumentumot. Mindkettőben szerepel a javaslat: a párizsi békekonferencián hallgassák meg az erdélyi magyar nemzet képviselőit. (Id. még Erdély és a második világháború utáni békerendezés c. referátumot ebben a számban.)

Ez a korántsem teljes mustra talán ízelítőt ad az új Magyar Kisebbség eszmei irányultságáról és törekvéseiről. Minden okunk megvan rá, hogy fokozott várakozással tekintsünk – sok sikert kívánva – a folytatás elé. A várakozást erősíti a szerkesztés leleménye: az első számban közli Takács Imre – vitaindítónak szánt – kitűnő tanulmányát Gondolatok Románia alkotmányáról címmel.

Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle. Főszerk. Tamás Sándor. Kiad. az Erdélyi Híradó. Nagyvárad, ÚF. 1995. 1. sz. 120 p.

Ch.Gy.

A müncheni Ungarn-Jahrbuch 21. kötete

A müncheni Ungarisches Institut immár 21. évkönyve három majdnem azonos terjedelmű részből áll. Az első százegynéhány oldalon öt terjedelmesebb tanulmány kapott helyet. A következő száz oldalon nyolc rövidebb közlemény olvasható, majd a kötet utolsó harmadát vagy ötven könyv lényegretörő ismertetése adja. Az anyag egésze igen színvonalas, sokrétű, informatív.

Folyóiratunk tematikáját szem előtt tartva a tanulmányok közül két írás kíván kiemelés. P. Haslinger a Borsszem Jankó című hajdan nevezetes élclap 1918-1938. közti évfolyamait elemzi abból a szempontból, hogyan jelennek meg a magyarok és a szomszéd országok lakói a karikatúra műfajában. A mintegy ezerkétszáz rajz közül mindössze nem egészen négy százalék ad "magyari" önábrázolást, további 14% szól a szomszéd népekről (ellenségkép), a döntő hányad, 82% pedig témájául a Trianon utáni Magyarország nemzetiségeit választja. Közülük is mindenkit messze fölülmúlóan a zsidók szerepeltetése emelkedik ki. A szomszéd országok körében Ausztria csaknem eléri a 40%-ot, követi Csehszlovákia kb. 30%-kal, míg Romániának 20, a délszláv királyságnak 10% a részesedése. Sokáig nem az új helyzetből következő veszélyek mozdítják a karikatúra rajzolóinak-ihletőinek a kezét, hanem inkább a korábbi sémák élnek tovább. Különösen áll ez a dualista korszakban kialakított osztrák sémák vitalitására. E kép talán azzal "színesedett", hogy politikailag mennyire instabil, gazdaságilag mennyire életképtelen az új Ausztria. A románok bemutatása tipikus hegemón szemléletre utal: csupa primitív figura, akárhány román alak tűnik fel a lap hasábjain. Annál meglepőbb, hogy hiányzik az elszakított országrészek magyarságának bemutatása.

Zs. Lengyel igen fontos elemzést hoz az 1993. szeptember – 1994. április közti német lapok Magyarország-képéről. Nyolc napi- és hetilap szerepel a forráslistában, köztük a Frankfurter Allgemeine Zeitung, a Neue Zürcher Zeitung, a Der Spiegel, a Die Welt (talán csak a hasonlóan tartalmaz Die Zeit hiányzik). Ez a pár hónap a jobbközép kormány utolsó időszaka, hisz az 1994-es tavaszi választásokon az addigi koalíció veresé-

get szenvedett. A szerző összegzésként megállapítja, hogy az összkép inkább negatív, mint pozitív. E hónapokban rendszeresen jutott "főtéma" az újságírók tolla alá. Különösen visszhangos volt az ún. médiaháború tálalása. Ilyen és hasonló témák okán mindenekelőtt a Süddeutsche Zeitung és a Die Welt több megértést tanúsított a kormányzat eredményei iránt. A liberálisnak számító orgánumok – többször budapesti tollforgatók bevonásával – a gyakran nyilván nem alaptalan kritikát képesek voltak odáig fokozni, hogy a kormány gesztusaival azért buzdít bizonyos erőket (skinheadek stb.) kilengésekre, hogy majd alkalma-ürügye legyen rendkívüli állapot bevezetésére, s végső soron az alkotmányosan előírt választások elhalasztására. Általános elismerést a németnyelvű lapok akkor fogalmaztak meg a rendszerváltozás utáni Magyarország stabil viszonyairól, amikor az ország miniszterelnökét veszítette el. Az olyan fontos törvény, mint a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló, csak felemás elismerést kapott, előtérbe helyezve azt a kérdést, hogy vajon miként fog hatni a magyarországi németek asszimilációjára.

A közlemények sorát A. Büchl (1908-1980) írása nyitja, s benne a török hódoltság utáni Bánát kialakuló magyar közösségéről szóló adalékokat összegezi.

A budapesti Gerencsér Zsigmond egy Magyarország-ellenes Tolsztoj-írásról bizonyítja be, hogy hamisítvány. Az 1906-ban kultuszminiszterré kinevezett Apponyi Albert a célpont, az 1907-ben hozott, Lex Apponyinak nevezett oktatási törvény okán. A törvényt a hazai kisebbségek hátrányosnak minősítették, s a nemzetközi porondon éles támadások keresztűzébe került. A kritizálók táborát erősítette a Nobel-díjas norvég író, B. Björnson is (Róla a Kisebbségkutatás e száma szlovák forrása is referál – a szerk.). Ekkor jelent meg a párizsi Le Courrier Européen október 11-i számában az a Tolsztojnak tulajdonított levél, amely a békeapostol szerepében tetszelgő Apponyit hazugnak stb. minősíti, s egyben az egész magyar nemzetet kompromittálnak.

Közismert a szlovák orvos, Dušan Makovicky L. Tolsztojhoz fűződő szoros kapcsolata. A nagy író orvosaként és éveken keresztül beszédpartnereként Makovicky terjedelmes naplót vezetett, mely pár éve Moszkvában jelent meg kétszáz ív terjedelemben. Makovicky szerette volna, ha Tolsztoj tekintélyes szava is elhangzik a szlovák-magyar vitában, ám az író elutasította a kicsinyes civakodásban való részvételt. A dolgozat szerzője megtalálta Tolsztojnak Björnsonhoz írott, ugyancsak elutasító tartalmú levelét is. Tolsztoj itt expressis verbis leírja, hogy ama ominózus párizsi cikk hamisítvány. Az sem érdektelen, hogy a cikk megjelenése után a budapesti sajtó megvádolta Makovickyt, hogy bizonyára az ő hatására adta le Tolsztoj Apponyi-ellenes nyilatkozatát, mire Ady Endre az orvos védelmére kelt. Az egyelőre nem ismeretes, hogy ki volt a hamisítvány valódi szerzője.

A gödöllői egyetemi tanár Csöppös István statisztikai adatokkal elemzi és illusztrálja a trianoni békeszerződés következtében elszenvedett gazdasági károkat. Bár sok ilyen szám ismeretes az érdeklődők körében, itt egyet mégis érdemes kiemelni. A trianoni Magyarország területén a korábbi erdőknek csupán 12%-a maradt meg, s így az egykori exportőr ország folyamatos és jelentős behozatalra szorult.

R. Th. Göllnernek a romániai magyar kisebbség mai helyzetét elemző írását külön ismertetjük.

A kötet tartalmának javához tartoznak az elhunyt nagyokról íródott nekrológok. E tömör írások Entz Géza, Ferdinándy Mihály, Bogay Tamás, Benda Kálmán és Gunda Béla érdemeit összegzik plasztikusan.

Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete. Hrsg. v. Gabriel Adriányi, Horst Glassl, Ekkehard Völkl. 21. Bd. 1993-1994. Jg. München, 1995, VErl. Ungarisches Institut. 343. p.

S.P.

Az angol nyelvű magyar történetírás helyzete az Egyesült Államokban

1995. március elején jelent meg az Oxford University Press kiadásában az Amerikai Történelmi Társulat impozáns bibliográfiai kézikönyve (3. kiadás, 2 kötetben, 2027 lapon), a The American Historical Association's Guide to Historical Literature c. kiadvány. A magyar anyag szerkesztője, Várdy Béla számára a mű megjelenése alkalmat kínál a magyar történeti irodalom (elsősorban) amerikai jelenlétének az értékelésére.

A munka méreteit jellemzi: a két kötetben 27 ezer angol nyelvű mű annotált bibliográfiai leírása szerepel. A magyar történeti irodalom a 33. Kelet-Európa c. fejezetben található 141 tétellel. (Jegyezzük meg: ez a szám a kötetben ténylegesen regisztrált tételeket tartalmazza. A még szerkesztés alatt álló munkáról szólva Várdy még 150 művet említ – a szerk.) Összehasonlításképpen: ennél több mű a fejezetben csak Lengyelországot (171) és a délszláv államokat (162) reprezentálja, a cseh és szlovák állam 93, Görögország 76, Románia és Bulgária 53-53, Albánia pedig 15 tétellel szerepel.

A valóságban azonban a magyar történeti irodalom jelenléte ennél kiterjedtebb: több szomszédos országtól eltérően, a bibliográfiai kézikönyv egyéb fejezeteiben (Bizánc, Középkori Európa, Német államok, Habsburg Birodalom 1493-1800, Nemzetközi kapcsolatok 1815-1920) is bőséggel találunk magyar, illetve magyar vonatkozású anyagot. Így mindösszesen legalább 200-210 tételre teszi Várdy a magyar vonatkozású munkák szá-

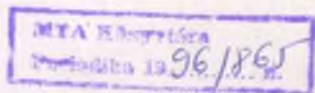
mát, melyeknek 95%-a angol, a többi pedig német, francia és magyar nyelven jelenik meg.

A jelen 3. kiadás bemutatása előtt Várdy röviden vázolja az előzményeket. A 2. világháború előtt az amerikai történetírás alig foglalkozott Magyarországgal. Sőt, az egész Kelet-Európa kívül esett az érdeklődés fókuszán. Olyannyira, hogy az orosz történelemtől is alig esett szó. (A szerző a későbbiekben kicsit rácáfol erre véleményére, hiszen a Guide első kiadása 1931-ben jelent meg 58 magyar vonatkozású művel.)

A térség országai iránti érdeklődés több stratégiai és társadalmi tényező együttes hatására következett be: a hidegháború időszakában bontakozott ki a kis nyelvek stratégiai célokból való tanításnak folyamata, ekkor létesültek több rangos amerikai egyetemen a kelet-európai tanulmányi központok, a kormány hatalmas összegeket biztosított a kelet-európai (így hungarológiai) kutatások szolgálatára, végül a hatvanas években kibontakozó etnikai reneszánsz mozgalma új lendületet adott a kis népek múltja és jelene kutatásának.

Mint láttuk, az Amerikai Történelmi Társulat kézikönyvének első, 1931. évi kiadása már a fokozottabb érdeklődést megelőzően szép számmal vett fel magyar vonatkozású tételeket. A 11 kategóriába sorolt 58 mű közül 15 angol, 16 magyar, 7 francia és 3 magyar-latin nyelvű. A regisztrált művek közül kettő messze nagyobb hatást fejtett ki a világ magyarságképének formálására, mint az összes többi. Ez pedig Seton-Watson két hírhedt magyarelles műve: az 1908-ban megjelent Racial Problems in Hungary és az 1916-ban kiadott German, Slav and Magyar. A manipuláció eredményességét jelzi: a korabeli szerkesztők még a legjelesebb magyar szerzők munkáiról is megjegyezték, hogy azok a magyar nacionalizmus hatását tükrözik. (Így járt pl. az Angliában is becsben tartott Marczali-féle Magyarország-történet.)

Az említett stratégiai és társadalmi hatások következtében az 1961. évi második kiadás egy teljesen új szemléletű művel örvendeztette meg az olvasókat. Az első kiadásnál hitelesebb, magyar szempontból teljesebb reprezentáció megszületését elsősorban az amerikai kutatóintézetekben munkálkodó magyar szakemberek ügyesretete biztosította. Ügyeltek arra is, hogy e fontos kézikönyvbe lehetőleg ne kerüljön se "bután sovíniszta" magyar munka, se politikailag motivált, tudományos értékkel nem bíró magyarelles írás. (Ezért negligálta a 2. kiadás Seton-Watson említett két művét.) Ugrásszerűen megnőtt a regisztrált magyar vonatkozású tételek száma (182), s bennük a magyar nyelvűek váltak dominánssá 112 tétellel, szemben a 38 angol nyelvűvel. Egészítsük ki ezen a ponton a szerzőt: a rekordmennyiség és a magyar nyelvűség elsőbbsége minden bizonnyal az 1956-os forradalom nemzetközi hatását is tükrözi. E feltételezésünket látzik igazolni az 56-os emigráció műveinek jelenléte a kézikönyvben, akik

mellett a "hazai" magyarokat Eckhard Ferenc, Mályusz Elemér és Radisich – helyesen: Radisics – Elemér reprezentálja. Az idegen szerzők közül C.A. Macartney uralja a mezőnyt: a 16 nem magyar tétel fele az ő munkája.

A Guide harmadik kiadása áttörést hozott a bibliográfia szerkesztésében: az összeállítók úgy vélték, az angol nyelvű történetírás olyan szintre fejlődött, hogy gyakorlatilag eltekinthet mind az anyanyelvű, mind az egyéb nyelvű irodalom közzétételétől. Ennek megfelelően az e kiadásban regisztrált 150 tétel közül – három kivételével – mind angol nyelvű. (A jegyzetekből kiderül, hogy akad azért egy negyedik is – a Hóman-Szekfű féle Magyar történet, Kogutowicz történelmi atlasza, a csonkán maradt "tízkötetes" Magyarország-történet mellett – a Benda Kálmán szerkesztésében megjelent négykötetes Magyarország történeti kronológiája – a szerk.)

Az angol nyelvű irodalom egyeduralkodója – Várdy szerint – azzal a haszonnal kecsegtet, hogy a magyar történettudomány az eddiginél jobban bekapcsolódhat a világ tudományos eszmeáramlatába.

Ami a változást előidéző szociológiai folyamatot illeti, Várdy itt hangsúlyosan a külföldi (elsősorban amerikai) magyar szerzők térnyerését regisztrálja. S valóban: a 150 opusból 80-nak szerzője külföldi magyar, s csupán 45-nek anyaországi. Rajtuk kívül van még 11 külföldi és egy kisebbségi magyar szerző (Janics Kálmán).

Az anyaországi magyarok nagyobb része a két világháború közötti tudósgenerációt reprezentálja. Az akkori emigrációt pedig inkább a politikus memoár-írók képviselik. A háború utáni hazai történészek (név szerint: Berend, Fügedi, Hanák, Kosáry, Ránki) magyarul már megjelent monográfiáik angol nyelvű fordításaival szerepelnek. Ennek gyengéje a "marxista ideológia és frazeológia túltengése" (az ilyesmivel korántsem vádolható Kosárynak egy 1941-ben megjelent angol nyelvű összefoglaló munkája szerepel a bibliográfiában! – a szerk.), viszont erőssége, hogy "legtöbbjüket jól képzett és kiforrott történész írta... hazai talajon". Ezzel szemben áll a külföldi – elsősorban már az USA-ban nevelkedett – történészgeneráció minősítése: "nehezebben jutottak az eredeti forrásokhoz,... itt-ott improvizálniuk kellett,... sokkal több az első,... kissé kiforratlan munka,.. viszont (e) művek jobban hozzá vannak igazítva az angolszász gondolkodásmódhoz, ideológiailag kevésbé elkötelezettek,... jobban odafigyelnek a tradicionálisan vett objektivitásra".

A külföldi nem magyar szerzők közül e kiadásban is Macartney dominál (öt kötetel), az újabb szerzők közül pedig Bill Lomax, Jorg Hoensch, William Showeross és Nathaniel Katzburg neve említendő meg.

Befejezésül Várdy áttekinti azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a külföldi (zömmel amerikai) magyarok tettek a magyar tudományosság és történelem megismertetéséért. Konstatálja, hogy a hazai tudományos köz-

vélemény nemigen vesz tudomást munkájukról. Hadd pótoljuk a magunk módján a jelen ismertetéssel ezt a mulasztást.

Várdy Béla: *Az angol nyelvű magyar történetírás helyzete Amerikában az 1990-es évek elején.* = *Korunk*, 3. folyam, 4. évf. 1995. 4. sz. 84-92. p.

Ch. Gy.

A referátumokat készítették:

- Ba.K. – Balla Kálmán
- Ch.Gy. – Cholnoky Győző
- F.T. – Futala Tibor
- K.J. – Kakasy Judit
- K.O. – Kovács Olga
- K.S. – Komáromi Sándor
- N.E. – Niederhauser Emil
- S.B.A. – S. Benedek András
- S.P. – Sonnevend Péter
- Z.J. – Zágoni Jenő

Válogatásunk forráskiadványai

Buletinul Oficial al... România (Románia)
Columbia Journal of Transnational Law (USA)
The Czech and Slovak Experience (Anglia-USA)
Deutsche Studien (Németország)
Duklja (Szlovákia)
East European Politics and Societies (USA)
East European Quarterly (USA)
Az erdélyi és moldvai magyarság népi tánczenéje (Magyarország)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)
Europa Archiv (Németország)
Europa Ethnica (Austria)
The European Journal of Intercultural Studies (Anglia)
Europäische Rundschau (Ausztria)
Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenés atrocitásokról (Románia)
Híd (Jugoszlávia)
Irodalmi Szemle (Szlovákia)
Korunk (Románia)
Létünk (Jugoszlávia)
Magyar Kisebbség (Románia)
Monitorul Oficial al României (Románia)
Nationalism and Instability in the Former Soviet Empire (Anglia)
Nyelvünk és Kultúránk (Magyarország)
Osteuropa (Németország)
Politik und Gesellschaft (Németország)
Revue Européenne des Migrations Internationales (Franciaország)
Slovenské pohľady (Szlovákia)
Slovenský národopis (Szlovákia)
Social Identities (Anglia)
Südosteuropa (Németország)
Szabadság (Románia)
Századok (Magyarország)
Third World Quarterly (Anglia)
Ukrainszkij Istorichnij Žurnal (Ukrajna)
Ungarn Jahrbuch 21. Bd. (Németország)
Üzenet (Jugoszlávia)
Więź (Lengyelország)

A KÓDEX Könyváruház

nemcsak a könyvtárosok áruháza

Régi helyen, az új könyvek széles választékával
készszéggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk :

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthori u. sarok)

Telefon/fax : 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartási idő :

Hétfőtől - Szerdáig	9 - 17	
Csütörtökön	9 - 18	óraig
Pénteken	9 - 16	

ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK, ISKOLÁK RÉSZÉRE:

Kívánságukra tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegen nyelvű könyvújdonosságokról
hanglemezekről, video- és hangkazettákról, oktatási programokról.
A megrendeléseket faxon is elfogadjuk,
a megrendeléseket postai utánvétellel, átutalással azonnal szállítjuk
- a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint -

ENGEDMÉNYEINK :

Könyvtárak, könyvtárosok, iskolák, pedagógusok részére
készpénzes vásárlás esetén

magyar nyelvű könyveknél	20%
idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok, stb.	10%
díjak, nyugdíjasok minden vásárlás után	10% . engedmény

Tanácskozás a külföldi egyetemek és főiskolák magyar nyelvészeti tanterveiről (Péntek János, Ágoston Mihály, Fazekas Tibor)	417
Az erdélyi és moldvai magyarság népi tánczenéje (Pávai István)	421

Kelet-közép-európai népek és országok kapcsolatai

Voltaképpen kié is Herder? (Šabík, V.)	424
Szlovákok és az ipari forradalmak (Horecký, K.)	426
Lengyelország és Litvánia kapcsolatai 1989-1994 között (Snyder, T.)	428

Kisebbségi politika

Etnikai dimenzió a világpolitikában (Carment, D.)	431
Hagyományos tolerancia és modern pluralizmus: az "ortodox Európa" esete (Duju, A.)	433
A magyar kisebbség helyzete romániában 1989-1993 között (Göllner, R.T.)	436
Az etnikai nacionalizmusok posztkommunista újjászületése és a harmadik Balkán-háború (Križan, M.)	439
"Etnikai tisztogatás" Bosznia-Hercegovinában – egy város példáján (Müller, S. – Angeli, P.-Richter, A.)	444
Multikulturális eszme és a "politikai korrektség" az USA-ban (Kurthen, H.-Losey, K.M.)	447
Migrációs politikai Latin-amerikában (Domenach, H.-Guilon, M., Marmora, L.)	450

Kisebbségi jog

Oktatási törvények Romániában és azok magyar vonatkozásai (Buletinul Oficial..., Monitorul Oficial... etc.)	452
Magyaország és az etnikai kisebbségek védelmének új paradigmája Közép-és Kelet-Európában (Geroe, M.R.-Gump, T.K.)	460
Az EBEÉ és a kisebbségi kérdés (Stoel, M.)	464
Követelmények a nyugat-európai autochton kisebbségi nyelvek emancipálását biztosító oktatásban (Chichon, P.)	466

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Fehér könyv az 1944. őszi erdélyi magyarellenés atrocitásokról (szerk. Gál Mária)	469
Erdély és a második világháború utáni békerendezés 1945-1946 (Balogh Sándor)	471
Népesség és népesedés Erdélyben a 18. század második felében és a 20. század elején (Egyed Ákos)	477
Korabeli viták a szlovák nyelvi elkülönülésről (LeCaine, A.H.)	480
A csehszlovákiai német szociáldemokrácia 1918-1926 (Hahn, F.)	482
Ukránok Kelet-Szlovákiában a 20. század elején (Danilak, M.)	484
B. Björnson és a szlovákok (Bajani, S.)	486
Zsidók Ukrajnában a huszadik század hajnaláig (Samarcev, I.G.)	488

Módszertani kérdések

Egy régi-új folyóirat, a Magyar Kisebbség bemutatása	491
A müncheni Ungarn-Jahrbuch 21. kötete	495
Az angol nyelvű magyar történetírás helyzete az Egyesült Államokban (Várdy Béla)	497

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Új nyelvtörvény Szlovákiában

* * *

Terhes örökség és emlékek Közép- és Kelet-Európában 50 évvel a német kapituláció után (Geyer, D.)

* * *

Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon (Mészáros Árpád – Fóti János)

* * *

Az erdélyi út (Krenner Miklós)

* * *

Az unitarizmus szerepe Szabédi László indulásában (Cseke Péter)

* * *

Szlovákok a cseh politikai programokban az első köztársaság megalakulása előtt (Galandauer, J.)

* * *

A nemzetépítés kilátásai Oroszországban (Tiskov, V.A.)

* * *

Felekezeti vagy etnikai alapú-e az észak-írországi erőszak? (O'Duffy, B.)

